

1426766

อภินันทนาการ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

การสมโภชพระนครครบ 100 ปี

DS 578
ศ 9847

2 527

วิทยานิพนธ์

ของ

สุชาติพิย์ สืบสายอ่อน

ศูนย์หลักฐาน ทางประวัติศาสตร์

เลขทะเบียนที่.....

จำนวนที่.....เดือน..... พ.ศ.....

คณะ	วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์
	มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
วันลงทะเบียน
เลขทะเบียน
เลขเรียกหนังสือ	DS 5678 778

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

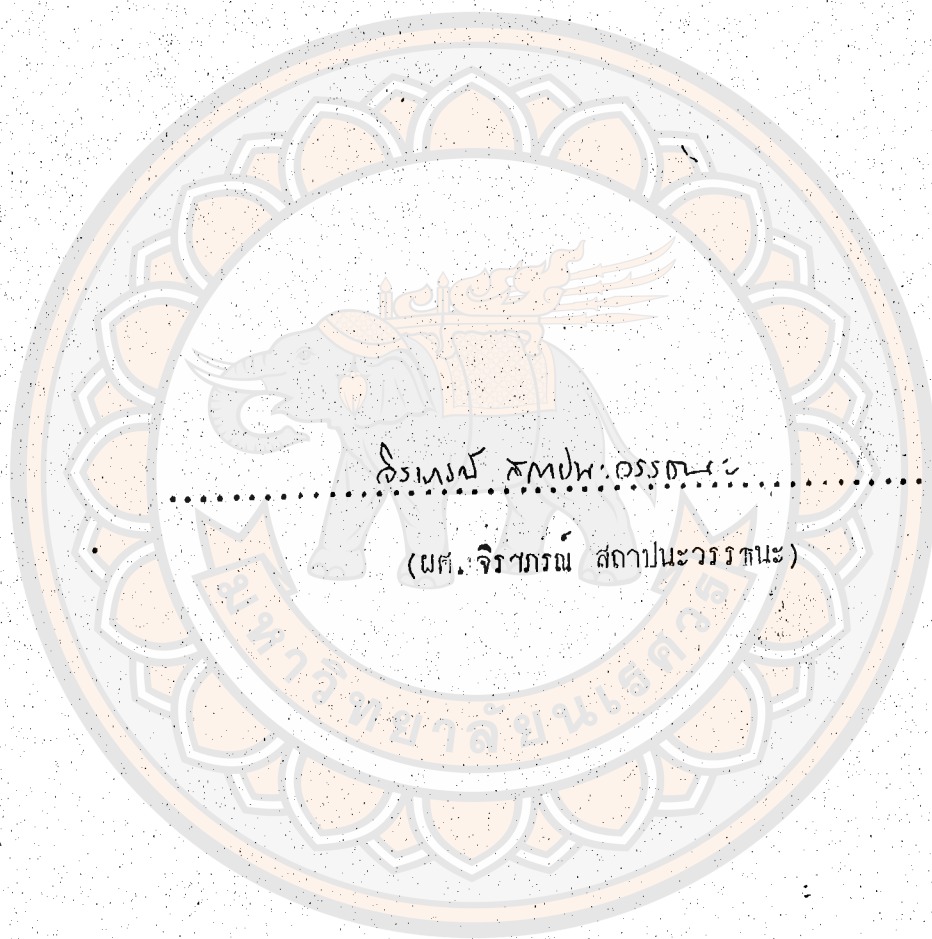
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

มีนาคม 2527

ลิขสิทธิ์นี้เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควร ว่าเป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

ดร.ณรงค์ สกนธ์วรรณะ

อาจารย์ที่ปรึกษา

(ผศ. จิราภรณ์ สถาปนาวรรตนะ)

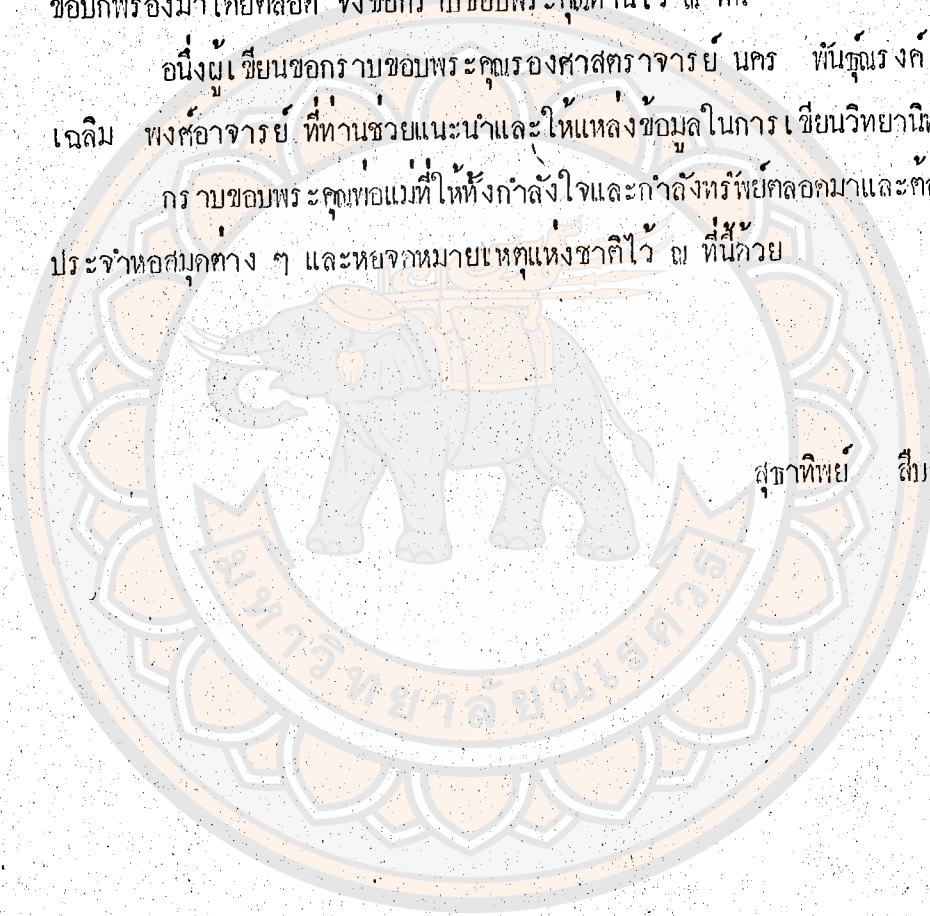
ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์
จิราภรณ์ สถาปนาวรรตนะ ที่ท่านกรุณาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและช่วยตรวจต้นฉบับและแก้ไข
ข้อบกพร่องมาโดยตลอด จึงขอกราบขอบพระคุณท่านไว้ ณ ที่นี้

อนึ่งผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ นคร พันธุ์รงค์ และรองศาสตราจารย์
เฉลิม พงศ์อาจารย์ ที่ท่านช่วยแนะนำและให้แหล่งข้อมูลในการ เขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

กราบขอบพระคุณพ่อแม่ที่ให้ทั้งกำลังใจและกำลังใจทรัพย์ตลอดมาและต้องขอขอบคุณเจ้าหน้าที่
ประจำหอสมุดต่าง ๆ และหยกหมายเหตแห่งชาติไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุภาทิพย์ สืบสายอ่อน

การสมโภชพระนครครบ 100 ปี

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
มีนาคม 2527

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้ศึกษาถึงการสมโภชพระนครครบ 100 ปี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจัดให้มีขึ้นในช่วงปีพุทธศักราช 2425 ในการศึกษาเรื่องนี้ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 หัวข้อใหญ่ ดังนี้ คือ

1. ภูมิหลังของการสมโภชพระนครในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3
 2. การสมโภชพระนครครบ 100 ปี และวัตถุประสงค์ของการจัดงาน
 3. การวางแผนงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี
 4. การดำเนินงานในการจัดกิจกรรมเนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี
- ในการศึกษาเรื่องนี้ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าโดยอาศัย เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้อัปเดตและที่ตีพิมพ์แล้ว เป็นหลักฐานสำคัญในการเสนอข้อเท็จจริง ทั้งยังใช้ เอกสารชั้นรองเป็นส่วนประกอบในการเสนอเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้ คือ

ในช่วงปี พุทธศักราช 2425 อันเป็นระยะเวลาที่กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุมาบรรจบครบ 100 ปีในสมัยรัชกาลที่ 5 นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใต้ทรงพระนครแห่งนี้ขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นเป็นวาระอันสำคัญจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระนครขึ้นเป็นงานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย อันจะส่งเสริมและพัฒนาประเทศชาติให้ทันสมัยเทียบเท่ากับอารยประเทศในขณะนั้น กิจกรรมที่จัดขึ้นในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี นี้ประกอบด้วยกิจกรรมที่กระทำมาแล้วในงานสมโภชพระนครสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนใหญ่ซึ่งได้นำมาปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัยได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ก็ยังมีกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง ได้แก่ การจัดนิทรรศการสินค้าไทย การสร้างพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ และการสร้างศาลสถิตยุติธรรม เป็นต้น สำหรับการวางแผนงานตลอดจนการดำเนินงานในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ได้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสำเร็จลุล่วงตามพระราชประสงค์ ทั้งนี้เนื่องจากได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายเอกชนในการร่วมกันจัดกิจกรรมทุก ๆ อย่างขึ้น ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีของชนในชาติ.....

บทนำ

บทที่

1	ภูมิหลังของการสมโภชพระนคร.....	7
	เมื่อแรกตั้งกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์.....	7
	การสมโภชพระนครครั้งแรก.....	10
	การสมโภชพระนครครบรอบ 50 ปี.....	15
2	วัตถุประสงค์ของการจัดงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี.....	16
3	การวางแผนงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี.....	24
	การซ่อมแซม.....	24
	การก่อสร้าง.....	26
	การสวนมนต์, การแห่, การสมโภช.....	37
	สิ่งอื่น ๆ ที่ทรงมีพระบรมราชโองการให้จัดเตรียม.....	40
4	การดำเนินงานต่าง ๆ เนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี.....	47
	บทสรุป.....	58
	บรรณานุกรม.....	65
	ภาคผนวก.....	69
	ภาคผนวก ก.....	69
	ภาคผนวก ข.....	72
	ภาคผนวก ค.....	74
	ภาคผนวก ง.....	82
	ภาคผนวก จ.....	88
	ภาคผนวก ฉ.....	92

บทนำ

การสมโภชพระนคร เป็นงานฉลองอายุพระนครอมรรัตนโกสินทร์ที่ประภัสราภามาได้จนถึงปัจจุบันซึ่งเทียบได้กับประเพณีการฉลองอายุของคนไม่ว่าจะเป็นชนชาวประเทศไหน ภาษาใด ย่อมถือว่าเป็นสิริมงคล ควรเป็นที่ชื่นชมยินดีถวายอภักดิ์ เหตุที่รอคพันอันตรายอย่างหนึ่งกับการที่มีความสุขสำราญสมควรแก่สภาพอย่างหนึ่ง จึงควรยินดีที่มีอายุอยู่มาได้ถึงเช่นนั้น การฉลองอายุพระนครก็เป็นทำนองเดียวกัน ถ้าหากว่าเมืองใด ประเทศใดมีการจลาจลอยู่ร่ำไปหรือมีข้าศึกมาย่ำยีไม่มีความสุขเลย ถึงแม้ว่าจะมีอายุถึง 500 ปี หรือ 1000 ปี ก็จะไม่มีความสุขที่จะฉลองบ้านเมือง หากแต่ถ้าเป็นเมืองที่อยู่ร่มเย็นเป็นสุขมาช้านานได้ถึง 100 ปี หรือ 200 ปี จึงนับว่ามีสิริมงคลสมควรฉลองบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะการที่บ้านเมืองจะสงบสุขมาได้เป็นระยะเวลาอันยาวนานย่อมต้องอาศัยปัจจัยสำคัญหลายอย่างเป็นต้นว่า ชาวเมืองนั้นทั้งที่เป็นพนักงานปกครองและเป็นทวยราษฎร์มีความสามัคคีช่วยกันประกอบกิจการทะนุบำรุงบ้านเมืองในเวลาสงบภัย และช่วยกันแก้ไขความทุกข์ยากในเวลายุคเข็ญเช่น มีข้าศึกศัตรูมารุกรานย่อมสละความสุขหรือแม้กระทั่งความทุกข์ของตนเพื่อชาติบ้านเมืองได้ พระนครอมรรัตนโกสินทร์นี้มีสิริมงคลเช่นกล่าวมาทุกประการ เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชวงศ์จักรีทรงเป็นประมุขของชาติ ชักนำประชาชนชาวไทยให้ช่วยกันต่อสู้ข้าศึกศัตรูและให้ช่วยกันทะนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความสุขสำราญเจริญมาได้จนถึงบัดนี้ จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ชาวไทยทุกคนไม่ว่าชาติใด ภาษาใด ศาสนาใด อยู่ในเพศ หรือชั้นบรรดาศักดิ์ชั้นใด สุดแต่เป็นชาวไทยแล้วควรที่จะยินดีและถือว่าการฉลองพระนคร เป็นงาน เกียรติยศแก่ประเทศไทยกับชาวไทยทุกสมัยตั้งแต่ชั้นบรรพบุรุษตลอดจนถึงปัจจุบัน¹

ดังนั้นเมื่อกรุงเทพมหานครพระมหานครอมรรัตนโกสินทร์ มีอายุมาบรรจบครบรอบ 200 ปี ในพุทธศักราช 2525 รัฐบาลในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันจึงได้พิจารณา

¹ วัฒนธรรมไทย, วารสาร พระราชมรดกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เห็นว่าเป็นโอกาสสำคัญยิ่งที่จะจัดงานสมโภชขึ้น เพื่อความสถิตสถาพรแห่งพระราชอาณาจักรสืบไป ซึ่งการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์นั้นจัดให้มีมาแล้ว 4 ครั้ง กว้างกันคือในปีที่กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบรอบแต่ละ 50 ปี นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนาพระนครขึ้น โดยได้ตั้งพิธียกเสาหลักเมืองในวันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ ปีชวด จุลศักราช 1144 * กว้าง เหตุนี้กรุงรัตนโกสินทร์จึงนับเป็นเมืองหลวงของไทยสืบต่อจากกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรและเป็นเมืองหลวงของไทยสืบมาจนถึงปัจจุบันและในการจัดงานสมโภชพระนครในแต่ละครั้งต่อมาก็ได้ถือเอาวันที่ 21 เมษายน เป็นมหาศกฤกษ์ในการจัดงานขึ้นทุกครั้ง

การสมโภชพระนครที่ได้จัดมาแล้ว 4 ครั้ง มีลำดับดังต่อไปนี้

1. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ภายหลังจากที่ได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2328 แล้วซึ่งถือว่าเป็นการสมโภชพระนครครั้งแรก
2. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2375 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระนครครบรอบ 50 ปี ขึ้นภายหลังจากการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งแรก
3. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2425 ซึ่งเป็น การสมโภชพระนครครบ 100 ปี ภายหลังจากการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามทั่วพระอารามครั้งใหญ่เป็นครั้งที่สอง
4. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2475 หลังจากการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งแล้วจึงให้มีการสมโภชพระนครครบรอบ 150 ปี¹

* ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2325

¹ ศูนย์สุโขทัยศึกษา สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 159-160

เพราะฉะนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันจึงเป็นการสมโภชพระนครครั้งที่ 5 ซึ่งในการสมโภชพระนครครั้งนี้ทางราชการก็ได้ดำเนินนโยบายจัดงานตามแบบอย่างการสมโภชพระนครครั้งที่แล้วมา ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาราชประเพณีอันดีงามให้ดำรงอยู่สืบไป โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี ขึ้นซึ่งแบบอย่างในการฉลองงานสมโภชครั้งนั้นนับได้ว่าเป็นต้นแบบของงานสมโภชพระนครในครั้งต่อมา ทั้งนี้เพราะในการจัดงานครั้งนั้นได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำในงานสมโภชพระนครได้อย่างเหมาะสมกับกาลสมัยหรือเหมาะสมกับสภาพของบ้านเมืองในขณะนั้นเป็นอย่างดีและจากการสมโภชพระนครครบ 200 ปี ที่ผ่านมานี้ก็อาจทำให้หลายคนสนใจอยากที่จะทราบเกี่ยวกับสภาพของกรุงเทพมหานครในอดีตว่ามีสภาพอย่างไรบ้าง ดังนั้นในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยละเอียดนี้ก็จะทำให้สามารถมองย้อนหลังไปเมื่อร้อยปีก่อนว่าบรรพบุรุษของเราได้ทำอะไรไว้ให้พวกเรามาถึงในภายหลังบ้างทั้งจะได้ทราบว่าเมื่อคราวสมโภชพระนครครบ 100 ปี มีความแตกต่างหรือเหมือนกันกับงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ที่ผ่านมาเมื่อวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2525 อย่างไรบ้างเพราะสภาพของประเทศไทยในรอบ 100 ปี นับจากการสมโภชพระนครในสมัยรัชกาลที่ 5 มาจนถึงปัจจุบันย่อมต้องมีความเปลี่ยนแปลงและเจริญรุ่งเรืองพัฒนาขึ้นเป็นอันมาก

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของสังคมไทยในช่วง 100 ปี ที่ผ่านมามีความแตกต่างกันกับในปัจจุบันมากน้อยแค่ไหน
2. เพื่อศึกษาถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี
3. เพื่อศึกษาลักษณะของการดำเนินงานต่าง ๆ เกี่ยวกับงานฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี โดยเปรียบเทียบกับงานฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ที่ผ่านมามี 2 ครั้ง คือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะให้ความรู้เกี่ยวกับความเจริญของสังคมไทยที่ไต่เปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้รุ่งเรืองขึ้นมาจากอดีตในช่วง 100 ปี และเข้าใจถึงสภาพของบ้านเมืองในช่วงนั้น
2. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงานฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี
3. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะชี้ให้เห็นลักษณะต่าง ๆ ในการดำเนินงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี
4. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงข้อแตกต่างในการดำเนินงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี กับงานสมโภชพระนครที่เคยมีมาแล้ว

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

จะศึกษาถึงการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจะกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์และการสมโภชกรุงครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และการสมโภชกรุงครบ 50 ปี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อประสงค์ ขบต่อจากนั้นก็ศึกษาถึงวัตถุประสงค์และการดำเนินงานเกี่ยวกับงานสมโภชกรุงครบ 100 ปี อย่างละเอียดเท่าที่จะหาหลักฐานมาอ้างอิงได้ โดยเปรียบเทียบกับงานสมโภชกรุง 2 ครั้ง ที่ผ่านมาเพื่อศึกษาถึงแบบอย่างใหม่ ๆ ของการจัดงานครั้งนี้

วิธีการในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษานี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary sources) เป็นหลักและอาศัยข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary sources) ประกอบด้วย

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
5. แหล่งอื่น ๆ

เอกสารประกอบการศึกษา

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary sources)

1.1 เอกสารชั้นต้นที่มีโค้ดพิมพ์

- สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
- เอกสารเกี่ยวกับงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี

1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- จกหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง
- จกหมายเหตุ กรมหลวงนรินทรเทวี

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary sources)

2.1 หนังสือทั่วไป

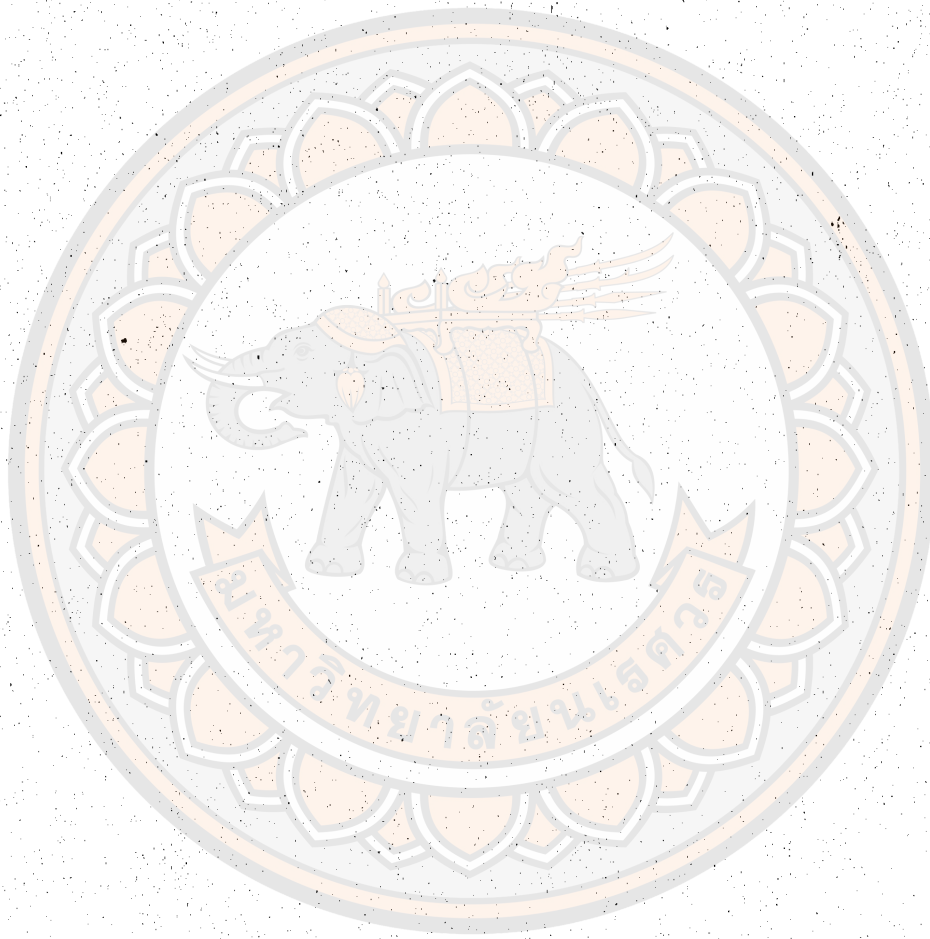
- ศิลปกร, กรม พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ คลังวิทยา 2505,
- อนุรักษ์ สุขสังคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แกร่งพิทยา

744 หน้า

2516,653 หน้า

2.2 วิจารณ์ต่าง ๆ

- ส. ทูลบานนท์ "การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" เมือง
โบราณ 1.14-20 ธันวาคม 2524 มีนาคม 2524

ภูมิหลังของการสมโภชพระนคร

1. เมื่อแรกตั้งกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมกษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีทรงปราบปรามการจลาจลในกรุงธนบุรีและทรงรับอัญเชิญจากสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกเสนาอำมาตย์และราษฎรทั้งหลายเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน 5 ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช 1144 * แล้วพระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริว่า "เมืองกรุงธนบุรีนี้ฝั่งปากตะวันออกเป็นที่ชัยภูมิดีกว่าที่ฝั่งตะวันตก โดยที่เป็นแหลมมีลำน้ำเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง ถ้าตั้งพระนครข้างฝั่งตะวันออก แม้ข้าศึกยกมาตีถึงซานพระนครก็จะต่อสู้ป้องกันได้ง่ายกว่าอยู่ฝั่งตะวันตก ฝั่งตะวันออกนั้นเสียแต่เป็นที่ลุ่ม พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ตั้งพระนครอยู่ข้างฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ดอน แรกเป็นที่ท้องคูกุ้งน้ำเซาะทรุดพังอยู่เสมอไม่ถาวร พระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานเลากก็ตั้งอยู่ในอุปจาระระหว่างวัดแจ้ง ** และวัดท้ายตลาด *** ขนาดอยู่ทั้งสองข้างควรเป็นที่รังเกียจ" 1 ด้วยพระราชดำริดังกล่าวพระองค์จึงทรงมีพระราชดำรัสให้พระยาธรรมมาธิบดีกับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาโดยฝั่งเสากลางเมือง ณ วันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ ฤกษ์เวลาอรุณแล้ว 45 นาที *** ทั้งในการตั้งหลักเมืองนั้นเป็นการประกาศพระบรมราโชบายในการตั้งบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงนั่นเอง พระบรมมหาราชวัง

* ตรงกับวันที่ 6 เมษายน พุทธศักราช 2325

** วัดแจ้งคือวัดอรุณราชวรารามในปัจจุบันนี้

*** วัดท้ายตลาดคือวัดโมฬีโลกยารามในปัจจุบันนี้

1 หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-2 หน้า 15

** ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2325

ที่สร้างขึ้นใหม่ได้ตั้งอยู่ในที่ซึ่งพระยาราชเศรษฐีและพวกคนจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อนแล้ว
 คั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดเกล้าให้พระยาราชเศรษฐีและพวกคนจีน
 ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่สวนข้างแท่นคลองวัดสามปลื้ม* ไปจนถึงคลองวัดสามเพ็ง** แล้วได้สถาปนา
 พระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานล้อมค้ำยปรากฏระเบียบไม่ว่างก่อนพอเป็นที่ประทับไว้ชั่วคราว¹ ต่อมา
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดให้ตั้งการราชพิธีปราบคาภิเษกขึ้นโดยประกอบ
 พระราชพิธีเป็นเวลา 3 วัน ค้ำยันคือตั้งแต่วันจันทร์ เดือน 8 ขึ้น 1 ค่ำ ปีชวด พุทธศักราช
 2325*** จนถึงวันพฤหัสบดี เดือน 8 ขึ้น 4 ค่ำ ปีชวด พุทธศักราช 2325**** ซึ่งในเวลา 3 วัน
 นี้ได้มีนิตพระราชาคณะมาสวดพระปริตรพุทธมนต์ทุกวัน และในตอนเช้าของวันพฤหัสบดี เดือน 8
 ขึ้น 4 ค่ำ เวลาบ่ายแล้ว 4 บาท อันเป็นนหามงคลฤกษ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ
 ลงเรือพระที่นั่งบัลลังก์ศรีสักหลาดประทับค้ำยเรือจำเริญท่าพระยาเข้าสู่ทะเลของบุรีพระบาทตั้งปวง
 แห่โดยขบวนพยุหยาตราหน้าหลังพร้อมเสด็จมา ณ ผิงตะวันออกเสด็จขึ้นฉนวนหน้าพระราชวัง
 ใหม่ทรงพระราชยานตำรวจแห่น้ำหลังเสด็จขึ้นยังพระราชมนเฑียรสถานทำการพระราชพิธีปราบ
 คาภิเษก ซึ่งในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระชนมายุได้ 46 พรรษา²
 หลังจากประกอบพระราชพิธีปราบคาภิเษกแล้ว จึงโปรดให้ดำเนินการก่อสร้างพระนคร และพระ
 ราชวังถาวรต่อไป

ในการสร้างพระนครครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงให้ทรงโปรด
 ให้หรือพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งใหญ่โตเกินไปนั้นลงครึ่งหนึ่ง เหลือแต่กำแพงชั้นใน

* วัดสามปลื้ม คือ วัดจักรวรรดิราชาวาสในปัจจุบันนี้

** วัดสามเพ็ง คือ วัดปทุมคงคาในปัจจุบันนี้

¹ เสถียร ศกุนตาธิ ประวัติด้านประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนา หน้า 66

*** ตรงกับวันที่ 10 มิถุนายน พุทธศักราช 2325

**** ตรงกับวันที่ 13 มิถุนายน พุทธศักราช 2325

² หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-2 หน้า 16-17

ที่เรียกว่าพระราชวังเดิม ซึ่งใช้เป็นที่ประทับของพระราชวงศ์ชั้นสูงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์มาจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงได้โปรดให้เป็นโรงเรียนนายเรือมาจนถึงปัจจุบัน

หลังจากพิชิตฝางเส้าหลักเมืองในวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2325 แล้วในปีต่อมาคือ พุทธศักราช 2326 จึงโปรดให้ตั้งกองสักเลขไพร่หลวงไพร่สมกำลังและเลกหัวเมืองทั้งปวงให้เกิดท่าอิฐขึ้นใหม่บ้าง และไปรื้อจากกำแพงเมืองกรุงเก่าบ้าง เพื่อนำมาสร้างพระบรมมหาราชวังถาวรขึ้น นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้รื้อป้อมวิสาขามุขเพื่อขยายพระนครให้กว้างออกไปกว่าเก่า พร้อมทั้งโปรดให้ขุดคลองพระนครด้านตะวันออกขึ้นหลายสายรอบพระนครเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้แก่คลองรอบกรุง คลองหลอดและคลองใหญ่ เหนือวัดสระเกศซึ่งทรงพระราชทานนามใหม่ว่า คลองมหานาคโดยมีพระราชประสงค์จะใช้เป็นที่สำหรับให้ชาวพระนครได้ลงเรือไปประชุม เล่นเพลงคอกสร้อยและสักวาในเทศกาลฤดูน้ำเสียนแบบคลองมหานาคในสมัยกรุงศรีอยุธยา

พร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอารามหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังด้วย ทั้งนี้มีพระราชประสงค์เพื่อสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญอันเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง โดยเริ่มสร้างพระอารามตั้งแต่ปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช 2326 และสำเร็จเรียบร้อยเมื่อปีมะโรง ฉศกจุลศักราช 1146 ตรงกับพุทธศักราช 2327 ครั้นถึงวันที่ 22 มีนาคม พุทธศักราช 2327* จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากพระราชวังเดิมลงเรือพระที่นั่ง มีเรือแต่เป็นกระบวนขบวนมายังพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นใหม่แล้ว ใก้นิมนตพระสงฆ์ราชาคณะมาประชุมทำสังฆกรรมสวดผูกพัทธสีมา ในวันนั้นด้วย หลังจากนั้นได้พระราชทานนามพระอารามหลวงใหม่นี้ว่า "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" ซึ่งใช้เป็นที่ประชุมข้าทูลละอองธุรีพระบาท ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาธิษฐานปีละ 2 ครั้ง คือ เดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ และเดือน 10 แรม 13 ค่ำเสมอมา¹

* ตรงกับวันจันทร์ แรม 14 ค่ำ เดือน 4

¹ หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-2 หน้า 73

2. การสมโภชพระนครครั้งแรก

เมื่อการสร้างพระนครใหม่และวัดพระศรีรัตนศาสดารามในระยะแรกนี้แล้วเสร็จในปี พุทธศักราช 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ท้าการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นอีกครั้งหนึ่งพร้อมกับการสมโภชพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามต่อเนื่องกันไป ในการทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งนี้ก็เพราะทรงมี พระราชดำริเห็นว่าในปีพุทธศักราช 2325 ได้กระทำการพระราชพิธีปราบคาภิเษกแต่โดยสังเขป ยังไม่พร้อมมูลเต็มตำรา สมควรที่จะประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้เต็มความแบบแผนโบราณราชประเพณีจะได้เป็นเกียรติยศและเป็นศรีสวัสดิมงคลแก่บ้านเมืองเป็นที่เจริญสุขแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วไปในพระราชอาณาเขต¹ จากพระราชดำริดังกล่าวพระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้น ณ เดือน 8 ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช 2328² ซึ่งประกอบ ด้วยพระราชพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ ทั้งนี้คือเวลาบ่าย 3 โมงเศษ พระสงฆ์ 43 รูปประชุมพร้อมในพระที่นั่งอมรินทราภิเษก แตรสังข์ดุริยางค์ประโคม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จออกทรงนมัสการพระศรีรัตนตรัยด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการสมเด็จพระอริยวงศญาณ จุดเทียนชัย ทรงรับผ้าไตรสรณคัมภ์และเบญจศีลเสร็จแล้วจึงเสด็จขึ้นในพระมหามณเฑียรที่ห้องพระบรรทมทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้วทรงพระมหามงคลซึ่งสวดด้วยค้ายสายสิญจน์สูตร ทรงสัปพระราชภาชนะสงฆ์สมณะ 5 รูปสวดพระพุทธมนต์ จบแล้วประโคมแตรสังข์ของชัยคุริยคนตรีมหัทธิพิณพาทย์ รุ่งขึ้นเวลาเช้าเสด็จออกทรงปฏิบัติพระสงฆ์ ทรงพระราชอุทิศเป็นสังฆทานวัตร พระสงฆ์รับถวายภัตตาหารเสร็จแล้วจึงถวายอภิวาทถวายพระพรลา ครบ 3 วัน ตามกำหนดรุ่งขึ้นวันที่สี่เวลาเช้าได้มหาพิชัยมงคฤกษ์ตามโบราณราชประเพณีที่มีแต่ก่อนมา หลวงโลกประทีปและพระมหาราชครูจึงกราบทูลอัญเชิญเสด็จสรง เจ้าพนักงานพระภูษามาลาถวายพระภูษาถอด

¹ ศูนย์สุโขทัย สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พินิจโลก หน้า 15

² ศิลปากร, กรม จดหมายเหตุการบรรณาธิสังฆรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวังในการฉลองพระนครครบ 200 ปี

แล้วพระยาราชโกศาธิบดีพระไชย หลวงสิทธิชัย พระหมอเถา เชื้อพระพิฆเนศวร พระมหาราช
 ครู, พระครูธัญญาจารย์ ไพรยขาวคอก หลวงราชมนี, หลวงสีวาจารย์เป่าพระมหาสังข์ ทักนิภา
 วัฏนำเสด็จสมณูปพระกระยาसनาน เมื่อเสด็จถึงทรงประทับเหนืออุทุมพรราชอาสน์แล้วพระยาราช-
 โกศาถวายเครื่องพระกระยาसनาน หลวงราชวงศาไชยสหัสสธารา ทรงสงฆ์สหัสสธาราแล้วหลวง
 สิทธิไชยพระหมอเถา ถวายพระมหาสังข์ทักนิภาวัฏ พระมหาราชครูพิธีถวายพระเต้า เบญจครภ
 พระครูธัญญาจารย์ ถวายพระสังข์ทอง และพรหมมณีชื่อถวายพระสังข์เงิน ขุนรักรัณนารายณ์ ขุน
 ราชชากาเป่าพระมหาสังข์ ทักนิภาวัฏ 2 องค์ ขุนหมื่นมีชื่อเป่าสังข์อุตราวัฏ 6 องค์ เจ้าพนักงาน
 ประโคมดุริยางคดนตรี มีโหระทึกแตรสังข์ บันตะจะว่ ครั้นเสร็จแล้วพระยาราชโกศาถวายพระ
 ภูษาทรงฉลองพระองค์ครุยทอง แล้วเสด็จกลับมาประทับเหนือพระที่นั่งอัฐทิศ พรหมมณีถวายน้ำ
 พระมหาสังข์ทักนิภาวัฏ ทรงรับมาทรงพระพักตร์และเสวยแล้วหันพระองค์ไปทางทิศอาคเนย์โดย
 ทักนิภาวัฏ ทรงรับน้ำพระพุทธรุมนต์ น้ำสังข์ทั้ง 8 ทิศแล้วเสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งภัทรวิรุ
 ประทับบนพระที่นั่งเหนือแผนทองรูปราชสีห์ พระมหาราชครูอ่านพระเวทสรรเสริญไกรลาสแล้วถวาย
 พระสุพรรณบัฏเบญจราชกกุธภัณฑ์^{***} และถวายพระแสงอัญญาวุธ^{***} และเครื่องราชูปโภค ทรงรับ
 แล้วส่งให้พระยาราชโกศา พระมหาราชครูสอกลงพระบาทถวายแล้ว ถวายพระพรชัย จากนั้น
 หลวงสิทธิชัย พระหมอเถาถวายพระมหาเศวตฉัตรต่อพระหัตถ์ จากนั้นทรงมีพระราชโองการดำรัส

* พระที่นั่งภัทรวิรุ เป็นพระที่นั่งถมตะทองประคิบฐาน ๗ พระที่นั่งไพศาลทักษิณเช่นเดียวกับ
 กับพระที่นั่งอัฐทิศ อุทุมพรราชอาสน์ พระที่นั่งภัทรวิรุเป็นที่สำหรับสมเด็จพะมหากษัตริย์ยাত্রาธิราชเจ้า
 ประทับรับการถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

** เบญจราชกกุธภัณฑ์ คือพระมหามงกุฏ, พระแสงขรรค์, ธารพระกร, พัดวาลวิชนี,
 และฉลองพระบาท

*** พระแสงอัญญาวุธ ประกอบด้วย พระแสงหอกชัย, พระแสงคาบเขลย, พระแสงเขมมีกาบ,
 พระแสงปืนคาบซุกขามแม่น้ำสะโคง, พระแสงจักร, พระแสงศรศูล, พระแสงเกาทัณฑ์, พระแสงขอ-
 ง้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย

ทอรับคำถวายสิริราชสมบัติแก่พระมหाराชาครูผู้ใหญ่ แล้วทรงไปรยคอกพิกุลทอง พิกุลเงิน แล้ว
 ทรงหลังน้ำทักษิโณทกทรงอธิษฐานตามพระราชอัธยาศัย จากนั้นพรหมเทพาพระมหาสังข์ประโคม
 คนตรีมหาทัก สุกเสียงประโคมแล้วสมเด็จพระสังฆราชดับเทียนชัยแล้วเสด็จถวายเครื่องไทย
 ชรรวมแก่พระสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราชถวายอภิเษกพระสงฆ์ถวายสัมพุทธาแล้วถวายพระพรลา จาก
 นั้นพระราชครูพิธี พระหมอบเฝ้า ไปประพรมน้ำกลศ น้ำสังข์รอบพระมหามณฑลเศียรทั้งข้างในข้างนอก
 อวยชัยถวายพระพรแล้วจึงเสด็จออกท่องพระโรงหน้าประทับบนพระแท่นเศวตฉัตร ในช่วงนี้บรรดา
 พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุรีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน เข้าเฝ้า
 ถวายพระพรพร้อมหน้ากัน แล้วจึงมีพระราชโองการปฏิสันถารกับเจ้าพระยาและพระยาทั้งปวง
 แล้วเสด็จกลับขึ้นข้างในเสด็จประทับเหนือพระที่นั่งภัทรวิบุลย์ ครั้นได้พระฤกษ์เจ้าพนักงานประโคมครุฑยาค
 คนตรี แตรสังข์พิณพาทย์โหรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่
 พระมหามณฑลเศียร ทรงไปรยคอกพิกุลทอง พิกุลเงิน มีนางขำระพระบาท 2 นางถือขันข้าวเปลือก 1
 ถ้วยขันถั่วทอง 1 ถ้วยขันงา 1 ครั้นเสด็จถึงที่ทรงจุกเทียนเครื่องนมัสการก่อนแล้วจึงเสด็จขึ้นพระ
 แท่นที่บรรทม พระราชวงศครูใหญ่ ฝ่ายในถวายคอกหมากทำด้วยทองคำหนัก 5 ตำลึง ทรงรับแล้ว
 วางไว้ข้างที่ แล้วทรงกันคาลถวายกุญแจแล้วเอนพระองค์ลงบรรทมเหนือพระแท่น โคมตะแคง
 ขวาเป็นพระฤกษ์พระวงศ์ฝ่ายในผู้ทรงพระชนมายุถวายพระพรก่อนแล้วบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์
 ฝ่ายในทูลองค์ถวายพระพรพร้อมกัน จากนั้นครุฑยาคคนตรีประโคมเสร็จแล้วจึงเสด็จขึ้น ต่อมา
 เวลาบ่ายพระราชวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในตลอดจนข้าราชการทั้งฝ่ายทหาร
 และพลเรือนประชุมพร้อมกัน เวียนเทียนเฉลิมพระมหามณฑลเศียรตามโบราณราชประเพณีที่เคยมีมา
 แรกก่อน

1 ศิลปากร, กรมพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 93-94

หลังจากเสร็จพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามต่อเนื่องกันไปเป็นเวลา 3 วัน ดังข้อความในจดหมายเหตุ กรมหลวงนรินทรเทวี พระเจ้าน้องนางเธอในรัชกาลที่ 1 ทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"ณ เดือน 8 ปีมะเส็งพระโองการรับสั่งให้มีละครผู้หญิงโรงใหญ่สมโภชพระแก้วพระทานเงิน โรงวันละ 10 สามวันสำหรับพระสงฆ์ทรงพระเคนแล้วถวายน้ำผึ้งไม้เท้า ศาลาฉ้อทาน ทั้งรายรอบพระนคร ทั้งต้นกล้วยพุดกษสามวันต้นละ 1 มีการมหรสพพร้อมเฉลิมพระนครด้วย"

ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับการสมโภชกรุงครั้งนี้จะปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่า "ครั้นการสถาปนาพระนครใหม่สำเร็จบริบูรณ์แล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการฉลองสมโภชพระนครต่อเนื่องกันไปให้มั่นคงพระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามทั้งในกรุงและนอกกรุงชั้นสวดพระพุทธรูปบนเชิงเทียนทุก ๆ ใบเสมา ๆ ละรูปรอบพระนคร พระราชทานเลี้ยงยากจกฉิมพิกทั้งปวงแล้วให้ตั้งต้นกล้วยพุดกษตามสงก่าแพงพระนครทั้งทานต้นละซัง 3 วันสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมากให้มีการมหรสพต่าง ๆ และมีละครผู้หญิงโรงใหญ่ เงินโรงวันละ 10 ซัง เป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย 3 วันเป็นกำหนด"

เมื่อเสร็จงานสมโภชพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงโปรดเกล้าพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ตรงกับนามของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรซึ่งถือเป็นประพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรฯ มหาเศวตฉัตร นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมนิวศนมหาสถาน อมรพิมาน อวตารสถิต สักกะทัตติยะ วิษณุกรรมประสิทธิ์"

¹ ราชบัณฑิตยสถาน งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1

* ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เปลี่ยนคำว่า บวร

เป็น อมร

³ ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

สภาพของกรุงเทพมหานครในระยะนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้พระราชวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เข้ามาสร้างวังสร้างบ้านอยู่เป็นระยะ ๆ ภายในกำแพงเมือง เพื่อช่วยดูแลพระนครในแต่ละวังแต่ละบ้าน มีคนชาวไทยในความควบคุมท่าราชการไปตามหน้าที่เป็นส่วนงานไปในตัว เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีที่ทำการกระทรวงทบวงกรมเป็นส่วนกลาง นอกจากศาลาลูกขุนและคลังพัสดุต่าง ๆ สังฆราชบาลแก้วบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเมื่อแรกมาถึงกรุงเทพฯ ราวพุทธศักราช 2373 ได้บันทึกความจำเเลสภาพของกรุงเทพฯ สมัยนั้นไว้ว่า

"ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำ ทามกลางหมื่นต้นไม้ซึ่งเขียวชอุ่มตลอดปีจึงงามน่าดูมากในแม่น้ำมีเรือเดินทะเลคึกขงจอกอยู่เป็นแถว ที่บนฝั่งมีสถูปเจดีย์ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ อยู่เกลื่อนไป หลังคาเป็นโบสถ์วิหารมีช่อฟ้าใบระกาปิดทองแวววาวระวิบ เมื่อถูกแสงแดด มีแพเป็นร้านขายของจอกอยู่เป็นทิวแถว ฝั่งแม่น้ำ ในแม่น้ำมีเรือ ขนาดต่าง ๆ นับพันแล่นผ่านไปมา มีไก้ซาค ผู้คนมีหลายชาติหลายภาษา แต่งกายแปลก ๆ กันความคิดประเพณีของชาติกัน เสียงเพลงจากเครื่องมโหรีปี่พาทย์และเสียงขบร้องแว่วมาจากที่ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวต่างประเทศที่ได้มาพบเห็นพอใจและแปลกใจมาก

"ในกรุงเทพฯ ไม่มีรถคันเดียวใครจะไปไหนมาไหนก็ใช้เรือ ในกลางเมืองหรือย่านการค้าต่าง ๆ จะพบทางเดินปูอิฐแผ่นใหญ่ ๆ บ้าง

"บ้านคนในกรุงเทพฯ มี 3 ประเภท คือ เรือนไม้กระดานและเรือนที่ทำด้วยไม้ไผ่ของคนที่ยากจน ฉะนั้นจึงไม่เป็นการแปลกที่เกิดไฟไหม้ใหญ่ ๆ ขึ้นบ่อย ๆ เสียหายไปตั้งสี่ห้าร้อยหลังคาเรือนในคราว ๆ หนึ่งแต่ครั้งแล้วก็มีเรือเกิดขึ้นแทนที่โดยรวดเร็ว ด้วยญาติและเพื่อนฝูงมาช่วยกันสร้างขึ้นให้...."¹

¹ สมบัติ จำปาเงิน กรุงเทพฯ เมื่อ 200 ปี หน้า 12

3. การสมโภชพระนครครบรอบ 50 ปี

หลังจากการสมโภชพระนครครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการให้ทำการสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นเป็นครั้งแรกทั้งนี้เพราะพระอารามหลวงใดมีสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมลงมาก ซึ่งมีการปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้คือพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต พระระเบียง วิหารยอกหอพระเทพบิดร หอพระนาค พระมณฑป หอพระมณฑปยธรรม ศาลาราย หอระฆัง พระเจดีย์ทอง 2 องค์ พระปรางค์ 8 องค์ นอกจากนี้ยังโปรดให้แต่งลานวัดโดยก่อภูเขาทำแท่นที่นั่ง ตั้งกระดางปลูกต้นไม้และตั้งตุ๊กตาทินประศับเป็นต้น² เมื่อการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระนครครบ 50 ปี ขึ้นพร้อมกับการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามในปีพุทธศักราช 2375 โดยได้มีการทำบุญเลี้ยงพระ ทรงพระราชทานทรัพย์ ทำบุญให้ทานแก่พวกยากจนวิญญูและให้มีการมหรสพต่าง ๆ ในการสมโภชพระนคร สำหรับการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามได้ถวายไตรแพรดวงพุทธานุภาพ ถวายมัทธกัณฑ์ว่าฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามแด่พระสงฆ์ราชาคณะ พระครูที่สวดพระพุทธมนต์และฉันทกัณฑ์การในพระอุโบสถเป็นเวลา 3 วัน ถวายเครื่องอัฐบริขาร แก่การฉลองในครั้งนั้นนี้มีแต่ดอกไม้เพลิงต่าง ๆ เท่านั้น²

การสมโภชพระนครครั้งกล่าวนี้เมื่อมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดงานสมโภชพระนครขึ้นอีกเป็นครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งเพื่อฉลองกรุงที่มีอายุครบ 100 ปีพอดีในสมัยของพระองค์นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ประดิษฐานพระบรมราชวงศ์จักรี

¹ คุนยสุโขทัย สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 160

² หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3-4 หน้า 182

บทที่ 2

วัตถุประสงค์ของการจัดงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี

งานสมโภชพระนครครั้งใดก็ตามมาแล้วว่า จัดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ภายหลังจากที่ไค้ทรงสร้างราชธานีใหม่ขึ้นทางฝากฝั่งตะวันออก ซึ่งในการจัดงานครั้งนั้นเพื่อเฉลิมฉลองราชธานีใหม่และฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไค้ทรงโปรดเกล้าให้จัดงานสมโภชพระนครครบรอบ 50 ปี ขึ้นภายหลังจากที่ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ครั้นมาถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นช่วงเวลาที่ยุครัตนโกสินทร์มีอายุครบ 100 ปี โดยนับระยะเวลาตั้งแต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้สร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นโดยฝั่งหลักเมืองในวันอาทิตย์ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ปีชวด จัตวาศก พุทธศักราช 2425* จนมาถึงในวันอาทิตย์ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก พุทธศักราช 2525** ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ไค้ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดงานสมโภชพระนครขึ้นเป็นงานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งวัตถุประสงค์ในการจัดงานครั้งนี้มีอยู่ด้วยกันหลายประการ คือ

ประการแรก เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สืบสันตติวงศ์สืบต่อมา จากกาที่ทรงทำนุบำรุงแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม ทำให้อาณาประชาราษฎร์อยู่ร่มเย็นเป็นสุขมาได้ถึง 100 ปี

* ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2325

** ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425

¹ ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 178

ก็จะเห็นได้จากข้อความในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์ปราบปรามเสี้ยนศัตรูทั้งภายในภายนอกราบคาบ และได้ตั้งพระบรมวงศ์ปัจจุบันนี้สืบสันตติวงศ์เนื่องมาถึง 5 พระองค์ทั้งแผ่นดินปัจจุบันนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสด็จราชสมบัติแก่ปฐมและสืบ ๆ ต่อมาก็ได้ทรงทำนุบำรุงชุบเลี้ยง พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการให้ดำรงยศบรรดาศักดิ์สืบตระกูลวงศ์เนื่อง ๆ มา และได้ทรงปราบปรามศัตรูป้องกันพระนคร และทำนุบำรุงราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขสืบมา จนถึงกาลครบ 100 ปี ไปแล้วดังนี้ควรที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งทวยราษฎรทั้งปวงจะเป็นที่ยินดีชื่นชมระลึกถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นปฐมบรมมหาราชาราช ซึ่งควรนับว่าเป็นบิดาผู้ให้เกิดวงศ์ตระกูลยศศักดิ์ และความสุขสืบมาจนถึงกาลทุกวันนี้ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ดำรงรักษาราชประเพณีวงศ์สนองพระองค์แห่งสมเด็จพระปฐมบรมราชาราช และได้มีพระเดชพระคุณสืบมาโดยลำดับกับทั้งควรจะชื่นชมยินดีแห่งความสุขของตนและท่านผู้ชนตระกูล ซึ่งได้พบเห็นบ้านเมืองสงบเรียบร้อยช้านาน เกือบจะไม่มีกาลใดกาลหนึ่ง ซึ่งมีในพระราชพงศาวดารว่า จะมีความสุขของตนและท่านผู้ชนตระกูล ซึ่งได้พบเห็นบ้านเมืองสงบเรียบร้อยช้านาน เกือบจะไม่มีกาลใดกาลหนึ่ง ซึ่งมีในพระราชพงศาวดารว่า จะมีความสุขยืนนานมาได้ถึงเพียงเท่านี้..."¹ เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างอนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้น เพื่อไว้เป็นที่ระลึกพระเกียรติยศและเพื่อเป็นที่สำหรับให้ประชาชนสักการะบูชาต่อไป ดังนั้น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/2 เรื่องประกาศการสมโภชพระนคร 100 ปี (เม.ย. 100-24 ก.ย. 123)

* ต่อมาทรงพระราชทานนามว่า พระปฐมบรมราชานุสาวรีย์

เพื่อให้เป็นไปตามพระราชดำริดังกล่าวพระองค์จึงทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าให้
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี* เป็นแม่กองผู้อำนวยการสร้างอนุสาวรีย์ขึ้น โดยทรงให้จัด
การใช้จ่ายใหม่สำหรับประติมากรรมอนุสาวรีย์นั้นให้ไว้ทันวางศิลาฤกษ์ในโอกาสสมโภชพระนครครบ
100 ปี ที่จะถึงด้วย¹

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงโปรดเกล้าที่จะอัญเชิญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
4 พระองค์ ซึ่งเสด็จสวรรคตไปแล้วขึ้นประดิษฐานบนพระปราสาทในโอกาสนี้ด้วย พระบรมรูปนั้น
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้หล่อขึ้นตั้งแต่ปีมะแม ตรีศกสิกราช 1233
พระราชประสงค์เพื่อไว้เป็นที่สำหรับพระองค์ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้กราบ
ถวายบังคมรำลึกถึงพระเดชพระคุณเป็นครั้ง แต่เนื่องจากยังไม่มีที่ประดิษฐานอันสมควร จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างพระปราสาท 5 ยอด ขึ้นในพระราชวัง ซึ่งการสร้างปราสาทนั้นยัง
ไม่เสร็จสมบูรณ์ดี แต่เนื่องจากทรงมีพระราชดำริเห็นว่าในเมื่อสร้างกรุงมาครบ 100 ปี นี้เป็น
เวลาอันสำคัญ สมควรที่จะอัญเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานบนพระมหาปราสาท จึงโปรดเกล้าให้จัด
การที่จะอัญเชิญพระบรมรูปขึ้นบนพระมหาปราสาทในครั้งนี้ด้วย²

วัตถุประสงค์ ประการที่สองคือ เพื่อเป็นการรักษาราชประเพณีที่สมเด็จพระมหากษัตริยา
ธิราชเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในการสมโภชพระนครครั้งก่อน ๆ มาแล้ว ซึ่งนับเป็น
พระราชประเพณีที่ควรจะดำรงรักษาไว้ต่อไป นั่นคือ การบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อันเป็น
วัดสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดเกล้าให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐาน
พระแก้วมรกต ซึ่งถือเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นไว้
เพื่อเป็นพระราชกุศลและเป็นสวัสดิมงคลสำหรับพระนครและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่สืบ

* เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.ที่ 89 เจ้าพระยาภาณุวงศ์สปีชที่ก่อพระฤกษ์ปฐม
บรมราชานุสาวรีย์ วันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/2 เรื่องการประกาศสมโภชพระนคร (ม.ย.
100-24 ก.ย. 123)

สันติวงศ์ต่อมา ก็ทรงเคารพบูชาและทรงทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์วัดนี้เรื่อยมาได้ขาด นอกจากนั้น เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงสร้างพระพุทธรูปปางปราสาทและพระศรีรัตนตรัยชั้น¹ ในสมัยของพระองค์ แต่การก่อสร้างยังไม่เสร็จตามพระราชประสงค์ทรงเสด็จสวรรคตเสียก่อน ดังนั้นมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะยึดถือในการปฏิบัติพระราชกุศลต่อไป ดังนั้นพระองค์จึงโปรดเกล้าให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามให้เสร็จสมบูรณ์ ทั้งนี้เพื่อให้ทันงานฉลองสมโภชพระนครครบ 100 ปี ในครั้งนี้ด้วย ทรงมีพระราชดำริว่า

"เมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วเสร็จในปี มะเส็ง สปีตศก ศักราช 1147 ก็ให้ทรงมีการฉลองพระอารามครั้งหนึ่ง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วเสร็จในปีวอก สัมฤทธิศกศักราช 1210 ก็ให้มีการฉลองอีกครั้งหนึ่ง ครั้นนี้ก็ควรจะฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามพร้อมกับการสมโภชพระนครให้เป็นสวัสดิมงคลอันยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง"²

จะเห็นได้ว่าในการจัดงานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 100 ปี นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือเอาการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นงานสำคัญ ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ทรงตั้งอธิษฐานไว้ในพระทัยว่า "ถ้าทำการวัดพระแก้วไม่แล้วในครั้งนี้อ่านาจอของพระบรมราชวงศ์นี้จะเสื่อมสิ้นในร้อยปี"³ ซึ่งจากการที่พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/1 สำเนา ร.ที่ 82 เรื่องทรงสปีตศกในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รัตนศาสดาราม วัน 3 1 6 ค่ำ ปี 1244

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/2 เรื่องประกาศการสมโภชพระนคร (เม.ย. 100-24 ก.ย. 123)

³ อนุรักษ์ สุนทรสงคราม สมเด็จพระญาณมหารัชมังคลาจารย์ สังฆราชเจ้าคณะสงฆ์ไทย เล่ม 1 แพร่พิทยา 2516, 653 หน้า

ดังนั้นก็เพื่อให้เป็นการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนารถที่ทรงปรารถนาจะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามให้สำเร็จ และเพื่อจะได้เห็นความสามัคคีระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยกันเอง ตลอดจนความจงรักภักดีในหมู่ข้าราชการและประชาชนด้วย

ประการที่สาม เพื่อทำนุบำรุงรักษาความยุติธรรม ซึ่งถือเป็นพระราชกิจอันสำคัญแห่งความเจริญของแผ่นดินต่อไป ทั้งนี้เนื่องมาจากกฎหมายและวิธีกระบวนการนิติความซึ่งเคยใช้มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นไม่เหมาะสมกับสภาพของบ้านเมืองที่เจริญขึ้น เพราะเหตุว่าไม่สามารถตัดสินคดีไต่หาคดีความที่เกิดขึ้นใหม่ จึงก่อให้เกิดคดีความค้างค้ำทับถมมากขึ้นทุกวัน ประกอบกับวิธีพิจารณาความที่เคยใช้ก็มีลักษณะที่ล้าสมัย อย่างเช่น การพิสูจน์ด้วยการค้ำน้ำลุยไฟ¹ เป็นต้น ซึ่งแทนที่จะทำให้เกิดความยุติธรรม ก็กลับทำให้เกิดคร่อนกันทั่วไปอีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากหน้าที่การพิพากษาคดีมีแทรกซ้อนอยู่แทบทุกหน่วยงาน ทำให้เจ้าหน้าที่ซึ่งต้องทำงานหลายคันไม่ค่อยสนใจในการรักษาความยุติธรรมโดยเคร่งครัด ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะทรงจัดการเรื่องนี้ พระองค์ได้ไต่สวนและศึกษาเกี่ยวกับการศาลทั้งเก่าและใหม่ รวมทั้งแบบอย่างต่าง ๆ ทั้งของในประเทศและต่างประเทศเพื่อนำมาปรับปรุงกฎหมายและวิธีพิจารณาความต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับสภาพของบ้านเมือง พระองค์ทรงเห็นว่าควรตั้งศาลใหญ่ขึ้นเป็นที่รวบรวมคดีความจากทุกหน่วยงานมาไว้ในที่แห่งเดียวกัน เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนตั้งแต่ก่อน ดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างศาลสถิตยุติธรรมหรือศาลหลวงขึ้น โดยมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์^{*} สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองจ้างนายช่างยุโรปมาทำการสร้างศาลหลวงขึ้น โดย

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/2 เรื่องประกาศการสมโภชพระนคร (เม.ย. 100-24 ก.ย. 132)

^{*} เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)

กำหนดว่าจะทรงวางศิลาฤกษ์ในวันครบรอบร้อยปี ในงานสมโภชพระนครครั้งนี้ด้วย

ประการที่สี่ เพื่อเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติ ทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การค้า ให้มีความเจริญรุ่งเรืองทันอารยประเทศทั้งหลาย อันจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้ทรงโปรดเกล้าให้จัดการแสดงนิทรรศการสินค้าพื้นเมืองไทยขึ้น เป็นครั้งแรกในรัชกาลของพระองค์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่สินค้าที่ผลิตขึ้นได้ภายในประเทศ ให้เป็นที่รู้จักทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ในการเป็นแนวทางประกอบอาชีพต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"เมื่อก่อนหน้านั้นขึ้นไป 100 ปี สิ่งของที่มาคั้งนี้ ล้วนเป็นของหายาก หรือไม่มีในขณะนั้น โดยมาก เพราะสิ่งของทั้งปวงสาปสูญยับเยินไป เสียในคราวนั้นทั้งสิ้น ของที่ได้มาแบ่งในบัดนี้ เป็นของเกิดขึ้นใหม่ในร้อยปี ซึ่งพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ได้ดำรงรักษาแผ่นดินสืบมา พอบรรจบรอบร้อยปีก็ควรที่จะเป็นที่ให้เกิดความยินดีแก่คนได้..."¹ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีพระบรมราชโองการให้พระบรมวงศ์ศานุวงศ์และข้าราชการบางท่านเป็นเจ้าหน้าที่ออกไปเก็บรวบรวมสินค้าต่าง ๆ หัวพระราชอาณาจักร เพื่อนำมาแสดงในงานนิทรรศการ ซึ่งกำหนดให้จัดขึ้นที่ท้องสนามหลวง ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนได้ชมโดยสะดวก

ประการที่ห้า เพื่อปลุกฝังเยาวชนและประชาชนชาวไทยให้มีทัศนคติอันถึงแกมต่อบ้านเมือง และมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทยทั้งให้ตระหนักถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์การดำรงรักษาเอกราชและอธิปไตยอันยาวนานของไทยตลอดไป โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้มีการเทศนาพระราชประวัติและพงสาวดารกรุงเทพฯ คือเทศนาพระราชประวัติพระมหากษัตริย์ที่ได้เสวยราชสมบัติยุครกรุงรัตนโกสินทร์นี้ตั้งแต่รัชกาลที่หนึ่งถึง

* การแสดงนิทรรศการสินค้าพื้นเมืองไทยนี้เป็นการแสดงสินค้าประจำชาติเรียกว่า
National Exhibition

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องประกาศเอกซฮิบิชั่นที่ 1

รัชกาลที่สี่ขึ้น ทั้งนี้ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้กุลบุตร กุลธิดา ทลดจกนประชาชนไทยได้ศึกษา
 ประวัติศาสตร์ไทยทรงพระราชดำริว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ประเทศไทยนั้นนับเป็นวิชาที่สำคัญ
 อันหนึ่ง¹ การเทศนาครั้งนั้นทรงจัดให้มีขึ้นที่พระที่นั่งอนันตสมาคมรวมเวลา 4 วันตามลำดับ โดย
 เริ่มตั้งแต่วันพุธ เดือนเจ็ด แรมสิบสามค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ศักราช 1244* ทรงอาราธนา
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร มาเทศนาพระราช
 ประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก วันพฤหัสบดี
 เดือนเจ็ด แรมสิบสี่ค่ำ จัตวาศก ศักราช 1244 อาราธนาหม่อมเจ้าพระประภากรบวรวิสุทธิวงศ์
 วัดบวรนิเวศวิหาร เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วันศุกร์ เดือน
 แปด บุรพาสาศ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244 ทรงอาราธนาพระวรวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ถวายเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-
 อยู่หัว รัชกาลที่ 3 และในวันเสาร์ เดือนแปด บุรพาสาศ ขึ้นสองค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช
 1244 อาราธนาสมเด็จพรวันรัต** เทศนาว่าด้วยพระบรมราชประวัติ 5 พระองค์ คือ กรม
 พระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท, กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี, กรมพระราชวังบวรมหา
 คึกคิพลเสนา, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ในรัชกาล
 ที่ 5 ที่ยังดำรงพระชนม์อยู่² การเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ทั้งการ
 เทศนาพระบรมราชประวัติดังกล่าวมานี้ นับเป็นคุณประโยชน์ต่ออนุชนรุ่นหลังที่ได้ทราบถึงประวัติศาสตร์
 กรุงเทพมหานครพร้อมทั้งพระราชประวัติรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 อันเป็นผลงานสำคัญอย่างหนึ่ง
 เนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปีนี้

ประการที่หก เพื่อเสริมสร้างพลังสามัคคีของชาวไทย โดยทุกคนจะได้ร่วมมือกัน

¹ ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 196

* ตรงกับวันที่ 14 มิถุนายน พุทธศักราช 2425

** สมเด็จพระวันรัต (ทับ ฉายา พุทฺธสิริ)

² ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 197

การดำเนินงานและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นเพื่อฉลองงานสมโภชพระนครในครั้ง นี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ เพราะพระองค์ทรงตระหนักดีว่าความสามัคคีในชาตินั้นจะนำมาซึ่งความมั่นคงภายในประเทศ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญตราซึ่งชื่อว่า กุชคีมาลา และเครื่องราชอิสริยยศมหาจักรีบรมราชวงศ์¹ เพื่อไว้พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งทำคุณงามความดี โดยรับราชการมาด้วยความซื่อสัตย์และภักดีในองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งผู้ที่มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และผู้ที่มีความกล้าหาญสละชีพเพื่อชาติ การพระราชทานเหรียญตราและเครื่องราชอิสริยยศ¹จะมีขึ้นในพระราชพิธีสมโภชพระนครในครั้ง นี้ด้วย

จากวัตถุประสงค์หลายประการข้างต้น ทำให้ทราบได้ว่าการจัดงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี นี้เป็นงานใหญ่ที่ต้องมีการจัดเตรียมงานเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการจัดงานครั้งนี้

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนา ร. ที่ 89 ทรงสืบทอดที่พลับพลาจักรมูขทองสนามหลวง วันที่ 6 4 6 คำ ปีมะเมีย จักรวศก 1244

การวางแผนงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเนื่องในงานสมโภชพระนคร 100 ปี

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดกิจกรรมต่าง ๆ หลายประการเพื่อเป็นการฉลองสมโภชพระนครครบร้อยปีในครั้งนี้ กงนั้นคณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้วางแผนงานในการจัดกิจกรรมเหล่านั้นขึ้นตั้งนี้ เพื่อให้บรรลุตามพระราชประสงค์และทันกำหนดเวลา โดยกำหนดโครงการจัดเตรียมงานในครั้งนี้ออกเป็นลำดับดังนี้ คือ

1. การซ่อมแซม

ในระยะแรกเป็นการซ่อมแซมและปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ในบริเวณพระนครที่มีสภาพชำรุดทรุดโทรม นับตั้งแต่กำแพง ป้อม ชุมประตู ตลอดจนถนนและสะพานทุกแห่งทั้งในพระบรมมหาราชวังและรอบพระนครทั้งชั้นนอกชั้นใน เพราะเหตุว่าในการจัดงานครั้งนี้ได้ใช้กรุงเทพ-พระมหานคร เป็นศูนย์กลางใหญ่ในการจัดกิจกรรมทั้งหมดจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดทำสถานที่เหล่านี้ให้อยู่ในสภาพที่เป็นระเบียบและสวยงาม เพื่อความเหมาะสมในการดำเนินงาน ซึ่งคณะกรรมการจัดการซ่อมแซมในครั้งนี้ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย*

* หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทันราชสกุลวงศ์ "ภาณุพันธ์"

เป็นประธานกรรมการ และพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นภูเรศ¹ เป็นรองประธาน¹ เมื่อถึงวันงานฉลองคณะกรรมการเหล่านี้จะต้องรับหน้าที่ในการตกแต่งพระนครและอารามพระสงฆ์มาสดก พระพุทธมนต์คามโย เสมารอบกำแพงพระนครทุกแห่งด้วยเพื่อความเป็นสิริมงคล ในโอกาสนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานเครื่องอัฐบริวารถวายแก่พระสงฆ์พร้อมทั้งโปรดเกล้าให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าและฝ่ายในรับหน้าที่ในการเลี้ยงภัตตาหารแก่พระสงฆ์และจัดเตรียมเครื่องไทยทานมาถวายด้วยตามแต่ศรัทธา

ในระยะเวลาสองเป็นการซ่อมแซมกระบวนเรือพระที่นั่งและเครื่องกระบวนแห่ต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อจัดเตรียมไว้ในพระราชพิธีพืชมงคลซึ่งจัดให้มีขึ้นในคราวนี้ด้วย ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่ในการซ่อมแซมครั้งนี้คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ^{**} เป็นผู้จัดการมีกรมมหรสพ^{***} เป็นผู้ช่วย² นอกจากนี้

* กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 24 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายทวีติยลาภประสูติเมื่อ พ.ศ. 2398 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์เมื่อ พ.ศ. 2419 ต่อมาเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2440

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องประกาศในการเฉลิมพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานวรวรานุรักษ์

*** กรมหมื่นเรศวรฤทธิ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระนเรศวรฤทธิ

ต้นราชสกุลวงศ์ " กฤษดากร "

² หม่อมเจ้าจร หมายถึง กรมหมื่นปรามปรำปักษ์ พระโอรสสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานวรวรานุรักษ์

ยังมีการซ่อมแซมพระที่นั่งราชนทรเพื่อใช้ในการพระราชพิธีนี้ด้วย โดยมีหม่อมเจ้าจร 1 เป็นผู้จัดทำซึ่งพระที่นั่งนี้จะใช้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์เพื่อร่วมในกระบวนเพชฌุทยาตราที่จัดให้มีขึ้นในโอกาสนี้ด้วย

2. การก่อสร้าง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้ก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ตามพระราชดำริเนื่องในงานสมโภชพระนครครบหนึ่งร้อยปีดังต่อไปนี้ คือ

2.1 การสร้างพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างอนุสาวรีย์ไว้เพื่อเป็นที่สักการบูชาและรำลึกถึงพระมหากษัตริย์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เนื่องในการสมโภชพระนครครบหนึ่งร้อยปีแล้ว พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์* เป็นผู้อำนวยการสร้างอนุสาวรีย์ขึ้นที่ท้องสนามหลวง² พระยาภาณุวงศ์และพระยาอัครนัทรักษ์ ผู้ช่วยในการก่อสร้างจึงได้เร่งจัดการโดยกะวางแผนที่กำหนดฐานพระมณฑป ฐานชั้นบันไดกว้าง 12 วาสี่เหลี่ยมสูง 6 วาผนังกว้าง 1 ศอก สี่เหลี่ยมสูงตลอดยอด 5 วา ศอกคืบ 8 นิ้ว รวมสูงตั้งแต่พื้นดินตลอดยอดสูง 11 วา 2 ศอกคืบ 8 นิ้ว³

1 ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ประกาศการเฉลิมพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ครบ ร้อยปีที่หนึ่ง)

* เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ท้วม บุนนาค)

2 ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 188

3 ก.จ.ช. สำเนา ร.ที่ 85 เจ้าพระยาภาณุวงศ์สมัยที่ก่อฤกษ์ปฐมบรมราชานุสาวรีย์

4 6 คำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵

สำหรับลักษณะของอนุสาวรีย์นี้สร้างเป็นบุษบกใหญ่ทำด้วยศิลาเพื่อใช้เป็นที่ตั้งพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีฐานซึ่งก่ออิฐประดับศิลาของบุษบก 5 ชั้น¹ นอกจากนี้ สิ่งที่มีบรรจุในฐานอนุสาวรีย์ประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ หลายอย่างด้วยกันคือ ฉันทน์ขาวบาง แบบเขียน มณฑป 2 ฉันทน์ หิริอัญชลีจารึก พระราชดำริในการสร้างพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ 1 คู่* พระราช ฉายพิศลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 รูป รูปถ่ายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 1 รูป วัดพระเชตุพน 1 รูป รูปวัดอรุณราชวราราม 1 รูป ผ้าแดงบรรจุเงินเหรียญเถาตรามหา มงกุฎ 1 เถา 6 เหรียญ เหรียญบาทตราจุลมงกุฎ 1 เหรียญ เหรียญบาทสลึงเฟื้องตราอามอย่าง ที่ใช้ในปัจจุบันนี้รวม 3 เหรียญ รวมทั้งสิ้น 10 เหรียญ ถุงผ้าแดงบรรจุเงินทองพดด้วงตราต่าง ๆ คือ เงินเถาตราหามงกุฎ 1 เถา รวม 8 เงินตราต่าง ๆ รวม 5 ทองพดด้วง ตราหามงกุฎ 5² สิ่งเหล่านี้รวมทั้งสิ้น 18 สิ่งจะบรรจุอยู่ในหีบทองเหลืองซึ่งอยู่ในแท่งศิลาอีกชั้นหนึ่ง

พระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราช ดำเนินมาทรงวางศิลาฤกษ์ในวันครบรอบปี คือ ในวันที่ 4 เมษายน พุทธศักราช 2425³ ณ สถานที่ที่ประกอบพิธีและทรงพระราชทานนามอนุสาวรีย์นี้ว่า "ปฐมบรมราชานุสาวรีย์" ซึ่งเห็นได้จากพระราชดำรัสตอบคำถวายรายงานในการสร้างอนุสาวรีย์ของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษา ธิบดีในครั้งนั้นว่า

"ข้าพเจ้ามีความยินดีอันยิ่งใหญ่ที่ได้ฟังคำเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีได้แจ้งความ ว่าอนุสาวรีย์นี้สมควรจะวางศิลาฤกษ์ขึ้นตั้งแล้ว สมควรจะก่อพระฤกษ์ในเวลาวันนี้ เราขอขนานนาม อนุสาวรีย์นี้ไว้ให้ปรากฏว่า ปฐมบรมราชานุสาวรีย์ ขอให้การที่จะสร้างขึ้นใหม่นี้จงเป็นไปด้วยความ

¹ ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 190

* กล้วยละเอียดได้จาก ประกาศสมโภชพระนคร ในหนังสือของกรมศิลปากรชื่อ สมโภช พระนคร 100 ปี

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องสิ่งของที่บรรจุในฐานพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์

³ ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 189

สลักรูปและประติมากรรมสำเร็จทุกประการ เป็นที่เชิดพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรม
 บรมราชธานีราชอยู่ย่นนานชั่วฟ้าแลดินเทอญ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ
 ทรงวางศิลาฤกษ์เป็นอันเสร็จพิธี

2.2 การสร้างศาลหลวงหรือศาลสถิตยุติธรรม

ในการฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างถาวรสถาน 2 อย่างคือ ศาลสถิตยุติธรรมหรือศาลหลวงอย่างหนึ่ง
 และพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ตั้งใกล้คลาแล้วอย่างหนึ่ง โดยกำหนดว่าจะทรงวางศิลาฤกษ์พร้อม
 กันในวันครบรอบ 100 ปี พระองค์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสงครามวิวัฒน์* สมุหกลา
 โหมเป็นหัวหน้าดำเนินการสร้างศาลหลวงขึ้นเพื่อให้ทันกำหนดวางศิลาฤกษ์ ผู้เป็นนายช่างการ
 ก่อสร้างครั้งนี้คือ พระยานรรัตน** และแมสเซอร์มราเคอ¹ นายช่างยุโรปที่จ้างมาช่วย
 ในการก่อสร้างด้วย

ลักษณะของศาลหลวงที่สร้างขึ้นนี้เป็นตึกหลังใหญ่สองชั้นโดยสูงตั้งแต่พื้นดินขึ้นไปหกวาตึบ
 ตั้งแต่ฐานหน้าเสาสูงขึ้นไปจากตึกหลังใหญ่ขึ้นไปถึงยอดคันทันนาฬิกาสิบเจ็ดวาสามศอกตึบ ขนาดของ
 ตึกยาวสิบห้าวาสามศอกตึบกว้างในที่กลางซอกหลังผนังสิบสองวาสองศอก ตึกแถวซ้ายแถวขวาสูงสามวา
 ยาวคันทันเจ็ดวาสามศอกตึบ กว้างห้าวาสองศอกตึบรวมเป็นเขตศาลโดยยาวทั้งหมดห้าสิบหกวา
 กว้างสิบสองวา² จากลักษณะดังกล่าวทำให้ทราบได้ว่าศาลหลวงที่สร้างขึ้นใหม่นี้มีสถาปัตยกรรม

¹ ก.จ.ช. สำเนาที่ 86 ทรงสืบที่ก่อพระฤกษ์พระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ ท้องสนามหลวง
 วัน 6 4 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

* เจ้าพระยาสุรสงครามวิวัฒน์ (วร บุนนาค) สมุหกลาโหมในรัชกาลที่ 5

** พระยานรรัตน คือ เจ้าพระยานรรัตน (โต มานิตกุล)

² ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 187

³ ล.ก.

ของยุโรปน้อยด้วย สำหรับค่าจ้างในการก่อสร้างนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระราชทานทรัพย์เหมาเป็นค่าจ้างและสิ่งของต่าง ๆ ทั้งหมดรวมเป็นเงินสองพันสี่ร้อยยี่สิบ-
เจ็ดชั่งกับสี่ตำลึง* ซึ่งถึงวัน 6 4 6 คำ ปีมะเมีย จัตวาศกศักราช 1244** ซึ่งเป็นวันครบรอบ
ร้อยปี พระองค์ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราทางวังวงศิลาฤกษ์วันเดียวกับพระ
ฤกษ์ปฐมบรมราชานุสาวรีย์ แล้วพระราชทานนามว่า "ศาลสถิตยุติธรรม" ซึ่งใช้เป็นที่พักประชุมลูกขุน
ตระลาการขุนศาลทุกกระทรวง และเป็นที่พักพิงพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่ถวายฎีกาหมายพระราชบัญญัติเก่า
ใหม่มารวบรวมไว้ในที่แห่งเดียวกันนี้ทั้งหมด เพื่อจะได้สืบสวนง่ายและให้การพิจารณาคดีเสร็จ
โดยเร็วเป็นที่เบาใจแก่ผู้ตองคดีทั้งหลาย ทรงมีพระบรมราชโองการให้จารึกเรื่องที่พระราช
ดำริสร้างศาลหลวงนี้ไว้ในวิถุฉัตรบรรจุไว้ในแท่งศิลาใหญ่ ซึ่งเป็นศิลาประชุมฤกษ์¹ เพื่อให้เป็น
สิ่งสำคัญประจำอยู่กับศาลสืบไป

2.3 การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ใน พ.ศ. 2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระ
ราชปรารภนากรุงรัตนโกสินทร์สร้างมาจะถึงหนึ่งร้อยปีแล้วในปีกะเมีย พ.ศ. 2425 ที่จะถึงนี้
อันนับเป็นอภิลักขิตสมัยสมควรจะมีมหกรรมฉลองพระนครและสมโภชพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร
ซึ่งนับเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองในคราวเดียวกัน² แต่เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในเวลานั้นมีสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมมาก ทั้งยังก่อสร้างไม่เสร็จมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ใหม่ทั่วทั้งพระอารามอีกครั้งหนึ่ง แต่เนื่องจากทรงเกรงว่าการปฏิสังขรณ์จะไม่สำเร็จทันงานสมโภช

* 2427 ชั่ง 4 ตำลึง = 194, 136 บาท

** ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425

¹ ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 188

² ส. คุลยานนท์ "การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" เมืองโบราณ

พระองค์จึงมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ ทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการจัดการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามให้เสร็จทันกำหนดเวลา โดยทรงกระทำการนี้ไว้สองปีเศษก็จะสำเร็จบริบูรณ์ตามพระราชประสงค์

ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริมาตั้งแต่ก่อนเดือนธันวาคม ปี พ.ศ. 2422 * และเจ้านายที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ล้วนเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ * ทั้งนี้ เพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะใช้ผลงานของลูกทูลกระหม่อมและเป็นการแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อพระราชบิดาที่สวรรคตไปแล้วด้วย อันจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงบรรดาเจ้านายเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์ว่า

"จดหมายมายังเจ้านายทั้งปวงบันทึบคาลที่มีชื่อคนงานประจำงาน... บัดนี้ฉันเห็นว่าพวกเซห์ทั้งปวงก็โตขึ้นด้วยกันแล้ว มีอายุตั้งแต่ 15 ปี จน 17-18 ปี การทำการให้สำเร็จได้เหมือนอย่างท่านทำงานมาแต่ก่อนมีกรมหมื่นมาศยา*** ท้าวคันทน์ กรมหมื่นราชสีห์*** ท้าวคันทนางนองมิใช่จะแก่อก่อนหน้านักก็คราว ๆ เกี่ยวกับเรานั้นและการที่ทำก็ยังปรากฏเห็นอยู่ทุกวันนี้เป็นการใหญ่ ๆ มิใช่ๆ ก็ในพวกเรา ยังไม่มีใครทำอะไรเป็นชิ้นเป็นอันขึ้นได้ คุณเหมือนหนึ่งเสวกว่าท่านแต่ก่อนเต็มทีเพราะฉะนั้นบัดนี้ฉันขอเรียกเซห์ทั้งปวงให้ช่วยกันทำการวัดพระศรีรัตนศาสดารามให้แล้วลง

* คุได้จากภาคผนวกเกี่ยวกับพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้านายที่ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ลงวันอังคารขึ้น 11 ค่ำ เดือนยี่ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2422

** ทรายละเอียดได้จากภาคผนวก ข.

*** กรมหมื่นมาศยาพิทักษ์ ต้นสกุลวงศ์ สิริวงศ์

**** กรมหมื่นราชสีห์วิกรม ต้นสกุลวงศ์ ชุมสาย

ด้วยฝีมือพวกท่านให้จงได้จะได้ปรากฏว่าพระเจ้าอุกยา หรือในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวทำการวัดพระแก้วซึ่งค้างมาช้านานให้สำเร็จได้เป็นเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวของเราทั้งปวงต่อไปด้วย...¹ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีพระราชกระแสกับบรรดา
พระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ให้ช่วยทรงรับเป็นนายค้ำทำการปฏิสังขรณ์ ในครั้งนี้ด้วย ซึ่งการ
บูรณะปฏิสังขรณ์ได้เริ่มขึ้นโดยทรงแบ่งงานรับผิดชอบไปคนละหน้าที่ ดังนี้คือ

1. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรง
ทำนุบำรุงช่างในพระพุทธรูปรางค์ปราสาท
2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนเจริญผลภูลสวัสดิ์ บุปผินศิลาชาลาทั่วทั้งพระอารามและ
เขียนรูปภาพพระปางคิณีในพระอุโบสถ
3. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาคูรัตนศรี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ เป็น
แม่กองทำการพระระเบียงซ่อมเปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุด มุงกระเบื้องหลังคา ซ่อมฝ้าใบระกา ประกับ
กระจกใหม่ ทำเพดานและซ่อมสีทองเพดาน ปูศิลาพื้นทำหน้าบันทวนปลายเสาซึ่งยังคงอยู่เป็น
อันมาก ถูปูนผนังและการเขียนทั้งปวงทำใหม่ทั้งสิ้นครั้งหนึ่ง
4. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ทำการภายในพระพุทธรูปรางค์
ปราสาท ทำเพดานซึ่งยังคงอยู่ ปูศิลา ทำลายผนังเชิง ผนังเพดานขึ้นใหม่ทั้งสิ้น ทำฐานบุษบกตรา
แผ่นดินทั้ง 3 แทนและสิ่งแผ่นทองปูประกับพื้นพระอุโบสถทั้งหมด
5. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์
วรเดช ทำการพระระเบียงต่าง ๆ เหมือนกันอีกครั้งหนึ่ง
6. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ซ่อมเปลี่ยนตัวไม้โครงพระมณฑป
ที่ชำรุด ทำเครื่องประกับประคาคลอกทั้งยอดและองค์พระมณฑปทั้งภายในภายนอก

¹ ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 181

7. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอภิสรรุภมคเษ เสริมพอกแก่องค์พระศรีรัตนเจดีย์ ปูนประคัมกระเบื้องทอง เขียนผนังทั้งบานและทำการต่าง ๆ ภายในพระศรีรัตนเจดีย์ทำขึ้นใหม่ ทั้งสิ้น ซ่อมแปลงปีกทองลงรักประคัมกระจกพระเจดีย์เล็กทั้งปวง ก่อแก่องค์สุพรรณเจดีย์ทั้งสอง ขึ้นใหม่ทั้งหมด

8. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนทรเวศราชวงศ์ศักดิ์ ทำการภายนอกพุทธปรางค์ปราสาท ลังกระเบื้องและประคัมกระเบื้องในที่ต่าง ๆ ซึ่งยังคงอยู่เป็นอันมาก สลักลงรักปีกทองประคัมกระจกเชิงกลอนทวยซอฟ้าใบระกา หน้าบันเสาและถาวรต่าง ๆ ภายนอกทั้งสิ้น

9. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทำผนังศิลาพื้นใหม่ พื้นประตูและ การต่าง ๆ ในฐานชุกชีพระพุทธรปรางค์และพระศรีรัตนเจดีย์ซึ่งค้างอยู่เป็นอันมาก

10. พระเจ้าบรมวงศ์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ จารึกแผ่นศิลา โคลงรามเกียรติ์ และโคลงต่าง ๆ ทั้งพระอาราม ซ่อมลายเขียนซึ่งค้างอยู่และชำระภายในพระอุโบสถทั้งสิ้น

11. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ซ่อมแปลงเครื่องประคัมประกาศ เครื่องศิลา กระจ่างต้นไม้ต่าง ๆ ทั่วทั้งพระอาราม หุ้มทองแดงลงรักปีกทอง ทำรูปมารแบก สุวรรณเจดีย์ทั้งสองและสังคศิลาเครื่องตั้งพระอารามใหม่เป็นอันมาก

12. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ประคัมบุษบานพระพุทธรปรางค์ ใหญ่ทั้งหมด

13. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริราชสังกาศ ซ่อมแซมแปลงปูนสลักลงรักปีกทอง การต่าง ๆ ภายนอกหอพระมณฑปยรรรมใหม่ทั้งสิ้น

14. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์สุภกิจ ประคัมกระเบื้องทองภายนอก พระศรีรัตนเจดีย์ใหม่ทั้งองค์

15. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ถือบูนประคัมลายกระเบื้อง ทั่วผนังซุ้มประตู หน้าต่างภายนอกพระวิหารยอกใหม่ ซ่อมแซมหลังคาและยอดซึ่งค้างและชำระ ทั้งปวง ปูพื้นเขียนผนังเพดานบานประตู หน้าต่างและทำการต่าง ๆ ในพระวิหารยอกทั้งสิ้น ทำ บุษบกประคัมกระเบื้อง หอระฆังทำใหม่ทั้งหลัง

16. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซ่อมแปลงซอฟ้าใน
ระกา หลังคาปั้นลงรักปิดทอง ซ่อมประทุนหน้าต่างภายนอก เขียนเพดาน ทำตู้หุ่น ทำพระโกศ
พระอัฐิในหอพระนาคทั้งสี่ ทำบุษบกประดับกระเบื้อง หอระฆังทำใหม่ทั้งหลัง
17. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทำศาลารายใหม่ข้างซอฟ้าที่ซำรุก
และคางข้าง ทั้งพระอาราม ซ่อมลายปั้นผนังและซอฟ้าซอฟ้าใบระกา และหลังพระอุโบสถซึ่ง
คางและซำรุกให้บริบูรณ์ ซ่อมการปั้นและเขียนสีลงรักปิดทองภายนอกพระอุโบสถทั้งสี่ประดับ
ศิลาฐานซอกสี่พระอุโบสถใหม่ทั้งหมด
18. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปริชา ทำรูปยักษ์ประทุนและประดับกระ-
เบื้อง ทำฐานใหม่รูปสวามารีสุคนธ์หนึ่ง
19. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาภิธรรมหิป ซ่อมศาลาเบื่องเครื่องและศาลา
เรียนหนังสือซึ่งยังคางและซำรุกให้บริบูรณ์
20. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทำบานซุ้มประตูโดยรอบพระ
พุทธปรารงค์ปราสาทและพระศรีรัตนเจดีย์ สลักเป็นรูปเสี้ยวกลาง ลงรักปิดทองทำขึ้นใหม่ทั้งสี่
บันประดับเป็นกระเบื้องก่อฐานยักษ์ยืนประตูหนึ่ง
21. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซ่อมลายปั้นลงรักปิดทอง
พระปรารงค์ทั้ง 8 องค์ ทำทรงจรเข้ลงรักปิดทองรอบกำแพงแก้ว พระพุทธปรารงค์ปราสาทและ
พระศรีรัตนเจดีย์
22. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ทำรูปปั้นยักษ์และประดับกระ-
เบื้องซุ้มหนึ่ง
23. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทำฐานพระมหาไพศิกข์ก่อเขียนและ
ประดับลวดลายใหม่ บันประดับกระเบื้องรูปยักษ์ยืนประตูหนึ่ง
24. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทำหอพระคัน
ธารราชฎีใหม่ทั้งสี่บันประดับกระเบื้องรูปยักษ์ยืนประตูหนึ่ง
25. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ บันประดับกระเบื้องยักษ์ยืนประตูหนึ่ง

26. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฎ์ ขอมแซมแปลงหลังคา ซ้อฟ้า
โบระกา ชุมประตู่ หน้าต่างภายนอก เขียนผนังเพดานภายในหอราชกรมานุสร* หอราชพงศานุสร**
ก่อแก้วประดับกระเบื้องบุษบกมงกุฎ ซึ่งทรงพระเจดีย์อยู่หลังพระอุโบสถ

27. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนหลังคามุง
กระเบื้องประยอมเส้า ทำพื้นโรงละครทางค้ำวันตกของพระอาราม ขอมลงรักปิดทองลัมแล
ในพระอุโบสถ

28. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภินทรวราการ*** หลอมพระเจดีย์ หลอมบุษบกและรูป
ตราแผ่นดิน รูปช้างเผือก รูปสัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ รูปเทพพนม ครุฑยักษ์ ซ่อมที่มณฑลพาดักรและโคม
ทองเหลืองรายรอบพระพุทธรูปปางพระศรีรัตนเจดีย์และการหล่อต่าง ๆ ซึ่งได้สร้างขึ้นในครั้งนี้ทั้งสิ้น

29. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ แต่งตัวรูปช้างเผือกต่าง ๆ

30. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา ทำกระจกส่งใช้การทั่วทุกค้ำ

31. หม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย ทำรูปนครวัดหล่อด้วยทำปูนใหม่ทั้งสิ้น

32. เจ้าพระยาพรรัตนราชมานิต เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กงสีญ่าจ่ายเงิน หลวงสิทธิ
นายเวรมุขายนารัก¹

สำหรับภาพรวมเกียรติรอบพระระเบียนนั้น พระอาจารย์ลอยวัดสุวรรณารามเป็นแม่กอง
ร่างค้ำสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์และพระอาจารย์แดงวัดหงส์-

* หอราชกรมานุสร เป็นหอที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ใช้สำหรับเป็นที่ไว้พระพุทธรูป
ปางต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า

** หอราชพงศานุสร เป็นหอที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่นกันใช้สำหรับเป็นที่ไว้
พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์

*** พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภินทรวราการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ 5

¹ พ.ศุลยานนท์ "การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" เมืองโบราณ

รัตนารามเป็นแม่กองร่างคานสมเด็จพะราชพิฑูลา บรมวงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์
วรเดช และมีพระอาจารย์ชฌมวักราชบูรณะกับนายรอดเป็นผู้สร้างด้วย¹ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการตลอดจนพระ
ภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นกวีที่มีชื่อเสียงช่วยกันแต่งโคลงเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น โดยกำหนดพระระเบียบ
ห้องละ 28 โคลง รวมเป็นโคลง 4984 บท แล้วจารึกศิลาไว้ตามเสาระเบียง² รวมแล้วโคลง
รามเกียรติ์มีความยาวถึง 174 ห้องจากผู้แต่งรวมทั้งหมด 68 รายรวมทั้งพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย* ทั้งนี้เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นอนุสรณ์ในพระพุทธศาสนา
ตลอดไปดังนั้นเพื่อให้ผลงานที่ออกมาดีคุณค่าพระองค์จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จักดิ์ที่มีความเชี่ยวชาญในทางกาพย์กลอนต่าง ๆ มาเป็นผู้ตรวจสอบ
และคัดแปลงแก้ไขโคลงห้องรวมเกียรติ์ให้ไพเราะและถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งกองตรวจสอบใน
ครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 หน่วยงานด้วยกันคือ

1. กองตรวจสอบอักษรอักษรและศัพท์สัมผัสและคณะให้ถูกต้องตามโบราณคดี ผู้รับผิดชอบ
หน้าที่นี้ คือ พระเทพกระวี, พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์, พระเจ้า
น้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ, ขุนมหาสิทธิโวหาร
2. กองตรวจสอบเนื้อความและถ้อยคำให้ไพเราะถูกต้องสมควรแก่ทางราชการ
ผู้รับผิดชอบหน้าที่นี้คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร, พระบาราชสัมภารากร, ขุน
วิสุทรเสณี, พระครูสมุหพรคณิศร³

¹ ส. ตูลยานนท์ "การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" เมืองโบราณ
1.14 - 20 ธันวาคม - 2524 - มีนาคม 2525

² ฝั่งวชิ สุธิสสงคราม ผู้สร้างสรรณกรรม รุ่งเรืองการพิมพ์ หน้า 398

* กระจายละเอียดได้จากภาคผนวก ค. รายพระนามผู้แต่งโคลงรามเกียรติ์

³ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ประกาศพระบรมราชโองการเรื่องตั้งผู้ตรวจแก้

นอกจากนี้ยังจัดให้พระศรีสุนทรโวหาร* เป็นผู้ทรวจสอบโคลง เรื่องรามเกียรติ์ที่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการพระภิกษุสงฆ์คัดส่งมา จากนั้นก็จะจัดส่งไปให้เจ้าพนักงานตีพิมพ์แล้วแจกจ่ายให้กองตรวจทั้งหลาย เมื่อพระศรีสุนทรโวหารได้รับใบแก้เหล่านั้นแล้วก็จะต้องนำขึ้นทูลเกล้าถวายเพื่อให้ทรงพิจารณาความถูกต้องด้วยพระองค์เองอีกครั้งหนึ่ง¹ ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราชดำริว่าเพื่อไม่ให้ปรากฏในภายหน้ามาตีเทียบผลงานชิ้นนี้ได้

สำหรับเงินที่ใช้ในการสร้างพระอารามครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เงินพระคลังข้างที่ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระราชอุทิศไว้เมื่อใกล้จะสวรรคตไว้เป็นเงินสำหรับปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงส่วนหนึ่งและใช้เงินพระคลังข้างที่ของพระองค์อีกส่วนหนึ่งด้วย²

ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามดังกล่าวข้างต้น ต้องประสบกับปัญหาที่ยากและเหนื่อยยากมาก แต่ในที่สุดก็สำเร็จเรียบร้อยโดยใช้เวลา "สองปีกับสามเดือนยี่สิบวัน"³ คือ เสร็จสมบูรณ์เมื่อวันที่วันจันทร์ แรม 14 ค่ำ เดือน 5 ปีมะเมีย จัตวาศก ศักราช 1244^{**} ก่อนครบหนึ่งร้อยปีสืบ ซึ่งเมื่อการปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว บรรดาพระเจ้าอนงยาเชอทุกพระองค์ได้รับหน้าที่เป็นคณะกรรมการจัดแต่งประดับประคาวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อจัดฉลองพร้อมกับการสมโภชพระนครในครั้งนี้ด้วย โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชอาคันตุกะและพระครูเจ้าอาวาสตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทุกฝ่ายที่มีจิตศรัทธาช่วยกันจัดโคมตราต่าง ๆ มากิ่งตามศาลาราย

* พระศรีสุนทรโวหารมีตำแหน่งเป็นเจ้ากรมพระอาลักษณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องหมายกำหนดหน้าที่แต่งโคลงรามเกียรติ์

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 82 ทรงสปีชตอบในพระโอษฐ์วัดพระศรี-

รัตนศาสดาราม

³ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 81 เรื่องสมเด็จพระเจ้าอนงยาเชอ

เจ้าฟ้าจาครนตรี สมิ กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ ทรงสปีชในพระโอษฐ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

** ตรงกับวันที่ 17 เมษายน พุทธศักราช 2425

กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถ, รอบพระพุทธรูปปางค์และรอบพระระเบียงทุกแห่งพร้อมทั้งร้อยดอกไม้สด
อย่างประณีตมาแขวนประดับถวายโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นพุทธบูชาทั่วไปในบริเวณพระอารามซึ่ง
ถ้าของผู้ใดจักแต่งได้สวยงามที่สุดก็จะทรงพระราชทานรางวัลให้¹

3. การสวดมนต์, การแห่และการสมโภช

สำหรับการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในงานฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ
100 ปีนี้จะประกอบไปด้วยพระราชพิธีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และกิจกรรมเกี่ยวกับชาติและศาสนา
ซึ่งได้มีการจัดเตรียมให้กระทำไปพร้อม ๆ กันตามลำดับขั้นตอนต่อไปนี้ คือ

3.1 ในการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะได้จัดนิมนต์พระราชาคณะฐานา
นุกรม 100 รูป มาสวดพระพุทธรูปเป็นเวลา 3 วัน ในพระอุโบสถ, พระพุทธรูปปางค์, พระศรี-
รัตนเจดีย์และหอพระนาครวมทั้งสถานที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ด้วยกัน ในวันแรกที่มีการสวดมนต์
ได้จัดให้มีพระราชพิธีกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคใหญ่ขึ้นในโอกาสเดียวกันด้วยเพื่อแห่พระ
บรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์^๑ ไปบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระที่นั่งอนันตสมาคม
โดยขบวนแห่ซึ่งประกอบด้วยขบวนพลเดินเท้า, ช้าง, ม้า มากมาย สมพระเกียรติพร้อมทั้ง
บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่ได้รับมอบหมายให้เข้าร่วมในขบวนแห่รวมทั้งพ่อค้าประ-
ชาชนที่ยินดีมาร่วมในงานฉลองด้วย ขบวนแห่จะเริ่มตั้งแต่ท้องสนามหลวงเวลาบ่าย 2 โมงใน
โอกาสนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเสด็จออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เพื่อ
ทอดพระเนตรกระบวนแห่ หลังจากนั้นก็จะเสด็จพระราชดำเนินสู่พระที่นั่งอนันตสมาคมเพื่อพระราช
ทานเครื่องอัฐบริขารแก่พระสงฆ์แล้วเสด็จทอดพระเนตร ขบวนแห่ที่มาถึงอีกครั้งหนึ่ง

ในวันสวดมนต์ที่สองได้จัดให้มีพระราชพิธีแห่พยุหยาตราทางชลมารคใหญ่เพื่อแห่พระบรม
อัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์โดยทางน้ำอีกครั้งหนึ่ง โดยจะเริ่มพระราชพิธี
ตั้งแต่เวลา 9.00 น. โดยเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานบนบุษบกเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์หรือ
เรืออนันตนาคราชเพื่อแห่รอบพระนครตามเสด็จด้วยขบวนเรือของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์

¹ ศิลปากร, กรม สมโภชพระนครครบ 100 ปี หน้า 22

ข้าราชการและพ่อค้าประชาชน เมื่อขบวนแห่กลับมาถึงยังพระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะเสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเพื่อให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพระพรชัยมงคล จากนั้นจึงเสด็จออกสู่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เช่นเดียวกับในวันแรก ต่อมาในวันสวดมนต์ที่สามเวลา 13.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะเสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเพื่อให้บรรดาพ่อค้า ประชาชนและชาวต่างประเทศได้เข้าเฝ้า หลังจากนั้นก็จะเสด็จออกสู่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล เช่นเดียวกับในวันแรกและวันที่สอง

ในวันที่มีการสวดมนต์ทั้งสามวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานเหรียญสัพพรมมาลา แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่เข้าเฝ้าไว้เป็นที่ระลึก เนื่องในการสมโภชพระนครครั้งนี้ด้วย

3.2 ในวันสมโภชพระนครครบหนึ่งร้อยปี* จะได้จัดพระราชพิธีตั้งแต่เวลา 17.00 น. โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราไปทรงวางศิลาฤกษ์พระปฐมบรมราชานุสาวรีย์** และศาลสถิตยุติธรรมที่ได้ทรงมีพระราชดำริให้สร้างขึ้นเป็นถาวรสถานเนื่องในโอกาสสำคัญนี้ จากนั้นก็จะทรงพระราชทานเหรียญอิสริยยศคนกึ่งแก่ที่ควรจะได้รับพระราชทานเสร็จแล้วจึงเสด็จขึ้นทรงประเคนเครื่องจุกุบัจจัยแก่พระสงฆ์ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมและทรงเวียนเทียนสำหรับในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นจะทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จไปเป็นองค์ประธานในเวลาบ่ายสามโมงของวันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ตลอดจนคณะทูตานุทูตได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระพรชัยมงคลในโอกาสที่พระบรมราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์ดำรงมาได้จนถึงร้อยปีนี้ ในเวลาเย็นจะเสด็จออกทรง

* ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425

** หมายถึงอนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เวียนเทียน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระราชทานรางวัลแก่พระสงฆ์ที่จัดแต่งพระอาราม
จนกระทั่งถึงเวลาค่ำจึงเสด็จออกประทับรถพระที่นั่งเพื่อทอดพระเนตรการจักงานต่าง ๆ ที่มีขึ้น
ในพระนคร แล้วทรงเสด็จไปประทับพระที่นั่งเรือกลไฟประพาสตามลำน้ำจนเวลา 20.30 น.
จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ¹

สำหรับการจัดเตรียมสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับพระราชพิธีดังกล่าวข้างต้นนี้ก็ได้มีการจัดตั้ง
คณะกรรมการขึ้นรับผิดชอบโดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายรับผิดชอบภาคพื้นดินซึ่งมีหน้าที่ใน
ด้านกิจการรื่นเริงมหรสพและการแสดงต่าง ๆ สำหรับประชาชนตลอดจนการตกแต่งพระนครให้
สวยงาม ซึ่งผู้เป็นหัวหน้าฝ่ายนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย* อีกฝ่ายหนึ่ง
คือ ฝ่ายรับผิดชอบภาคพื้นน้ำมีหน้าที่ในการตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ และบ้านเรือนตามริมน้ำตลอด
จนการละเล่นต่าง ๆ ผู้เป็นหัวหน้าฝ่ายนี้คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์ใหญ่**

3.3 หลังจากพ้นจากวันสมโภชพระนครหนึ่งร้อยปีแล้วจะจัดให้มีงานรื่นเริง
มหรสพและงานแสดงต่าง ๆ เพื่อเป็นการฉลองต่อเนื่องไปอีกเป็นเวลา 3 วัน ซึ่งในช่วงเวลา
นี้ทุกเวลาเย็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเสด็จออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
เพื่อทรงไปรยทาน

3.4 ทางด้านกิจกรรมการแสดงได้จัดแบ่งผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบหน้าที่แต่ละด้านออก
ไปอีก คือ

¹ ศิลปากร, กรม สมโภชพระนครครบ 100 ปี หน้า 26

* หมายถึง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ คือสมเด็จพระราช
ปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ต้นราชสกุลวงศ์ "ภาณุพันธุ์"

** หมายถึง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์
คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ ต้นราชสกุลวงศ์ "จักรพันธุ์"

- ละคร ใ้จักให้มีคณะกรรมการขึ้นรับนิคมชอมโดยเฉพาะ ซึ่งมีพระยามหินทร* เป็นประธานและบรรดาหัวหน้าละครเป็นกรรมการ ในวันงานสมโภชจะจักให้มีการแสดงทั่วพระนคร และจักแสดงละครกลางแปลงถวายหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ด้วย

- จิว ใ้จักให้บรรดาหัวหน้าคณะเข้าร่วมเป็นกรรมการจัดการ โดยมีพระยาโชไชฎิกเป็นประธานโดยจักให้มีการเล่นรอบพระนครและแสดงกลางแปลงถวายเช่นเดียวกัน

- พิณฑพาทย์ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์*** เป็นประธานคณะกรรมการโดยมีหัวหน้าวงเป็นกรรมการโดยจักให้มีการบรรเลงวงใหญ่ขึ้นในเวลาที่จะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

- แตรวง ให้พระยาประภา**** เป็นประธานและหัวหน้าวงเป็นกรรมการโดยจักบรรเลงคู่กับพิณฑพาทย์

3.5 การจักโรงไทยทาน เป็นหน้าที่ของเจ้าพระยาพลเทพ¹ ในการปลูกสร้าง และจักเลี้ยงทั้งหมด²

4. สิ่งอื่น ๆ ที่ทรงมีพระบรมราชโองการให้จักเตรียม

4.1 เหรียญศพรชมาลา เป็นเหรียญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พวกพระบรมวงศานุวงศ์ไว้เป็นที่ระลึกเนื่องในงานสมโภชพระนครครบร้อยปีนี้ จากการศึกษาที่ช่วยกันทำนุบำรุงรักษาราชประเพณีสำหรับแผ่นดินให้ดำรงอยู่

* พระยามหินทร (เพ็ง เพ็ญกุล) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราชวัง

** พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (เสถียร โชติกเสถียร)

*** เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค)

**** พระยาประภา หมายถึง พระยาประภากรวงศ์ (ชาย บุนนาค)

¹ พระยาพลเทพ (รอก กัลยณมิตร) ต่อมาเป็นเจ้าพระยารัตนบดินทร์

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องประกาศการเฉลิมพระนครและฉลองวัดพระ

สืบไป ซึ่งเหรียญนี้มีทั้งหมด 7 ชนิดด้วยกันคือ ทอง, ทองกาไหล, เงิน, เงินกาไหลนาค, นาค
สัมฤทธิ์, เหรียญที่ทำด้วยทองมี 5 เหรียญ ซึ่งจัดทำไว้เป็นที่ระลึกสำหรับ 5 รัชกาล โดยเหรียญ
ทองที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกสำหรับรัชกาลที่ 1 นั้นโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำเป็นเครื่องต้น เหรียญ
ทองสำหรับรัชกาลที่ 2 จัดไว้สำหรับพระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ* เหรียญทอง
สำหรับรัชกาลที่ 3 ไว้พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่** ซึ่งเหรียญทอง
เหล่านี้นับเป็นเหรียญเกียรติยศชั้นสูง สำหรับเหรียญชนิดอื่น ๆ นั้นแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ พระราชทานให้แก่ผู้ใดตามพระราชประสงค์ ตัวเหรียญสตพระรรมาลานี้ที่ทำด้วยทองจะมี
น้ำหนักประมาณ 10 บาท ที่เป็นเงินหนักประมาณ 5 บาท¹

สำหรับลักษณะของเหรียญสตพระรรมาลานี้ค่าน้ำหนักจะมีพระบรมรูปตั้งแต่รัชกาลที่ 1
ถึงรัชกาลที่ 5 และอีกค่านึงมีตราพระบรมราชวงศ์จักรีและอักษรจารึกข้อความว่า

"สมโภชพระนคร เณิมกรุง รัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา บางกอก ในการบรมจ
รุษปีที่ 1 ตั้งแต่วัน 1 ๖ ปีชวด จัตวาศก 1144** เป็นปีที่ 1 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึง ๗ วัน 1 ๖ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244 เป็นปีที่ 15*** ในรัชกาล
ของพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันนี้"² เหรียญสตพระรรมาลานี้ในปัจจุบัน
นับว่าเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานารามปรปักษ์

** หมายถึง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

¹ ศิลปากร, กรม สมโภชพระนครครบ 100 ปี หน้า 28

*** ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2325

**** ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425

² ราชบัณฑิตยสถาน ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 178

4.2 เหรียญคุชคิมาลาและเข็มศิลปวิทยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญอีกอย่างหนึ่งคือ เหรียญคุชคิมาลา¹ เพื่อพระราชทานแก่บรรดาผู้ที่ได้ กระทำการอันเป็นเกียรติคุณพิเศษ 5 ประการ คือ ราชการในพระองค์, ราชการแผ่นดิน, ศิลปวิทยา ความเมตตาการุณา, และความกล้าหาญ เหรียญนี้ตามกำหนดในพระราชบัญญัติมี 4 ชนิด คือ ทองคำ เงินกาไหล่ เงินและสำริด ทั้งสี่ชนิดนี้มีเกียรติยศเสมอกันลักษณะของเหรียญนั้นข้างหน้ามีพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอักษรจารึกพระนามตามขอบเบื้องบนว่า "จุฬาลงกรณ์ ราชสันตติวงศ์ราชินี" ขอบล่างเป็นใบชัยพฤกษ์ไขว้กันรองรับพระบรมรูป ด้านหลังเป็นรูปพระ สยามเทวราชธิดาทรงพระขรรค์ยืนแทนพิงโลศตราแผ่นดิน พระหัตถ์ขวาทรงพวงมาลัยซึ่งจารึกนามผู้ ได้รับไว้ใต้แทนมีเลข 1244 อันเป็นปีจุลศักราชที่สร้างและมีอักษรจารึกว่า "สยามินทร์ ปฐมราช คุชกุ๊ปไปแทน อิต" บนเหรียญมีพระขรรค์ไขว้ศรีกับธารพระกร เทวรูปไขว้กัน มีห่วงยึดกับเหรียญ และติดกับแผ่นโลหะจารึก "ทรงยินดี" ห้อยแถบริ้วแดงริ้วขาว ริ้วชมพู สำหรับฝ่ายพลเรือนใช้ ประดับติดแถบที่รั้งคุม เสื้อชั้นนอกหน้าอกชายเหมือนเช่น เครื่องอิสริยยศและเครื่องประดับทั้งปวง

นอกจากนี้เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งคุณพิเศษชนิดต่าง ๆ ของเหรียญคุชคิมาลา พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเข็มศิลปวิทยาขึ้นอีกอย่างหนึ่ง² ลักษณะเป็นเข็มทำด้วยแผ่นโลหะปลายเป็นคอกประทุมทั้งสองข้างและจารึกอักษรที่กลางเข็ม เข็ม ทั้ง 5 ชนิดนี้ใช้สำหรับพระราชทานเพิ่มเข้าไปในเหรียญคุชคิมาลาค้วย โดยใช้หลักเป็นแพรแถบเป็น ที่หมายแห่งคุณพิเศษแก่ผู้ที่ได้รับพระราชทานซึ่งในส่วนเข็มศิลปวิทยานี้ยังมีข้อบัญญัติอีกว่าเป็นเครื่อง หมายสำหรับพระราชทานแก่นักปราชญ์ราชกวีนายช่างผู้มีฝีมือพิเศษต่าง ๆ ที่ทำด้วยอย่างสิ่งของ ที่จะเป็นประโยชน์ทั่วกัน โดยชักนำของต่าง ๆ เข้ามาทำหรือสร้างขึ้นในแผ่นดินเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองหรือราชการ หรือผู้ที่ได้แต่งตำราวิทยากรต่าง ๆ ที่เป็นของเก่าของใหม่ที่เป็นคุณค่าต่อ แผ่นดินและเป็นประโยชน์แก่ราชการด้วย

¹ นวลจันทร์ รัตนกร ปกฉะเรื่องหนังสือในสมัยรัตนโกสินทร์ รุ่งเรืองการพิมพ์ หน้า 128

² ก. หน้า 129-130

4.3 ของถวายพระ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้จักษของถวายพระเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสสำคัญนี้ด้วย โดยให้จักษเตรียมผ้ากราบและปัก, กราบพระสีพิมพ์, ไตรแพร, ย่ามผ้าและสบงจีวร ไว้เพื่อถวายแก่พระสงฆ์ที่มาสวดพระพุทธมนต์ในงานสมโภชพระนครครบหนึ่งร้อยปีในทุกองค์ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนของถวายพระมีดังต่อไปนี้

ผ้ากราบพระปักในการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 100 ผืน

ผ้ากราบพระปักในการเฉลิมกรุงรัตนโกสินทร์ 100 ผืนและแบ่งจำนวน

เท่ากับรัชกาลทุกแผ่นดินอีก 100 ผืน

กราบพระสีพิมพ์แดงขนาดใหญ่เท่าใบเสมาพระบรมมหาราชวังและใบเสมา

รอบกำแพงพระนครย่ามพระปัก 200 ใบ

แพร, ผ้าจำนวนเท่ากับจำนวนพระสงฆ์ที่สวดพระพุทธมนต์รอบกำแพงพระนครทั้งชั้นนอกและชั้นใน¹

4.4 จักประกาศการสมโภชพระนครเกี่ยวกับวัตถุประสงค์และการดำเนินงานให้ประชาชนได้ทราบทั่วกัน โดยให้ประกาศก่อนวันงานสมโภชเป็นเวลา 9 เดือนทั้งนี้เพื่อให้การเตรียมงานเป็นไปด้วยความพร้อมเพรียง

4.5 จักประกาศเชิญชวนให้ประชาชนที่ตั่งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงวัดต่าง ๆ ภายในนครจักเลี้ยงพระสงฆ์ในวันครบรอบร้อยปีเพื่อความเป็นที่บริบูรณ์

4.6 จักให้มีการอภัยโทษแก่นักโทษที่ถูกจองจำมาเป็นเวลานาน โดยให้เจ้าหน้าที่จัดทำบัญชีนักโทษเพื่อสำรวจว่าผู้ใดมีคดีอะไร และเวลาที่ถูกจองจำซึ่งถ้าโทษนั้นไม่ร้ายแรงก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปลดปล่อยในวันครบรอบร้อยปีด้วยเพื่อเป็นมหากุศล นอกจากนี้ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้จักษเสื้อผ้า เงินทอง พระราชทานแก่นักโทษเหล่านี้ด้วยและถ้าผู้ใดมีเจ้าหน้าที่ก็จะทรงพระราชทานโทษนี้ให้

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องประกาศการเฉลิมพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หน้า 8

4.7 การบำรุงพระราชตระกูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯให้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งซึ่งมีกรมหมื่นพิชิต* เป็นประธานและพระองค์เจ้าเทวัญ** เป็นรองประธานฯ ในการจัดสำรวญผู้ที่เป็นหม่อมเจ้าหลานเชอชายหญิงทั้ง 4 รัชกาลที่ยังมีชีวิตอยู่และถ้าผู้ใดมีหนี้สินหรือความเดือดร้อนก็จะทรงพระราชทานใช้หนี้และช่วยเหลือ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ในการบำรุงราชตระกูลให้ดำรงอยู่สืบไป

4.8 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดตั้งคณะกรรมการสำรวญผู้ที่เกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ยังมีชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งหมด แล้วจะทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้าถวายพระพรในวันครบรอบร้อยปี และจะทรงพระราชทานเสื้อผ้า เงินทอง ให้หัวหน้าคณะกรรมการชุดนี้คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ใหญ่ โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ทองกองก้อนใหญ่*** เป็นรองประธานฯ และพระยาภาสกรวงศ์**** เป็นเลขานุการ

* กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 20 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายคัคฌางคยุดล ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2398 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อ พ.ศ. 2419 เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2428 ใ้เป็นอธิบดีศาลรับสั่งความฎีกา แล้วเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสานและเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2452

** พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ ต้นสกุลวงศ์ "เทวกุล"

*** พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ คือพระเจ้านบรมวงศ์เชอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเจ้าจอมมารคาสังวาลย์ ประสูติเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2399 สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 25 มกราคม พุทธศักราช 2467

**** พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

4.9 จัดประกาศเชิญชวนให้ประชาชนทุกคนร่วมบำเพ็ญกุศลและถือศีลทางศาสนา ในวันครบรอบร้อยปี โดยยกเว้นการฆ่าสัตว์และงดการจำหน่ายหรือดื่มสุราและงดเว้นอบายมุขต่าง ๆ หัวพระราชอาณาจักร

4.10 การจัดให้มีการบูรณะกำแพงพระบรมมหาราชวังทุกแห่งที่มีสภาพชำรุดหักพัง และสกปรกโดยจัดคณะกรรมการขึ้นรับหน้าที่นี้ มีกรมหมื่นนอดิศร* เป็นประธานกรรมการ พระองค์เจ้าชุมพล** เป็นรองประธานฯ นอกจากนี้ยังจัดการซ่อมแซมทำความสะอาดพระที่นั่งและสิ่งต่าง ๆ ภายในพระบรมมหาราชวังให้สะอาดเรียบร้อยซึ่งมีกรมวังรับหน้าที่นี้¹

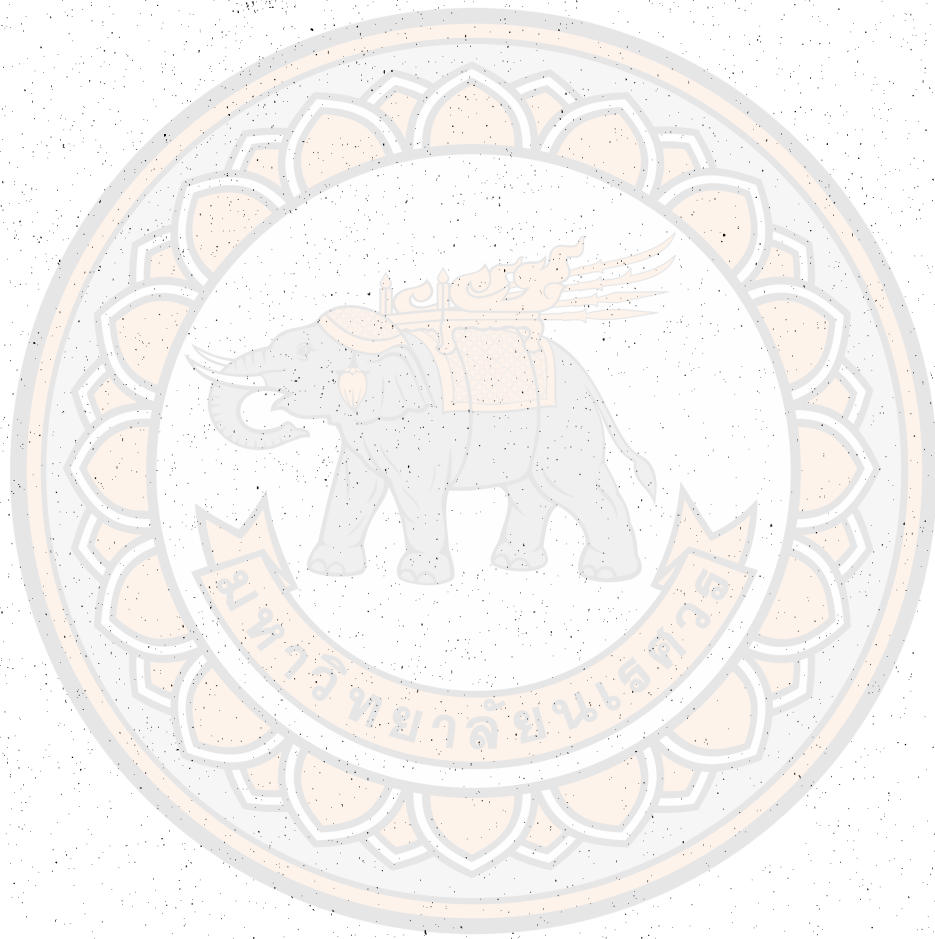
จากขั้นตอนในการจัดเตรียมกิจกรรมทุก ๆ ด้านโดยละเอียดดังกล่าวข้างต้นนี้ ถ้าพิจารณาจะเห็นวางแผนสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบร้อยปีเป็นงานใหญ่ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งฝ่ายรัฐบาลและประชาชน จึงจะทำให้การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ใ้สำเร็จและจะเห็นได้ว่าการจัดเตรียมงานครั้งนี้ทุกฝ่ายต่างก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เช่นในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งถือเป็นกิจกรรมหลักในการจัดงานครั้งนี้และเป็นกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จกับความยุ่งยากในการจัดเตรียมมากที่สุด ในบรรดากิจกรรมทั้งหมดที่จัดขึ้นในงานครั้งนี้ อันจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชดำรัสตอบคำถวายรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิตว่า

* พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนอดิศรอุคมเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 ต้นสกุลวงศ์สุขสวัสดิ์

** พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์นครราชสีมา

¹ ศิลปากร, กรม การสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 100 ปี หน้า 28-30

"ท่านทั้งปวงย่อมเห็นเป็นอันมากโดยความจริงว่า การวัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้เป็นการใหญ่ยิ่งยากที่จะทำให้สำเร็จคงจะทำการไม่ตลอดไ้ถึงความปรารถนาของข้าพเจ้า...."¹

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนา ร.ที่ 82 เรื่องทรงสปีชทอมในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัน 3 1 6 ค่ำ ปี 1244

การดำเนินงานต่าง ๆ เกี่ยวกับกิจกรรมเนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี

หลังจากการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามสำเร็จบริบูรณ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินงานเนื่องในการสมโภชพระนครครบ 100 ปีขึ้นตามหมายกำหนดการได้แบ่งพระราชพิธีสำคัญออกเป็น 3 ภาคด้วยกันคือ ภาคที่ 1 การฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภาคที่ 2 การสมโภชพระนคร และภาคที่ 3 การบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระบรมอัฐิ และพระอัฐิ ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ได้จัดให้มีขึ้นตามลำดับเวลาดังต่อไปนี้ คือ

ภาคที่ 1 การฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันที่ 17 เมษายน พุทธศักราช 2425 เวลาบ่าย เป็นวันเริ่มงานวันแรกโดยอาราธนาพระราชอาคันตุกะจำนวน 39 รูปสวดพระพุทธรูปในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อความ เป็นสิริมงคล

วันที่ 18 เมษายน พุทธศักราช 2525 วันนี้เวลาเช้า พระราชาคณะ 39 รูปรับพระราชทานฉัตร จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปเปิดคลุมพระศรีรัตนเจดีย์* ในโอกาสนี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมหลวงฉัตรพริ้งพริ้ว ถวายรายงานเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม** เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระ

* พระศรีรัตนเจดีย์ เป็นเจดีย์ใหญ่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ลักษณะตามแบบพระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา คือเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบทรงลังกา มีซุ้มทิศประดับด้วยรูปเจดีย์จำลอง 4 ทิศ เป็นทางเข้าสู่ภายในองค์เจดีย์ ภายในพระเจดีย์เล็กบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซม

** ทุกรายละเอียดได้จากภาคผนวก ง.

พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสตอมชอบใจบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้ร่วมมือกัน
บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามจนสำเร็จได้ตามพระราชประสงค์ * ในโอกาสที่ทรงโปรด
เกล้าฯ พระราชทานเหรียญกษาปณ์มาลาแก่พระเจ้าอนงยา ขอตลอดจนบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการและพระสงฆ์ที่ช่วยทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้เพื่อเป็นเครื่อง
หมายแห่งเกียรติยศในฐานะผู้ปฏิบัติราชการแผ่นดินด้วย

สำหรับในคณบายของวันนี้ ใ้มีพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในพระบรมมหาราชวัง และรอบกำแพงพระนครทุกแห่งรวมทั้งสถานที่สำคัญ ๆ ภายในพระนคร
ด้วย ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินงานครั้งนี้ได้ปรากฏอยู่ในประกาศสมโภชพระนครครบ
100 ปี ความว่า

"การสวดมนต์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่พระอุโบสถ 55 รูป พระพุทธรูปปางศิวราช
40 รูป พระมณฑป 15 รูป พระศรีรัตนเจดีย์ 7 รูป หอพระนาค 20 รูป วิหารยอก 5 รูป หอ-
ราชกรมานุสรณ์ 5 รูป หอราชพงศานุสร 5 รูป หอพระคันธารราษฎร์ 5 รูป หอพระมณเฑียรธรรม
30 รูป เก๋งบอกหนังสือขวา 10 รูป เก๋งบอกหนังสือซ้าย 10 รูป พลับพลาเปลื้องเครื่องหลังละ
7 รูป สวดที่พระระเบียง 2 รูป สวดที่ปราสาทท้ายออก ** ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปบูรพมหากษัตริยา
ธิราช 100 รูป สวดที่ก่อพระฤกษ์พระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ 30 รูป สวดที่ก่อพระฤกษ์ศาลหลวง
10 รูป สวดที่ศาลเทพารักษ์หลักเมือง 20 รูป สวดรอบพระบรมมหาราชวังและป้อม ๆ ละ 10 รูป
กำแพงตามกำหนดในเสมา 1799 รูป ชั้นนอกป้อมท่าใหม่อีก 5 ป้อม ๆ ละ 10 รูป"¹

* คุรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชดำรัสได้จากภาคผนวก จ.

** ทรงพระราชทานนามว่า "ศิवालัย์มหาปราสาท"

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/2 เรื่องประกาศสมโภชพระนคร 100 ปี

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์ออก ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการที่วัดวชิรธรรมสาร แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นนมัสการพระบรม รูปบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วทรงศีล เมื่อพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์จบแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินออกทรงจุดดอกไม้เพลิง

วันที่ 19 เมษายน พุทธศักราช 2425 เวลาเช้าของวันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัว ทรงเสด็จพระราชดำเนินออกทรงพระเคนที่วัดวชิรธรรมสาร จากนั้นเสด็จพระราช ดำเนินขึ้นนมัสการพระบรมรูปบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทรงถวาย ภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในเวลาเดียวกันนี้บรรดาพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ และข้าราชการก็ได้ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ซึ่งสวดพระพุทธมนต์ ณ ที่ว่างศิลาฤกษ์พระปฐม บรมราชานุสาวรีย์ ศาลหลวง และศาลหลักเมือง สำหรับพระราชกรณียกิจในเวลามายของวันนี้ ทรงกระทำเหมือนกับในช่วงเวลามายของวันที่ 18 เมษายน พุทธศักราช 2425 ทุกประการ

วันที่ 20 เมษายน พุทธศักราช 2425 ในเวลาเช้าวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม- เก้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จออกทรงปรณมิตีพระสงฆ์เช่นเดียวกับในภาคเช้าของวันที่ 19 เมษายน พุทธศักราช 2425 และในเวลามายก็ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเช่นเดียวกับเวลามายของวันที่ 18 เมษายน พุทธศักราช 2425 ทั้งหมด

ภาคที่ 2 การสมโภชพระนคร

วันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425* ในวันนี้เป็นวันเริ่มต้นการสมโภชพระนคร โดย ในเวลาเช้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์ออกเชิญพระ

* ตรงกับวันท้าวพิชัยเจ้าเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
รัชกาลที่ 1

บรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ ขึ้นสถิตบนศิลาฉิมมหาปราสาท จากนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินสู่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท ทรงเครื่องแล้วเสด็จออกทรงประทับบนพระที่นั่งราเชนทร์แล้วเสด็จพระราชดำเนินเป็นกระบวนพยุหยาตราไปยังพลับพลาจักรมูข ท้องสนามหลวง ทรงวางศิลาฤกษ์ปราสาทศิลาที่จะใช้ประดิษฐานอนุสาวรีย์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และไ้ทรงวางศิลาฤกษ์ที่สร้างศาลาหลวงตามพระราชดำริที่ริมถนนราชดำเนิน** จากนั้นทรงขึ้นประทับ ณ พระแท่นมหาเศวตฉัตรหมกลางพลับพลาจักรมูขพร้อมด้วยบรมคาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ในโอกาสนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไ้ทรงประกาศการสร้างเครื่องราชอิสริยยศมหาจักรีบรมราชวงศ์และเหรียญกษาปณ์แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับไปยังพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ ทรงถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ที่ศิลาฉิมมหาปราสาทและในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในโอกาสเดียวกันนี้ไ้มีการเลี้ยงพระสงฆ์รอบกำแพงพระบรมมหาราชวังจำนวน 1924 รูป โดยพระบรมราชวงศ์และข้าราชการไ้จัดภัตตาหารและเครื่องไทยทานมาถวายด้วย

เวลา 15.30 น. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไ้เสด็จพระราชดำเนินออกนมัสการพระบรมรูปที่ประดิษฐานบนพระที่นั่งศิลาฉิมมหาปราสาท พร้อมทั้งมีพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในจัดดอกไม้รูปเทียนมาถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์บนพระที่นั่งศิลาฉิมมหาปราสาทเหมือนกับในวันประชุมจุลจอมเกล้า

- * 1. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1
2. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2
3. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3
4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

**ตั้งอยู่ตรงที่เป็นกระถางยุกิธรรมและศาลาอาญาในปัจจุบัน

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนา ร. ที่ 89 เรื่องทรงสปีชที่พลับพลาจักรมูข ท้องสนามหลวง วัน 6 7 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

เวลา 16.30 น. ทรงเสด็จพระราชดำเนินออกสู่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ฝ่ายทหารและพลเรือน เข้าเฝ้าถวายพระพรชัยมงคล เสด็จพระเกียรติเนื่องในการที่กรุงเทพมหานครรัตนโกสินทร์ได้ดำรงอยู่จนถึง 100 ปี¹ จากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับยังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ทรงโปรยทานแล้วประทับอยู่จนได้เวลาทรงจุกคอกไม้เพลิง หลังจากนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ในระหว่างที่ดำเนินงานพระราชพิธีสมโภชพระนครในวันนี้ได้มีการยิงปืนสลุตเป็นพระฤกษ์ โดยเจ้าหน้าที่ทหารบกและทหารเรือรวม 3 เวลาด้วยกันเป็นจำนวนถึง 101 นัดและในช่วงที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางศิลาฤกษ์พระปฐมบรมราชานุสาวรีย์และศาลหลวง เจ้าหน้าที่ทหารบกได้ยิงปืนสลุตเป็นพระฤกษ์ในการเสด็จพระราชดำเนิน 21 นัด ในระหว่างทรงกิลาฤกษ์อีก 21 นัด และตลอดเสด็จพระราชดำเนินกลับอีก 21 นัด² ภายในพระบรมมหาราชวังรวมทั้งสถานที่สำคัญ ๆ ทั่วพระนครในวันนี้ได้รับการตกแต่งอย่างสวยงาม ละครการตาค่ายชุมประทัยโคมไฟซึ่งเป็นที่ประทับแก่ผู้พบเห็นเป็นอันมาก

ในวันต่อมาอีก 3 วันคือวันที่ 22-24 เมษายน พุทธศักราช 2425 ได้มีพระราชพิธี บวงสรวงสังเวทยศาคามสถานที่สำคัญภายในกรุงเทพมหานครทุกแห่ง ทั้งนี้เพื่อให้อำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคลบคลานกาลให้กรุงรัตนโกสินทร์ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ดำรงอยู่ด้วยความผาสุก สืบไป โดยในเวลาเช้าพระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนา ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมวันละหนึ่งกัณฑ์ ในวันที่ 22 เมษายน พุทธศักราช 2425 พระพิมลธรรมถวายเทศน์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าทมาลา กรมพระบารามปรปักษ์ ถวายเครื่องกัณฑ์เทศน์, วันที่ 23 เมษายน พุทธศักราช 2425 พระธรรมวโรคมถวายเทศน์ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ถวายเครื่องกัณฑ์เทศน์,

¹ ก.จ.ช. ร.ที่ 90 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์คานพิตสาทรทรงสปีขที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วัน 6 ๓ 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

² ศิลปากร, กรม สมโภชพระนครครบ 100 ปี หน้า 12

วันที่ 24 เมษายน พุทธศักราช 2425 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถาวรายุทธ เกษมบรมราชาวงษ์บรม
สถานมงคล ถวายเครื่องกัณฑ์เทศน์และในเวลาเย็นของทั้ง 3 วันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเวียนเทียนในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จาก
นั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงโปรยทานและทรงจุกกอกไม้เพลิง
หลังจากนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ ซึ่งในวันนี้ถือเป็นวันเสด็จสิ้นพระราชพิธีสมโภชพระนคร¹

ภาคที่ 3 การบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน พระบรมอัฐิและพระอัฐิ

สำหรับพระราชพิธีเกี่ยวกับการบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน พระบรมอัฐิและพระอัฐิ
ได้จัดขึ้นในระหว่างวันที่ 12 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 ถึงวันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2425
รวม 8 วัน ค้ำยันกัน ทั้งนี้ เพื่อแสดงความกตัญญูและรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณพระมหากษัตริย์ใน
ราชวงศ์จักรีที่ได้ทรงสถาปนาและจรรโลงกรุงรัตนโกสินทร์ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นมรดกตกทอดมา
ถึงช่วง 100 ปีนี้ ซึ่งรายละเอียดในการบำเพ็ญพระราชพิธีมีดังต่อไปนี้ คือ

วันที่ 12 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 เวลาบ่าย เจ้าพนักงานอัญเชิญพระบรมอัฐิ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์เสด็จเป็นกระบวนพยุหยาตราจากพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ไปยังพระที่นั่งอนันตสมาคม จากนั้นจึงอัญเชิญขึ้นประดิษฐานเหนือพระแท่นแว่นฟ้าทองคำ พระสงฆ์
สวดสัจปกรณ

วันที่ 13 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 ในเวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวทรงประเคนภัตตาหารแด่พระราชาคณะฐานานุกรม 85 รูป จากนั้นพระสงฆ์สวดสัจปกรณ
ในเวลาบ่ายของวันนั้นพระสงฆ์สวดเจริญพระพุทธมนต์ เจ้าพนักงานทหารบก ทหารเรือยิงปืนสลุต
เป็นพระฤกษ์ 3 เวลา ๆ ละ 34 นัด สองเวลาและเวลาละ 33 นัดหนึ่งเวลารวม 101 นัด

วันที่ 14 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 เวลาเช้าของวันนี้ พระสงฆ์ 74 รูป รับ
พระราชทานฉันแล้วสัจปกรณ เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
ปวเรศวริยาลงกรณ์ถวายเป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ถวายเครื่องกัณฑ์เทศน์

วันที่ 15 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 เวลาเช้าพระสงฆ์ 57 รูปรับพระราชทานฉันแล้วสัปดาห์กรณ เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปนมัสการ หม่อมเจ้าประภากรบรมวิสุทธิวงศ์ถวายเทศน์ฉลองพระมหากุฎาธิศุณในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาถวายเครื่องภัตตาเทศน์

วันที่ 16 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 เวลาเช้าพระสงฆ์ 64 รูปรับพระราชทานฉันแล้วสัปดาห์กรณ เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปนมัสการ หม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากรถวายเทศน์ฉลองพระมหากุฎาธิศุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาพลเทพเกษตราธิบดีถวายเครื่องภัตตาเทศน์

วันที่ 17 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 เวลาเช้าพระสงฆ์ 65 รูปรับพระราชทานฉันแล้วสัปดาห์กรณ เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปนมัสการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสถวายเทศน์ฉลองพระมหากุฎาธิศุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราชวังเป็นผู้ถวายเครื่องภัตตาเทศน์

นับตั้งแต่วันที่ 13-17 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 นี้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในได้ทำการสัปดาห์กรณเพื่อรำลึกถึงพระมหากุฎาธิศุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ถวาย

วันที่ 19 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 ในเวลาเช้าของวันนี้ เจ้าพนักงานไต้ต้ยเชิญพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาไปยกาธิบดีและพระอัฐิพระบรมวงศ์ ซึ่งสถิตอยู่ ณ หอพระในพระบรมมหาราชวังออกประดิษฐาน ณ พระที่นั่งเสวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเคนภักทาทหารแก่พระสงฆ์ 60 รูปหลังจากรับพระราชทานฉันแล้วพระสงฆ์สวดสัปดาห์กรณเผ่าไตรในเวลาเย็นพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปนมัสการและแสดงพระธรรมเทศนาหนึ่งกัณฑ์โดยหม่อมเจ้าพระธรรมมุนิตศาคาหลังจากนั้นพระสงฆ์จำนวน 500 รูปสัปดาห์กรณ

วันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2425 เวลาเช้าเจ้าพนักงานไค้อัญเชิญพระอัฐิกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคลทั้ง 3 พระองค์ และพระอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระอัฐิกรม
หลวงเทพวิภังค์ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี กรมขุนอิศราณรัภังค์ กรมขุนอนันตินารีขึ้นประดิษฐาน
ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในพระราชวังบวรสถานมงคล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินออกทรงประเคนภัตตาหารเช้าแก่พระสงฆ์ 30 รูป จากนั้นพระสงฆ์สวดปกรณ์
ผ้าไตร เวลาเย็นสมเด็จพระวันรัตน์แสดงพระธรรมเทศนาแก่ที่หนึ่ง ชุมนางผู้ใหญ่ในวังหน้าถวาย
เครื่องกัณฑ์เทศน์¹

ภายหลังจากเสด็จขึ้นพระราชนิเวศน์ทางบ้านพระมหากษัตริย์แล้วก็ให้มีทรสพเป็นการฉลอง
งานสมโภชครั้งนี้อย่างเอกเกริกมโหฬารทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร โดย
เฉพาะในกรุงเทพฯพระมหานคร ซึ่งเป็นศูนย์กลางใหญ่ในการจัดงานครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้มีงานใหญ่ที่ท้องสนามหลวง และให้มีการ
ละเล่นรอบพระนครตามระยะป้อมต่าง ๆ รวม 18 ตำบลและคามท้องน้ำ 5 ตำบล ที่ป้อมต่าง ๆ
รอบกำแพงเมืองนั้นมีการละเล่นหลายอย่าง ซึ่งปรากฏรายละเอียดในประกาศการสมโภชพระนคร
ครบ 100 ปี ดังนี้ คือ

"โขน 2 โรง หุ่น 2 โรง งิ้ว 2 โรง ละครไทย 2 โรง ละคร 1 โรง"²

ส่วนในท้องน้ำก็มีการละเล่นโดยเรือละครซึ่งมทรสพเหล่านี้ได้เริ่มเล่นตั้งแต่วันที่ 20-24
เมษายน พุทธศักราช 2425 รวม 4 วัน 4 คืนด้วยกัน นอกจากนั้นนับตั้งแต่วันที่ 18-24 เมษายน
พุทธศักราช 2425 ในตอนเช้าและกลางวันได้มีการละเล่นพื้นเมืองให้ประชาชนได้ชมหลายอย่างคือ

¹ ศิลปากร, กรม - จดหมายเหตุการบวงระวัคพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรม-
มหาราชวังในการฉลองพระนครครบ 200 ปี หน้า 76-79

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องประกาศสมโภชพระนคร 100 ปี
(เม.ย. 100-24 ก.ย.- 123)

ไม้ 3 ท่อ, ไม้ลอย, ฉนวนหก, มงครุ่ม , กุลาตีไม้ ส่วนในตอนกลางคืนก็มีการเชกิสโตมังกรและ
 ราวกระถาง มีหนึ่งคืนละ 10 โมง พร้อมทั้งมีการจุกคอกไม้เพลิงภายในงานด้วยรวม 7 วัน 7 คืน¹
 ซึ่งจากข้อความข้างต้นนี้ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของการจัดงานครั้งนี้อย่างชัดเจน นอกจากนี้
 นี้ยังเห็นได้จากข่าวในหนังสือพิมพ์สมัยนั้นเกี่ยวกับงานสมโภชพระนเรศวร 100 ปี ซึ่งบรรยายให้
 เห็นถึงบรรยากาศในวันงานมีข้อความว่า

"ความสนุกสนานของกรุงเทพมหานคร 2-3 วันนี้จัดเป็นการใหญ่หลวง เสียงดนตรีที่พาหุ
 ครีมอยู่ทั่วไปรวมทั้งปี่กลองและแตรฝรั่ง ประชาชนพลเมืองหลายชาติหลายภาษาแต่งกายงดงาม
 เดินและนั่งรถชมการเล่นต่าง ๆ เป็นการประดับประดากรุงเทพพระนครให้งดงามตระการตา
 ยิ่งขึ้น กล่าวเฉพาะในวันที่ 21 เมษายน อันเป็นวันที่สำคัญที่สุดในงานนั้น ดนตรีและละครกรมหรสพ
 ทั้งหลายแสดงพร้อมกันเกือบกราวทั่วไปทุกถนนหนทาง เราใจแม่คนเหงาที่สุดแต่เกิดมาก็ต้องรู้สึก
 ว่าเราเริงใจในวันนี้ สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ คอกไม้ไฟงามตระการตาอย่างยิ่งตั้งแต่หัวค่ำ
 จนดึกค่อนรุ่ง ณ ห้องสนามหลวงและตามถนนทั่วทุกแห่งชาวสยามต่าง ไขว่คว้ามือในศิลปะประเภทนี้
 ท้องฟ้าประดับไปด้วยสี เขียว เหลือง รั้งกับภาคพื้นดิน ซึ่งประดับไปด้วยธงทิวเป็นที่ตื่นตาตื่นใจแก่ผู้
 พบเห็น เป็นอันมาก"²

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอีกอย่างหนึ่งที่ดำเนินต่อมาซึ่ง เป็นกิจกรรมสำหรับชาติที่นับว่าเป็น
 ส่วนสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการจัดงานสมโภชพระนเรศวร 100 ปีนี้ด้วย คือ

การจัดนิทรรศการสินค้าไทย

การจัดนิทรรศการสินค้าไทยในครั้งนี้เป็นการแสดงพิพธิภรณ์วัตถุในประเทศให้ประชาชน
 ใกล้เคียงของและสินค้าที่ผลิตได้เองภายในประเทศ ซึ่งได้จัดให้มีขึ้นที่ห้องสนามหลวง โดยเริ่มงาน

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องประกาศสมโภชพระนเรศวร 100 ปี
 (เม.ย. 100-24 ก.ย. 123)

² จันทรเกษม, วารสาร การสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับ 194 2525, หน้า 53

ตั้งแต่วันที่ 26 เมษายน พุทธศักราช 2425 รวมเวลานานถึง 52 วันด้วยกัน โดยในวันเปิดงานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินโดยประทับรถยนต์พระที่นั่งมาทรงเป็นประธานในการเปิดงานครั้งนี้ เมื่อเสด็จถึงยังที่จัดงานแล้วทรงเสด็จขึ้นประทับบนพลับพลาจัตุรมุข แล้วทรงมีพระราชดำรัสประกาศเปิดงานแสดงนิทรรศการสินค้าไทยขึ้น^{*} จากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินภายในงานเพื่อทรงทอดพระเนตรสิ่งของต่าง ๆ ที่นำมาแสดง ในการจัดงานครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดงเป็นเวลาถึง 3 เดือน¹ ทั้งนี้มีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรได้ชมกันอย่างทั่วถึงและภายหลังจากที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ แล้วก็ได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดงานนิทรรศการครั้งนี้ด้วย² ซึ่งการจัดนิทรรศการสินค้าไทยครั้งนี้ นับได้ว่าเป็นงานใหญ่ที่สุดตั้งแต่สร้างกรุงมาที่เดียว

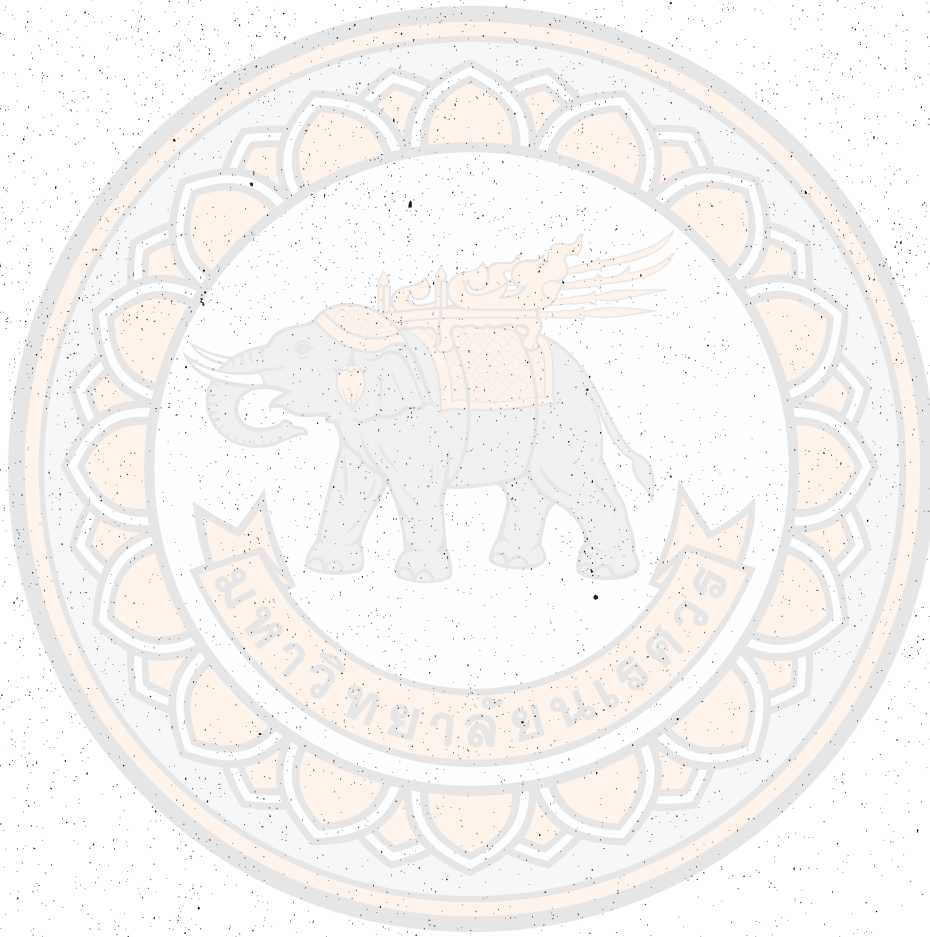
จากรายละเอียดของการดำเนินงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี ดังกล่าวข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าประกอบไปด้วยกิจกรรมทั้งทางศาสนา, ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ซึ่งกิจกรรมทางศาสนาพระมหากษัตริย์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าที่เคยทรงบำเพ็ญมาในการสมโภชพระนครครั้งก่อน ๆ โดยทรงจัดพระราชพิธีสำคัญของพระมหากษัตริย์ขึ้นตามราชประเพณีที่ได้มีมา เช่น การบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน พระอัฐิและพระอัฐิการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การบวงสรวงเทพยดา การจัดกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค เป็นต้น ซึ่งพระราชพิธีเหล่านี้ได้จัดขึ้นอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับกาลสมัย นอกจากนี้กิจกรรมเกี่ยวกับชาติก็ได้จัดให้มีพรสพเป็นการรื่นเริงอย่างมโหฬาร

* ุรายละเอียดได้จากภาคผนวก จ.

1 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 วัน 7 ๆ 5 คำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244
12

2 ศิลปากร กรม สมโภชพระนครครบ 100 ปี หน้า 13

และกิจกรรมทางศาสนานั้นก็ได้มีการเชิญชวนให้ทุกคนมาเพื่อถูกล้างด้วย ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ก็ได้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายในที่สุด ทั้งนี้เพราะได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายเป็นอย่างดีนั่นเอง

บทสรุป

งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปี รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงจัดให้มีขึ้นเมื่อคราวกรุงเพมหานครมีอายุยืนยาวมาครบ 100 ปี ในรัชกาลของ พระองค์ในวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2425 นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงประดิษฐานพระบรมราชวงศ์จักรีและทรงสถาปนากรุง รัตนโกสินทร์ขึ้นโดยถือวันดังกล่าวพระนครในวันที่ 21 เมษายน พุทธศักราช 2325 มาจนครบ 100 ปี ซึ่งในการจัดงานครั้งนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นงานใหญ่มหึมา ซึ่งประกอบไปด้วยกิจกรรมต่าง ๆ มาก- มายหลายประการด้วยกัน ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมรา- โชบายที่จะสร้างและส่งเสริมความเจริญวัฒนารุ่งเรืองของประเทศไทยให้ทันประเทศที่เจริญแล้ว ทั้งหลาย ทั้งทางค่านิยม ศาสนา ด้านแสดงความกตัญญูต่อบุคคล ความสามัคคีกลมเกลียวเป็นเอกภาพ น่านหนึ่งใจเดียวของบุคคลในชาติทั้งเจ้านาย ข้าราชการ และประชาราษฎร์ ซึ่งเป็นบุคคลในชาติ ทุกเหล่า ตลอดจนการส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติทั้งหลาย ทั้งทางค่านิยมศรัทธา อุตสาหกรรม การค้าและอื่น ๆ เพื่อให้เจริญรุ่งเรืองทันอารยประเทศทั้งหลาย ซึ่งงานสมโภชพระนครครั้งนั้น ได้ผ่านพ้นมาด้วยดีมีผลงานปรากฏมาจนถึงงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ในรัชกาลปัจจุบัน

จากการจัดงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี ในครั้งนั้นจะเห็นได้ว่ามีลักษณะของการ จัดกิจกรรมที่แตกต่างไปจากการสมโภชพระนครครั้งที่แล้ว ๆ มาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ- ยอดฟ้าจุฬาโลก และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทั้งนี้เนื่องจาก อาจจะเป็นเพราะสภาพของบ้านเมืองที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในช่วงที่มีการสมโภชพระนคร ครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น บ้านเมืองเพิ่งจะรวมตัวกันเป็นปึกแผ่น หลังจากที่ทำสงครามกับพม่าแล้วชาวญวณกำลังใจของคนไทยก็ยังกระเจิงไม่เป็นสำ หลายคนที่พากัน หลบหนีไปอยู่ป่า เสียมากมายเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 แม้จะถึงสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แล้วก็ยังไมกลับออกมาประกอบกับเกิดการจลาจลขึ้นในปลายสมัยกรุงธนบุรีอีก กังนั้นเมื่อพระบาท- สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรับอัญเชิญขึ้นครองกรุงธนบุรี เมื่อวันที่ 6 เมษายน พุทธศักราช

2325 แล้วสิ่งที่พระองค์ทรงริบกระทำเป็นครั้งแรกก็คือ การสร้างพระนครขึ้นใหม่ให้มีความงดงามใหญ่โต เช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยาในอดีต ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการเรียกขวัญกำลังใจและรวมพลังชาวไทยแต่เดิม ให้กลับคืนมา ช่วยกันสร้างชาติสร้างความมั่นคงให้แก่บ้านเมืองต่อไป โดยจัดให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพร้อมกับการสมโภชพระนครและฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นภายหลังที่สร้างพระนครใหม่และพระอารามหลวงเสร็จในระยะแรก ซึ่งในการสมโภชพระนครครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ไต่ทรงพยายามที่จะฟื้นฟูพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เคยกระทำในสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นเพื่อเป็นการรวบรวมเอกลักษณ์ของชาติไว้ให้ดำรงอยู่สืบไป

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สภาพทาง ๆ ภายในพระนครก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 มากนัก พระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกระทำไว้ก่อนเป็นส่วนใหญ่ พระบรมราชาไชยในการปรับปรุงประเทศคือพยายามฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติให้เจริญรุ่งเรืองเป็นหลักสำคัญ ดังนั้นการสมโภชพระนครในรัชกาลนี้จึงปฏิบัติทำนองเดียวกับในครั้งแรก

จนมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 สภาพของบ้านเมืองก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมากทั้งนี้เพราะ นับตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาประเทศไทยได้เปิดประเทศและมีการติดต่อกับประเทศแถบตะวันตกมากขึ้นทั้งยอมให้ชาวต่างชาติเข้ามาอยู่อาศัยและค้าขายภายในประเทศได้นอกจากนี้รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ ก็ได้ส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีและติดต่อทางการค้ากับประเทศไทยด้วยพร้อมทั้งส่งกงสุลเข้ามาพำนักที่รักษาผลประโยชน์ของตน ซึ่งจากการที่มีชาวต่างชาติเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้มีส่วนกระตุ้นให้ทางราชการ เริ่มทำการปรับปรุงประเทศให้เจริญขึ้นทั้งถนนหนทางและอาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ รวมถึงประเพณีที่ล้าสมัยด้วย ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เป็นที่ตำหนิเคียดแค้นแก่ชาวต่างชาติได้ ซึ่งเมื่อถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์ก็ไต่ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามรอยพระยุคลบาทของพระบรมชนกนาถในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย โดยเฉพาะในสมัยนี้มีเค้าเป็นช่วงที่ประเทศไทยเข้าสู่

ความเจริญแบบสมัยใหม่อย่างแท้จริง เพราะได้มีการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ภายในประเทศแทบทุกด้าน ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้เมื่อถึงวาระการสมโภชพระนครครบ 100 ปี ในรัชกาลนี้ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของบ้านเมืองโดยจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมให้ประเทศได้พัฒนาขึ้น อันประกอบด้วยการรวมทั้งทางด้านพระมหากษัตริย์ ทางด้านศาสนา และทางด้านที่เกี่ยวกับชาติโดยที่ทั้งฝ่ายรัฐบาลและประชาชนร่วมมือกันในการดำเนินงานซึ่งแตกต่างจากการสมโภชพระนครที่เคยมีมาที่การดำเนินงานมักจะเป็นบรรดาชั้นเจ้านายและข้าราชการเท่านั้น ประชาชนทั่วไปยังไม่มีบทบาทในการเข้าร่วมจัดกิจกรรมเท่าใดนัก

กิจกรรมทางด้านพระมหากษัตริย์นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าให้จัดตามแบบอย่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อน ๆ ได้ทรงปฏิบัติเนื่องในการสมโภชพระนครครั้งที่แล้ว ๆ มาเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าเป็นพระราชประเพณีที่สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชาเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอันยังยืนถาวรสืบต่อกันมาโดยลำดับจึงเป็นการสมควรที่จะต้องดำรงรักษาให้คงอยู่สืบไป ทั้งยังเป็นการส่งเสริมทางด้านศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ความมั่นคงอธิปไตยของชาติและการปลุกฝังความสามัคคีของชนในชาติในโอกาสเดียวกันด้วย พระราชพิธีดังกล่าวได้แก่ การบำเพ็ญพระราชกุศลในการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชพิธีทักษิณานุประทาน พระบรมอัฐิ พระอัฐิของสมเด็จพระพุทธมหามหากษัตริย์ราชาและพระบรมวงศานุวงศ์ เพื่อแสดงความกตัญญูแก่เวที่พระราชพิธีพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค ซึ่งนับเป็นพระราชพิธีที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงฟื้นฟูขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ มีวัตถุประสงค์เพื่อฝึกซ้อมให้ทหารมีความชำนาญในการป้องกันบ้านเมือง อีกทั้งเป็นการแสดงให้ประชาชนได้ประจักษ์ถึงสมรรถภาพอันเข้มแข็งของกองทัพไทย พระราชพิธีบวงสรวงเพชฌฆาตตามสถานที่สำคัญ ๆ ในกรุงเทพมหานคร เช่น ศาลพระหลักเมือง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคล้อยตามให้พระนครอมรวิคินโกสินทร์แห่งนี้ดำรงอยู่ด้วยความสงบตลอดไป นอกจากนี้ก็ยังมีการเพิ่มเติมพระราชพิธีเนื่องในการสมโภชพระนครครบ 100 ปี อีกอย่างหนึ่ง คือ การยิงปืนสลุต เพื่อแสดงถึงความเป็นสวัสดิมงคล

กิจกรรมทางศาสนาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ประชาชนทั่วไปได้รวมบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในการสมโภชพระนคร โดยให้บุคคลทุกชั้นที่มีจิตศรัทธาจักแต่งโต๊ะหมู่บูชาและเย็บดอกไม้สดมาประดับประดาในการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การจัดทำบุญตักบาตรตามวัดต่าง ๆ ทั่วกรุงเทพมหานครและร่วมกันปฏิสังขรณ์โบราณสถาน ปุชนีย์สถาน ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของศาสนาประจำชาติอันเป็นผลงานที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ให้คงอยู่ในสภาพที่ดีเพื่อเป็นการทำนุบำรุงพุทธศาสนาและเป็นอนุสรณ์แก่ชนรุ่นหลังต่อไป

สำหรับกิจกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวกับชาติอันนับเป็นกิจกรรมที่สำคัญมากอย่างหนึ่งก็ว่าได้มีแบบอย่างใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมายหลายประการด้วยกันคือ ประการแรก การสร้างศาลหลวง เป็นผลงานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้มีพระราชดำริให้สร้างขึ้นในคราวสมโภชพระนครครบ 100 ปี เพื่อเป็นการปรับปรุงทางด้านการศาลของไทยให้ทันสมัยเทียบเท่ากับประเทศที่เจริญแล้ว ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เป็นการเสียเปรียบแก่ชาวต่างชาติเวลาเมื่อคดีเกิดขึ้น เพราะชาวต่างชาติอาจนำไปเป็นข้ออ้างได้ว่าประเทศไทยยังล้าหลังอยู่และอาจกระทบการยึดประเทศดังที่เคยทำกับหลายประเทศในแถบเอเชียมาแล้วได้ ประกอบกับสภาพของบ้านเมืองก็ได้เจริญขึ้นอย่างมากมายซึ่งลักษณะของกฎหมายเก่าที่ใช้มาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้นไม่เหมาะสมกับสภาพของบ้านเมืองในช่วงนี้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างศาลหลวงขึ้นเพื่อให้เป็นที่รวบรวมตัวบทกฎหมายที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ มาไว้ในที่แห่งเดียวกันทั้งหมด เพื่อสะดวกในการพิจารณาคดี ซึ่งลักษณะของศาลหลวงในสมัยนี้ได้ก็เป็นแบบอย่างของศาลในปัจจุบัน

ประการที่สอง การสร้างพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้สร้างขึ้นในโอกาสสมโภชพระนครครบ 100 ปี นี้เช่นกัน ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นถาวรสถานสำหรับประชาชนได้สักการบูชา เพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูแก่เวที่ต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตลอดจนบรรพบุรุษชาวไทยซึ่งได้โดยเสด็จสนองพระเดชพระคุณเป็นพระกำลังของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการปกครองประเทศให้ได้รับความร่มเย็นปลอดภัยมาด้วยพระปรีชาสามารถและด้วยความเสียสละอันยิ่งใหญ่

ซึ่งราษฎรไทยทั้งหมดจะต้องจกจำไว้ความคุ้นไปกับความระลึกถึงความสมบูรณ์ของประเทศไทยที่เป็นอยู่ในขณะนั้นด้วย แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่าในการสร้างพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์ ซึ่งได้ก่อสร้างแต่ในโอกาสครบรอบร้อยปีไม่สำเร็จตามพระราชประสงค์ในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่จะมาสร้างสำเร็จในช่วงเวลา 50 ปี ต่อมาคือ ในคราวสมโภชพระนครครบ 150 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินกิจกรรมนี้ตามรอยพระยุคลบาทของรัชกาลที่ 5 โดยทรงสร้างพระปฐมบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นที่เชิงสะพานพุทธยอดฟ้าตรงฝั่งกรุงเทมหานครและปรากฏเป็นผลงานสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

จากการสร้างถาวรสถานทั้ง 2 แห่งดังกล่าวข้างต้น นี้ได้ว่าเป็นกิจกรรมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติแตกต่างออกไปจากกิจกรรมที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิบัติในคราวสมโภชพระนครครั้งที่ผ่านมา เพราะเหตุว่าทั้ง 2 พระองค์จะทรงสนพระทัยในการสร้างถาวรสถานเป็นวัถุอาารามเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับชาติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จัดให้มีขึ้นเป็นครั้งแรกในคราวสมโภชพระนครครบ 100 ปี เช่นกันคือ การจัดนิทรรศการสินค้าไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำแบบอย่างมาจากการจัดนิทรรศการนานาชาติของประเทศแถบตะวันตกในคราวที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรป ทั้งนี้พระองค์ทรงมีพระราชดำริเห็นว่าถ้านำมาปรับปรุงใช้ในประเทศไทยก็จะเป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของประชาชน ทั้งยังเป็นการเผยแพร่สินค้าที่ผลิตในประเทศให้เป็นที่รู้จักทั่วไปทั้งในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งนับได้ว่าเป็นกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศได้เป็นอันมาก และในการสมโภชพระนครครบ 200 ปี ก็ได้ยึดถือเป็นแบบอย่างในการจัดนิทรรศการต่าง ๆ ขึ้นมากมายซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่เฉพาะในทิศทางของการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของชาติเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศในด้านอื่น ๆ ด้วย

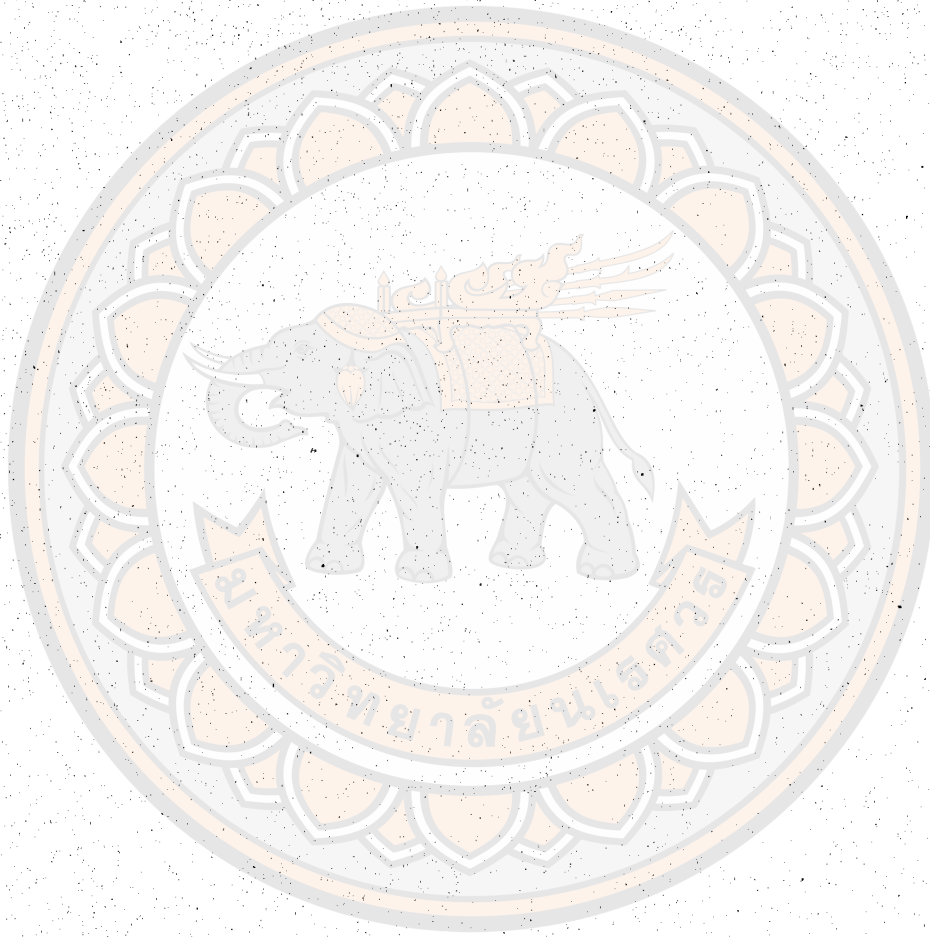
ข้อแตกต่างของการสมโภชพระนครครบ 100 ปี ที่สังเกตได้อีกอย่างหนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระบรมราชานุญาตให้บุคคลทุกชั้นได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทุก ๆ อย่างนับตั้งแต่ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย พ่อค้าประชาชนตลอดจนถึงชาวต่างประเทศ ซึ่งเห็นได้จากทรงอนุญาตให้บุคคลทุกฝ่ายได้เข้าร่วมถวายพระพร เนื่องในวาระอันสำคัญนี้ ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเน้นถึงความเสมอภาค และส่งเสริมความสามัคคีของคนในชาติ โดยให้ทุกฝ่ายร่วมกันจัดกิจกรรมหรือทำเนืองงานอันจะส่งเสริมความมั่นคงของชาติสืบไป และเพื่อให้ทุกฝ่ายมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของงานด้วยกันทุกคน ไม่ได้เป็นแต่เพียงผู้ชมเท่านั้น

นอกจากกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ยังมีกิจกรรมที่ช่วยในการส่งเสริมทางด้าน ศิลปวัฒนธรรมและวรรณกรรมด้วย คือ ทางด้านศิลปวัฒนธรรมเห็นได้จากการจัดให้มีมหรสพและการละเล่นพื้นบ้านต่าง ๆ เนื่องในงานฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการแสดงศิลปประจำชาติและได้เคยมีในคราวสมโภชพระนครสมัยรัชกาลที่ 1 มาแล้ว

ทางด้านวรรณกรรมเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้นักปราชญ์ราชกรูร่วมกันแต่งโคลงรวมเกียรติจักรีไว้ตามเสาศระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามภายหลังการซ่อมแซมภาพเขียนรวมเกียรติที่พระระเบียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำนุบำรุงวงวรรณกรรมให้เจริญก้าวหน้าเช่นเดียวกับบ้านอื่น ๆ นอกจากนี้ยังเห็นได้จากการที่ทรงโปรดให้สร้างเหรียญกษาปณ์มาเพื่อพระราชทานแก่ผู้ที่ทำคุณพิเศษหาประการนั้น ทางด้านวรรณกรรมเหรียญกษาปณ์มา และเข้มนิพนธ์นิพนธ์ว่าเป็นเครื่องหมายเกียรติคุณทางวรรณศิลป์อันเป็นจุดมุ่งหมายของนักปราชญ์และกวี จึงนับได้ว่าเป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้มีการสร้างสรรค์วรรณกรรมอันมีคุณค่าของชาติ

จากกิจกรรมทั้งหมดที่จัดขึ้นในการสมโภชพระนครครบ 100 ปี จะเห็นได้ว่าล้วนแต่เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระราชประสงค์ในการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ซึ่งกิจกรรมในโอกาสสมโภชพระนครครั้งนี้นับได้ว่าเป็นเพียงพระราชกรณียกิจส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจให้แก่

ประเทศชาติเป็นเอกประการ ซึ่งเป็นรากฐานในการนำบ้านเมืองเจริญเข้าสู่ยุคใหม่ จนทรงได้รับพระสมัญญานามว่า สมเด็จพระปิยมหาราช ซึ่งผลงานต่าง ๆ ที่ไปรุดเกล้าให้กระทำขึ้นก็ได้ตกทอดมาให้ชนรุ่นหลังได้เห็นเป็นอนุสรณ์ในวาระสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ในปัจจุบันนี้จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ชาวไทยทุกคนจะช่วยกันทำนุบำรุงรักษาให้คงอยู่สืบไป

บรรณานุกรม

1. เอกสารประเภทขั้นต้น (Primary sources)

1.1 เอกสารขั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/1 สำเนา ร.ที่ 81 เรื่องสมเด็จพระเจ้านั่งเอนงยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ ทรงสปีชในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัน 3 1 6 ค่ำ ปี 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/1 สำเนา ร.ที่ 82 เรื่องทรงสปีชตอนในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัน 3 1 6 ค่ำ ปี 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/1 สำเนา ร.ที่ 85 เจ้าพระยาภาณุวงศ์สปีชที่ออกอุทธรณ์ รุชมบรมราชานุสาวรีย์ วัน 6 4 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/1 สำเนา ร.ที่ 89 เรื่องทรงสปีชที่พลับพลาจักรมม ท้องสนามหลวง วัน 6 4 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/1 สำเนา ร.ที่ 90 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวรวคักคาศรีสวสทรวงสปีชที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วัน 6 1 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 21/1 สำเนา ร.ที่ 91 เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์สปีชที่นั่งอนันตสมาคม วัน 6 4 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/1 สำเนา ร.ที่ 92 ซึ่งมิสเทอปลั้เครพร้อมแฉงแลงสดเยเนรลอังกฤษสปีชที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วัน 6 4 6 ค่ำ ปี 1244

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนา ร.ที่ 94 วัน 6 4 6 ค่ำ 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนา ร.ที่ 95 ทรงสปีชตอนที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท วัน 6 4 6 ค่ำ ปี 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 สำเนา ร.ที่ 96 ให้ถวายบังคมเจอลองพระเศวตแห่งพระเจ้าแผ่นดินสยาม วัน 7 5 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵

จดหมายเทศน์แห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 สำนัก ร.ที่ 97 พระพิเทศานทรพานิชกุลเกล้าฯ
ถวายที่นาประศพรหมโสภา วัน 7 ๓ 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 สำนัก ร.ที่ 98 ส่งไปวัน 7 ๓ 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵
1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องประกาศการสมโภชพระนคร (เม.ย. 100-
24 ก.ย. 123)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องประกาศเอกทสิริเชนที่ 1 วันศุกร์ เดือนสิบ
แรม 1 ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก คักราช 1243

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องประกาศในการเฉลิมพระนครและฉลองวัดพระ-
ศรีรัตนศาสดาราม (ครบ ร้อยปีที่ 1)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องสิ่งของที่บรรจุในฐานพระปฐมบรมราชานสาวรีย์
ทองสนามหลวง วัน 6 ๓ 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก¹⁵ 1244

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 ประกาศพระบรมราชโองการเรื่องตั้งผู้ตรวจแก้โคลง
รวมเกียรติ ๗ วันคำ ปีมะเส็ง ตรีศก¹⁴ คักราช 1243

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องหมายกำหนดหน้าที่แต่งโคลงรวมเกียรติ วันเสาร์
ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะโรง โทศก 1242

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.21/2 เรื่องพระนามและนามผู้แต่งโคลงรวมเกียรติ
หอสมุดแห่งชาติ ร.ที่ 421 สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้านายเกี่ยวกับงาน

บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระแก้ว วันอังคาร ขึ้น 11 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเถาะ คักราช 1241

_____ ร.ที่ 422 สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมขุนเจริญผลภูลสวัสดิ์
๗ วัน 4 ๓ 2 ค่ำ ปีมะเถาะ เอกศก¹² คักราช 1241

_____ ร.ที่ 423 สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยาราชสงคราม ๗ วัน
4 ๓ 2 ค่ำ ปีมะเถาะ เอกศก¹⁵ คักราช 1241

หอสมุดแห่งชาติ ร.ที่ 424 สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระองค์เจ้าประทีปสุวรรณการ
ณ วัน 4 ๓ 2 ค่ำ ปีมะเสาะ เอกศก¹² ศักราช 1241

ร.ที่ 425 สำเนาพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงพระองค์เจ้าประทีปสุวรรณการ
ณ วัน 4 ๓ 2 ค่ำ ปีมะเสาะ เอกศก¹² ศักราช 1241

ร.ที่ 426 สำเนาพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา-
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช ณ วัน 4 ๓ 2 ค่ำ ปีมะเสาะ เอกศก¹² ศักราช 1241

1.2 เอกสารชั้นต้นที่พิมพ์แล้ว

กิตติปาการ, กรม จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง
ในการฉลองพระนครครบ 200 ปี พุทธศักราช 2525 ภาคที่ 1 อยู่ในเครือจักรภพ 2525,
311 หน้า

2. เอกสารชั้นรอง (Secondary sources)

2.1 หนังสือทั่วไป

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม ผู้สร้างวรรณกรรม รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์ 2520, 499 หน้า
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อัครมเหศวรเสนาบดี เล่ม 1 แพทย์ยา 2516
653 หน้า

คำรณานุกาญจน์, กรมพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ 2505
ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ กรุงเทพฯ
2503, 133 หน้า

นวลจันทร์ รัตนกร ปกิณฑกะเรื่องหนังสือในสมัยรัตนโกสินทร์ รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์ 2524,
283 หน้า

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง เฉลิมพระเกียรติพระบรมราชจักรีวงศ์ ปรีทัศน์ศาสตร์ 2525,
759 หน้า

- ราชบัณฑิตยสถาน " งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครบ 100 ปีแรก" โภชนวิรูติ สุกตติสงคราม
 ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี 2525, 490 หน้า
- กิตติปากร, กรม พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ คลังวิทยา 2505 744 หน้า
- สมโภชพระนครครบ 100 ปี พิมพ์ในงานพระราชทาน รุ่งเรืองรัตน์ 2502, 110 หน้า
- เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์ เมืองโบราณ 2525, 135 หน้า
- ศูนย์สุโขทัยศึกษา สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
 2525, 325 หน้า
- สมมติ จ่าปาเงิน กรุงเทพฯ เมื่อ 200 ปี กรุงเทพฯ บรรณกิจ 2525, 176 หน้า
- เสถียร ศุภโสภณ ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ พระนครอักษรเจริญทัศน์ 2513, 478 หน้า
- หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-2 คลังวิทยา 2505, 752 หน้า
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3-4 คลังวิทยา 2506, 840 หน้า

2.2 วารสาร

- คำรณราชานุภาพ, กรมพระยา "พระราชมรดกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก"
วัฒนธรรมไทย ฉบับสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ : 5-13 มกราคม 2525
- ไพโรจน์ โทเทศ " 200 ปีรัตนโกสินทร์กับท้องถิ่นไทย" ศิลปวัฒนธรรม 4 : 6-21 กุมภาพันธ์
 2525
- รายงานพิเศษ, บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง ศิลปวัฒนธรรม
 1 : 25-27 พฤศจิกายน 2524
- ส. ทศยานนท์ "การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" เมืองโบราณ 1:14-20
 ธันวาคม 2524-มีนาคม 2525
- ส. พลายน้อย "เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์" วัฒนธรรมไทย 45-51 กุมภาพันธ์ 2525
- โสมศักดิ์ เทเวศร์ "การสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์" จันทร์เกษม 194 : 44-45 มกราคม-
 กุมภาพันธ์ 2525

ภาคผนวก ก.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึงบรรดาเจ้านายที่ทำการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

(ฉบับที่ 1)

ร. ที่ 421
41

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ

มีทั้งหมด 19 ฉบับที่เป็นสำเนาเดียวกัน คือ

เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี

กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ 1

เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ 1

กรมหมื่นนครสวรรค์พิทย

กรมหมื่นพิชิตปรีชากร 1

กรมหมื่นอภิศรอุคมเดช 1

กรมหมื่นนฤเรศธำรงค์ศักดิ์ 1

พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ 1

พระองค์เจ้าเจริญศรีสุพโยค 1

พระองค์เจ้าศรีสิทธิธงไชย 1

พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช 1

พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ 1

พระองค์เจ้าสวัสดิประวดี 1

พระองค์เจ้าจันทร์ทศจุฑาธาร 1

พระองค์เจ้าวรวรนาถกร 1

พระองค์เจ้าศรีเสาวภาค 1

พระองค์เจ้าศิวัตรกุมาร 1

พระองค์เจ้าโสภณดิถี 1

พระองค์เจ้าจิตรเจริญ 1

พระองค์เจ้าพัฒนานุวงศ์ 1

จกหมายมายังเจ้านายทั้งปวงบันดาศาวที่มีชื่อคนประจำงาน.....

บัดนี้ฉันเห็นว่า พวกเธอทั้งปวง ก็โตขึ้นด้วยกันแล้วมีอายุตั้งแต่ 25 ปี จน 17-18 ปี กว่าจะทำการให้สำเร็จได้เหมือนอย่างท่านทำตมาแต่ก่อนมีกรมหมื่นมาศยาท้าวด้วงหนึ่ง กรมหมื่นราชสีห์ท้าวภักนางนองมิใช่ท่านจะแก่อนกว่านั้นนักก็คราว ๆ เกี่ยวกันกับเรานั้นแหละ การที่ทำก็ยังไม่ปรากฏเห็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นการใหญ่มิใช่ฤา ก็ในพวกเราไม่มีใครทำอะไรเป็นชิ้นเป็นอันขึ้นได้ ดูเหมือนหนึ่ง เลวกว่าท่านแต่ก่อนเต็มที

เพราะฉะนั้นบัดนี้ ฉันขอเรียกเธอทั้งปวงให้ช่วยกันทำการวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้แล้วลงด้วยฝีมือของท่านให้จงได้ จะได้ปรากฏว่า พระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำการวัดพระแก้ว ซึ่งค้างมาช้านานให้สำเร็จได้ เป็นเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..... ของตัวเราทั้งปวงต่อไปด้วย

แต่ที่จะทำการครั้งนี้ ขอให้ตั้งใจทำจริง ๆ อย่าได้คิดเป็นการอวดก็ครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ถาคิดแย่งชิงแข่งกันให้เสียการ การของใคร ๆ ทำยอมถนหันหากัน เขาแต่ความก็เมื่อแล้วเสร็จ ขออย่าให้แสดงเกียรติคร่านทอดอวยให้สมกับคำท่าน..... คำเปรียบต่าง ๆ ที่โบราณว่ามาว่า คมเด็กสร้างบ้าน แลฉิ้นเป็นต้น แลการที่จะทำนี้ ขออย่าเพ้ออีกทีถอกอ้างไปก่อน เมื่อการเสร็จ จึงคอยจิตใจ

การที่จะทำนั้น ฉันมีความวิตกกอยู่สองอย่าง คือกลัวว่า เจ้านายยังไม่เคยทำการจะ
เรียกหาผู้คนใช้สอยเป็นยากล้าบากอยู่ และจะหาคนที่กลัวยากจะถูกโกง แลการที่ทำนั้นบางทีจะ
ไม่เป็นของดี เป็นที่ติเตียนเพราะไม่เคยในการช่าง อีกอย่างหนึ่ง ราคาจะว่าเท่านั้นแพงเกินไป
เห็นจะมีผู้ว่า เพราะไม่รู้จักการเสียเปรียบแก่ผู้รับจ้าง การทั้งปวงเหล่านี้ ขอให้เธอทั้งปวง
ตั้งใจระวังให้รอบคอบเถิด

กระบวนกรที่จะทำครั้งนี้ ให้เธอจดหมายอีกฉบับหนึ่งที่เป็นรายที่ทานะวังต้องทราบ
ว่าตัวใครท้องที่แห่งใดแล้ว ให้เรียกผู้ใดที่จะใช้ทำดาไว้ใจให้มาตรวจการ พร้อมด้วยพระยาราช-
สงครามฤากรมขุนเจริณูผล พระองค์เจ้าประภิสฐตามที่ควรจะปฤกษา แต่พระยาราชสงครามเป็น
ตัวยืนตรวจดูเสียว่า.....จึงค่อยคิดเรียกคนทำการ จะควรเหมาะจะการเหมาะเป็นเงินไป
ควรทำการอย่างไรแล้ว มาปฤกษาคับพระยาราชสงครามเสียอีกชั้นหนึ่ง ถ้าพระยาราชสงคราม
เห็นสมควรกันแล้วจึงให้ตั้งแข่งขันเป็นตามธรรมเนียม ส่วนของใครใครเบิก ถ้าการทำไปซัดข้อง
อย่างหนึ่งอย่างใดเป็นที่สงสัย ควรจะถามกรมเจริณูผล พระยาราชสงคราม ถ้าที่ควรจะบอก
แก่ฉันก็ให้มาบอกให้ทุกเมื่อ อย่าทอดทิ้งให้การเนินช้าไป

การที่จะตรวจงานนั้น ขอให้ตรวจเสียในเวลานี้ ให้เสร็จก่อนหน้าได้.....

จดหมายมา ณ วัน 3 ๓ 2 ค่ำ ปีเถาะ เอกศก¹² ศักราช 1241

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

ภาคผนวก ข.

รายพระนามสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, พระเจ้าน้องยาเธอ ที่ทรงทำการบูรณะวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ

1. เจ้าฟ้าคุณทรงศรี กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4
เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ ต้นราชสกุลวงศ์ "จักรพันธ์"

2. เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์ คือสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์เศษ ต้นราชสกุลวงศ์ "ภาณุพันธ์"

พระเจ้าน้องยาเธอ

3. กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระนเรศวรฤทธิชนราช
สกุลวงศ์ "กฤดากร"

4. กรมหมื่นพิธิปรีชากร คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงพิธิปรีชากร
ต้นราชสกุลวงศ์ "คัคฆวงศ์"

5. กรมหมื่นนคิรอุคมเกษ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงนคิรอุคมเกษ
ต้นราชสกุลวงศ์ "สุขสวัสดิ์"

6. กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์
ต้นราชสกุลวงศ์ "ทวีวงศ์"

7. พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงประจักษ์
ศิลปาคม ต้นราชสกุลวงศ์ "ทองใหญ่"

8. พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหมื่นเทเวศ
วงศ์ประวดี ต้นราชสกุลวงศ์ "เกษมศรี"

9. พระองค์เจ้าศรีสิทธิทรงไชย คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมขุนศิริราชสังกาศ
ต้นราชสกุลวงศ์ "ศรีราชวิทย์"

10. พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช คือพระเจ้านรเมศวร์เชอชั้น 4 กรมหลวงสรพลธิ-
ประสงค์ ทนราชสกุลวงศ์ "ชุมพล"
11. พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระยาเทวะ
วงศ์วโรปการ ทนราชสกุลวงศ์ "เทวกุล"
12. พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ คือพระเจ้านรเมศวร์เชอชั้น 4 กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ทนราชสกุลวงศ์ "สวัสดิกุล"
13. พระองค์เจ้าจันทร์ทักจุฑาธาร คือพระเจ้านรเมศวร์เชอชั้น 4 กรมหมื่นวิจิตรวรม
ปรีชา ทนราชสกุลวงศ์ "จันทร์ทัก"
14. พระองค์เจ้าวรวรรณการ คือพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระนาธิป-
ประพันธ์พงศ์ ทนราชสกุลวงศ์ "วรวรรณ"
15. พระองค์เจ้าศรีเสาวภาวงศ์ คือพระเจ้านรเมศวร์เชอชั้น 4 พระองค์เจ้าศรีเสาวภาวงศ์
ทนราชสกุลวงศ์ "โสภาก์"
16. พระองค์เจ้ากิศวรกุมาร คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระยาคำรง
ราชานุภาพ ทนราชสกุลวงศ์ "กิศกุล"
17. พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต คือพระเจ้านรเมศวร์เชอชั้น 4 กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา-
ทนราชสกุลวงศ์ "โสณกุล"
18. พระเจ้าจิตรเจริญ คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 เจ้าฟ้ากรมพระยา-
นริศรานุวัดติวงศ์ ทนราชสกุลวงศ์ "จิตรพงษ์"
19. พระองค์เจ้าวดีนันทวงศ์ คือพระเจ้านรเมศวร์เชอชั้น 4 กรมขุนบรมวงศ์ศิริพัฒน์-
ทนราชสกุลวงศ์ "วดีนวงศ์"

ภาคผนวก ค.

รายพระนามและนามผู้แต่งโคลงรวมเกียรติ

(ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา)

(พระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)

1. พระยาศรีสุนทร ไหวหาร
(ห้อง 1-2-3)	พระยาศรีสุนทร ไหวหาร
(น้อย อาจารย์ยางกูร)
2. หลวงฤทธิพลไชย
(ห้อง 4-5-114)	พระยาเกษมศักดิ์ (บัว จันทรวดี)
3. พระยาสุนทรนุรักษ์
(ห้อง 6-7-8-153)	พระยาราชาโยธา
(เผื่อน พรหมบิณฑะ)
4. ขุนทองสีนคนเกา
(ห้อง 9-115-116-117-171-177)	หลวงมงคลรัตนราชมนตรี (ช่วง ไกรฤกษ์)
บางแห่งว่าเป็นพระมงคลรัตนราชมนตรี
5. ขุนโสภาทวรกิจ
(ห้อง 10-11)	พระยาโสภาทวรกิจ
(แกน โสภาทสาร)
6. หมื่นนิพนธ์ไพเราะ
(ห้อง 12-13)	ยังคงไม่พบ
7. ขุนมหาสิทธิไหวหาร
(ห้อง 14-15-16)	หลวงมหาสิทธิไหวหาร
(หวง อาจารย์ยางกุล)
8. นายเสถียรรักษา
(ห้อง 17-28-29)	บุตรพระยาศรีสุนทร ไหวหาร
พระยامنุสารศาสตรบัณฑิต
(ศิริ เอมะศิริ)
9. พระยาเทพกระวี
(ห้อง 18-19)	พระยาเทพกระวี
(นิม) วัดไคร้วัดลัย

(ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา)

(พระอิศริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)

10. พระเจ้าราชวงศ์เธอพระองค์เจ้ามุกตรี
(ห้อง 20-111)	พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 3 กรมหลวงวาร์-
เสรุสุภา
11. นายโต เปரியัญ
(ห้อง 21-125-126)	ขุนปรีชานุสาสน์
12. หม่อมเจ้าชายคำ
(ห้อง 22)	หม่อมเจ้าคำ
(ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหมื่นมเหศวร-
ศิวลีลาศ)
13. จมื่นทิพยเสนา
(ห้อง 23)	พระยาอภิทธิชัยบุษย์
(เจริญ เศวคณันท์)
14. พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรร-
ณากร	พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระนราธิปประพันซ์-
พงศ์
15. ขุนวิจิตรวรสาสน์
(ห้อง 26-154)	ขุนวิจิตรวรสาสน์
(แก้ว โอวาทสาร)
บุตรพระยาโอวาทวรกิจ หลวงภานีวิเศษ (เต้า)
หลวงภานีวิเศษ (เต้า)
16. หลวงภานีวิเศษ
(ห้อง 27-112)	พระยาสมเอยสรพรพการ
17. นายหัด กุเรเทอร์
(ห้อง 30-31-118)	หลวงราชพงศ์ภักดี
(ม.ร.ว. วิน อิศรางกูร)
18. หม่อมราชวงศ์วิน
(ห้อง 32-33)	พระยามหาอำมาตยาธิบดี
(ทรุ่น ศรีเพ็ญ)
19. พระยาศรีสิงหนเทพ
(ห้อง 34-35-36-37-109-110)	

(ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา)

(พระอิศริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)

20. ขุนพิสดาทังชกิจ

(ยังค้นไม่พบ)

(ห้อง 38-39-140-141)

21. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรี-

พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหมื่นทิวารวงศ์
ประวติ

ศุภโยค

(ห้อง 40-41)

22. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 เจ้าฟ้า-
กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

(ห้อง 42-43)

23. หมื่นพากย์โวหาร

หลวงจักรปาณี

(ห้อง 44-45-138-139)

(ฤกษ์)

24. พระยาราชนิมภากร

พระยาราชนิมภากร

(ห้อง 46-47-52-53-54-55)

(เลื่อน สุนันท์)

25. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอภิศร-

กรมหลวงอภิศรอุคมเกษ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ชั้น 4 (พระองค์เจ้าสุชสวัสดิ์)

อุคมเกษ

(ห้อง 48)

26. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์-

พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงประจักษ์-
ศิลปาคม

ศิลปาคม

(ห้อง 49-50)

(พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่)

27. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า-

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระยา
คำรงราชานุภาพ

กิศวรกุมาร

(ห้อง 51-161)

28. หม่อมเจ้าอลังการ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ

(ห้อง 56-57-58)

(ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรีดิ)

- (ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา) (พระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)
29. พระยาราชนานุกูล (ห้อง 59-60-61) เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก บุคยรัตพันธ์)
30. ขุนปฏิภาณพิจิตร (ห้อง 62) ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรุ่น)
31. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์-โรปการ (ห้อง 63-64) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น 4 กรมพระยา-เทวะวงศ์วโรปการ
32. หลวงอินทราวุฑ (ห้อง 65-66-123-124)
33. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า-เกษมสันต์โสภาคย์ (ห้อง 67-169) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น 4 กรมหลวงพรหมวรา-นุรักษ์
34. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสม-บัณฑิต (ห้อง 68-69) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น 4 กรมขุนพิทยลาภ-พฤฒิชายา
35. ขุนวิสุทธการ (ห้อง 70-71-72-73-149-160) พระยาอิศรพันธ์โสภณ (ม.ร.ว.หนู อิศรางกูร)
36. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ (ห้อง 74-75-76) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น 2 เจ้าฟ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์
37. ขุนวิสุทรเสณี (ห้อง 77-78-142-141-152) ขุนวิสุทรเสณี (จาง)

- (ความที่จารึกบนแผ่นศิลา) (พระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)
38. ขุนพิณจชัย
(ห้อง 79-80-135-136-178) หลวงภิรมย์โกษา (อยู่)
39. พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิ-
ประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมพระสมมตอมร-
พันธ์
(ห้อง 81)
40. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุ-
รังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์-
วรเดช สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
(ในรัชกาลที่ 7)
(ห้อง 82)
41. หม่อมเจ้าศรีโสภณ. (ยังค้นไม่พบ)
42. หม่อมเจ้าสวัสดิ์ (ยังค้นไม่พบ)
(ห้อง 83-84)
43. นายเขมมนักเรียน พระยาประชาภิจักรจักร
(ห้อง 87) (แฉม บุนนาค)
44. หลวงอินทรโกษา หลวงอินทรโกษา (เฉื่อย สุรนันทน์)
(ห้อง 88-89) บุตรพระยาราชสีมการากร
45. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว พระยาปลัดกลาโหม
(ห้อง 90-94-102-103-104-105-106-
107)
46. พระพิณพิณย์ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน) วัดเชตุพน
(ห้อง 91-92-93)

(ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา)

(พระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)

47. พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (ห้อง 95-96-108) พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัมภีร์มงคล)
48. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ (ห้อง 97-98-99) พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราวปรบัณฑ์ (ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรมังขล)
49. พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นคินทรไพศาลโสภณ (ห้อง 100-101) พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 3 กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ
50. พระทิพยไฉศวรย์ (ห้อง 119-173) พระทิพยไฉศวรย์ (นิล)
51. พระครูอุภัยสังฆกิจจานุกร (ห้อง 113) (ยังค้นไม่พบ)
52. พระมหาคำเบรียน (ห้อง 120-121-122) พระญาณสมโพธิ วัณมหาราชอุ
53. พระปลัดสิงห์ (ห้อง 127-128-129) (ยังค้นไม่พบ)
54. พระพหลพลพยุหเสนา (ห้อง 130-131) พระยาวชิลทัศยารักษ์ (กลาง สุจริตจันทร์)
55. พระราชครูพิเชต (ห้อง 132-133-134) เดิมเป็นหลวงญาณประกาศ เลื่อนเป็นพระราชครูพิเชต เมื่อ จ.ศ. 1243 ไม่ทราบชื่อเดิม
56. หม่อมเจ้าพระพุทธรูปบาทบิลันท์ (ห้อง 137) หม่อมเจ้าพระสมเด็จพะพุฒาจารย์ (พระนามเดิมหม่อมเจ้าทักษิ ในพระเจ้าสัมพันธวงศ์ กรมหลวงเสนีบริรักษ์)

(ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา)

(พระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)

57. นายสิงโต มหาเหล็ก
(ห้อง 143)

(ยังค้นไม่พบ)

58. นายประภาชนนเทียร ปลัดวังขวา
(ห้อง 144-145)

พระยาบำรุงราชฐาน (ยัง)

59. หลวงบรรหารอรรัตนกิจ
(ห้อง 146-147-176-178)

พระราชกริรมย์ (สุก สามสุทธิ) บางแห่ง
ว่าเป็นพระกริรมย์ราชา

60. ขุนภักดีอาสา
(ห้อง 148-149-150)

พระอมรสินชพ (นก)

61. พระสาธุศีลสังวร
(ห้อง 155-156)

พระสุวรรณวิมลศีล (กล่อม) วัดสุวรรณาการาราม

62. หม่อมราชวงศ์พระเจริญ
(ห้อง 157-158)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว.เจริญ อิศรางกูร
วัชรขันธ์)

63. นายจิตร เสมียนนิเวศนิยม
(ห้อง 162)

(ยังค้นไม่พบ)

64. หม่อมเจ้าภูษงค์
(ห้อง 163-164)

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ชั้น 3 กรมขุนเจริญผลภูลศวัตต์)

65. พระธรรมกิติ
(ห้อง 165-166-167)

พระธรรมกิติ (แจ่ง) วัดวังมีสุททาวาส

66. หลวงรัฐยาธิบาลบัญชา
(ห้อง 168)

(ยังค้นไม่พบ)

(ตามที่จารึกบนแผ่นศิลา)

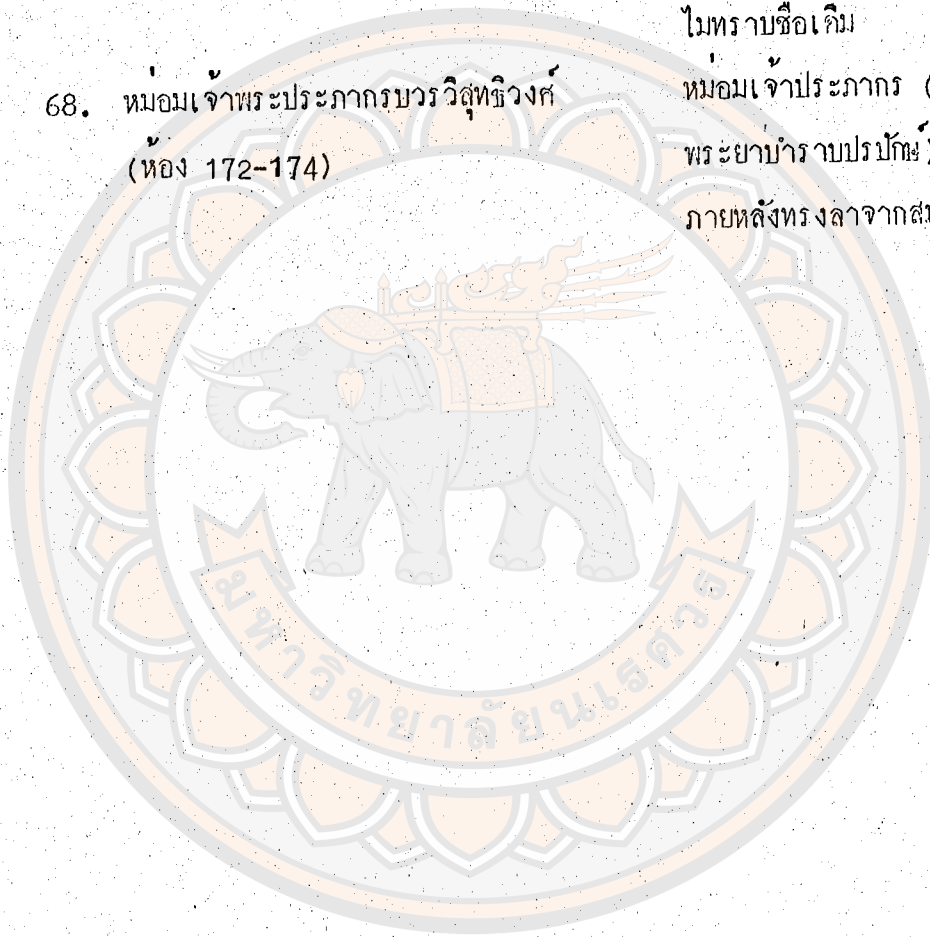
(พระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์สุดท้าย)

67. ชุนหลวงพระไกรศรี
(ห้อง 170)

เดิมเป็นหลวงเทพราชชาคา เลื่อนเป็น
ชุนหลวงไกรศรี เมื่อ จ.ศ. 1240
ไม่ทราบชื่อเดิม

68. หม่อมเจ้าพระประภากรบรมวิสุทธิวงศ์
(ห้อง 172-174)

หม่อมเจ้าประภากร (ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรม
พระยาบวรราชนิธิยุทโธปการ) ทรงผนวชแล้ว
ภายหลังทรงลาจากสมณเพศ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณีศรีพัชรินทรราชนิกุล
ทรงสืบชื่อนามพระอัฐมโษภะศวรวิเศษรัตนศาสตร์ธรรม วัน 3 1 6 ค่ำ ปี 1244

ข้าพระพุทธเจ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ นายค่านั่งปวง ขอรับ
พระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาไต่ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วย
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นนายค่านั่งทำการในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่ง
เป็นพระอารามอันสำคัญสำหรับพระนคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไต่ทรงสถาปนา
ขึ้นพร้อมกับกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยา แต่ ณ ปีเถาะ เบญจศกศักราช
1145 เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมากรดอแก้วมรกต ซึ่งเป็นหลักพระนครเป็นเฉลิมพระเกียรติยศ
และเป็นพระราชกุศลอันประเสริฐแล้ว การพระอารามสำเร็จแล้ว พระราชทานนามว่า วัดพระศรี-
รัตนศาสดาราม ไต่ทรงบำเพ็ญเป็นพระราชกุศลและเป็นมหกรรมการฉลอง พร้อมกับการฉลอง
พระนคร ครั้งหนึ่งในปีมะเส็ง สัปตศก ศักราช 1147 แต่การพระอารามครั้งนั้น กระทำด้วยความ
เร่งร้อนเพื่อให้แล้วทันกับพระนคร การต่าง ๆ จึงหาได้ทำโดยประณีตบรรจงไม่มีแต่พระอัฐมโษภ
แลหอไตรยเท่านั้น ครั้นภายหลังมาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนหอไตรย ทว่าเป็นพระมณฑปชั้นเบ็จของค-
งามตามทีปรากฏอยู่ ครั้นต่อมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไต่ทรงสถาปนา
เพิ่มเติมตกแต่งขึ้นอีกทั้งพระอารามการเป็นสำเร็จได้ทำการฉลองในปีวอก สักราช
1210 อีกครั้งหนึ่ง ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไต่ทรงกักแปลงแก้ไข
สถาปนาพระพุทธปราสาท และพระศรีรัตนเจดีย์ขึ้นใหม่ แลเพิ่มเติมการอื่น ๆ ต่าง ๆ ขึ้น
อีกเป็นอันมาก แต่การยังหาสำเร็จพระราชประสงค์ไม่พอเสด็จสู่สวรรคตเสียก่อนในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ ได้โปรดเกล้าฯ ปรึกษาพระราชทรัพย์ให้นายค่านั่งต่าง ๆ กระทำการมาช้านาน การก็ยัง

เปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุดมุงกระเบื้องหลังคา ซ่อฟ้าใบระกาประดับกระจักใหม่ ทำเพดานและซ่อมทอง
 เพดาน ปูศิลาพื้นและทำหน้าบันทวย บัวลายเสาซึ่งยังคงอยู่เป็นอันมาก และถือปูนฉาบ และการ
 เขียนทึบวงทำใหม่ทั้งสิ้นกึ่งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวง
 ภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทำการพระระเบียงต่าง ๆ เหมือนกัน อีกกึ่งหนึ่งพระเจ้า้องเธอกรมหมื่น
 นเรศวรฤทธิ์ทำการภายในพระพุทธรูปรางค์ปราสาท ทำเพดานซึ่งยังคงและปูศิลาทำลายฝาผนัง
 ลายเพดานขึ้นใหม่ทั้งสิ้น และทำฐานมณฑปคธาแผนดินทั้งสามแทน และตั้งแท่นทองประดับพื้น
 พระอุโบสถใหม่ทั้งหมด พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิธิธิปรีชากร ทำการที่พระมณฑปซ่อมเปลี่ยน
 ตัวไม้โครงซึ่งชำรุด ทำเครื่องประดับประกาศตลอดทั้งยอด และองค์พระมณฑปทั้งภายในภายนอก
 ปั้นสลักลงรักปิดทองประดับกระจักใหม่ทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนฤศรอุคมเดช ทำการ
 เสริมพอกแก้วป่องค์พระศรีวิทันเจดีย์ และปูพื้นประดับกระเบื้องทอง เขียนผนังทำบานและการ
 ต่าง ๆ ภายในพระศรีวิทันเจดีย์ทำใหม่ทั้งสิ้น และทำการซ่อมแปลงปิดทองลงรักประดับกระจัก
 พระเจดีย์เล็กทั้งปวง ก่อแก่งคองคัสสุวรรณเจดีย์ทั้งสองใหม่ทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น
 ภูวเรศราชรังษาศิ ทำการภายนอกพระพุทธรูปรางค์ปราสาทสังกระเบียงและประดับกระเบียงใน
 ที่ต่าง ๆ ซึ่งยังคงอยู่เป็นอันมาก และทำการสลักลงรักปิดทองประดับกระจัก เชียงลอนทวย
 ซ่อฟ้าใบระกาหน้าบันเสาและการต่าง ๆ ภายนอกทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์
 ศิลปาคม ทำการพนักศิลาและลายซิเมนต์ปูศิลาพื้นใหม่ และพื้นประตูและหมากพนมและการต่าง ๆ
 ในฐานซุกชีพระพุทธรูปรางค์และพระศรีวิทันเจดีย์ ประดับประกาศเครื่องศิลาและกระถางต้นไม้
 ต่าง ๆ ทั้งพระอาราม หุ้มทองแดงลงรักปิดทอง ทำรูปมารแบกสุวรรณเจดีย์ทั้งสองและตั้ง
 ศิลาเครื่องตั้งประดับพระอารามใหม่เป็นอันมาก พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์
 โสภากย์ ทำการจารึกแผนศิลาโคลงรามเกียรติ์และโคลงต่าง ๆ ทั้งพระอาราม ซ่อมลาย
 เขียนซึ่งยังคงและชำรุดภายในพระอุโบสถทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรี
 สุกโยค ทำการประดับมุกบานพระพุทธรูปรางค์ใหม่ทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
 ศรีสิทธิทรงไชย ทำการซ่อมแซมแปลงปั้นสลักลงรักปิดทองการต่าง ๆ ภายนอกพระมณฑปเศียรธรรม
 ใหม่ทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลย์วงศ์ ทำการประดับกระเบียง

ภายนอกพระศรีรัตนเจดีย์ใหม่ทั้งองค์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช ทำการถือ
 ปูนประดับลายกระเบื้องด้วยพื้นผนังและซุ้มประตูหน้าต่างภายนอกพระวิหาร ยอดใหม่ และซ่อมแซม
 หลังคาและยอดซึ่งค้ำและซำรุกทั้งปวง ปูพื้นเขียนผนังและเพดานบานประตูหน้าต่างภายใน และ
 ทำการต่าง ๆ ในพระวิหารยอดทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวงษ์โรปกการ ทำการ
 ซ่อมแปลงซ่อฟ้าใบระกาหลังคา บันลังรักปิกของซุ้มประตูหน้าต่างภายนอกและ เขียนผนังเพดาน
 ทำค้ำพื้นและทำพระโกศพระอัฐิในหอพระนาคทั้งสิ้น ทำนุหมกประดับกระเบื้องหอรุขังทำใหม่
 ทั้งหมด พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ประวัติ ทำการศาลารายทำขึ้นใหม่บ้าง ซ่อมที่
 ซำรุกและค้ำบางทั้งพระอาราม ซ่อมลายผนังและซ่อมแซมซ่อฟ้าใบระกาหลังคาพระอุโบสถ
 ซึ่งค้ำและซำรุกใหม่บริบูรณ์ ซ่อมการบันและเขียนสีลังรักปิกของภายนอกพระอุโบสถทั้งสิ้น และ
 ประดับศิลาฐานซุ้มพระอุโบสถใหม่ทั้งหมด พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจันทร์ทศจุฑาธาร
 ทำรูปยักษ์ยืนประตูและประดับกระเบื้องทำฐานใหม่รูปสวามุขารักษ์หนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ
 พระองค์เจ้าไชยานุชิต ทำการซ่อมศาลาเปลื้องเครื่องและศาลาเรียนหนังสือซึ่งค้ำและซำรุก
 ให้บริบูรณ์ ซ่อมซุ้มประตูและกำแพงแก้วสายนอกถือปูนประดับกระเบื้องและเขียนใหม่เป็นอันมาก
 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรณกรทำนุหมกซุ้มประตูโดยรอบพระพุทธรูปรางค์ปราสาท
 และพระศรีรัตนเจดีย์สลักเป็นรูปเขียนวางลงรักปิกของทำขึ้นใหม่ทั้งสิ้นและมีประดับกระเบื้อง
 ก่อฐานยักษ์ยืนประตูหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ทำรูปยักษ์บันและ
 ประดับกระเบื้องค้ำหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากสิกรรมทำ ซ่อมลายผนังและลังรัก
 ปิกของพระปราสาททั้งแปดองค์ และทำซ่างจรเข้ลังรักปิกของรอบกำแพงแก้วพระพุทธรูปรางค์ปรา
 สสาทและพระศรีรัตนเจดีย์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสธมบดีทิศา ทำฐานพระมหาโพธิ์
 ก่อเขียนและประดับลวดลายใหม่และมีประดับกระเบื้องรูปยักษ์ยืนประตูหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ
 พระองค์เจ้าจิตรเจริญ ทำหอพระคันธาระราชและหอพระเจดีย์ลังกา ประดับกระเบื้องและบุศิลา
 และทำกำแพงแก้วภายนอกและทำเพดานเขียนผนังพื้นและทำเรือนแก้วภายในหอพระคันธาระ
 ราชทำใหม่ทั้งสิ้น และมีประดับกระเบื้องรูปยักษ์ยืนประตูหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
 วัฒนานวงศ์ บันประดับกระเบื้องยักษ์ยืนประตูหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์โสภณ

ทำการซ่อมแปลหลังคา ซ่อมฟ้าใบระกาซ่อมประตูหน้าต่างภายนอกและเขียนผนังเพดานภายในหอ
 ราชพงศานุสร หอราชประมานุสร ก่อแกและประดับกระเบื้องบุษบกมุงกฎ ซึ่งทรงพระเจ้าเจ็ดย้อย
 หลังพระอุโบสถ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล ทำการเปลี่ยนตัวไม้เครื่องบน
 หลังคามุงกระเบื้องประกอบเส้าทำพื้นโรงละครหน้าพระอาราม และซ่อมบันไดงรักปิดทองลับแล
 ในพระอุโบสถ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประจักษ์จรัสวาร ทำการหล่อพระเจ็ดย้อย หล่อพระ
 บุษบกและรูปตราแผ่นดิน หล่อรูปช้างเผือก หล่อรูปสัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ หล่อรูปเทพพนม ครุฑ
 ยักษ์ ซ่อมที่พระมณฑป ทำฉัตรและโคมทองเหลืองรายรอบพระพุทธรูปและพระศรีรัตนเจ็ดย้อย
 และสรรพการหล่อต่าง ๆ ซึ่งได้สร้างขึ้นครั้งนี้ทั้งสิ้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
 ทำการแต่งตัวรูปช้างเผือกต่าง ๆ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีชา ทำการระจกส่งใช้การ
 ทั่วทุกกาน หม่อมเจ้าประวิษฐาบุประนครวัดหล่อด้วยปูนทำใหม่ทั้งสิ้น พระยานรรัตนราชมานิตย์
 จมื่นไวยวรนาถ กองผู้จ่ายเงิน หลวงสิทธิไชยเวรผู้จ่ายนํ้ากรวมศิริการที่ได้ทำดังนี้

ศิลาที่ใต้ถุนคั้งแต่วันที่ใต้ทรงตั้งสถาปนาในวันอังคาร ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 2
 ปีเถาะ เอกศก ศักราช 1241 ข้าพระพุทธเจ้าได้จับการปลูกสร้างเป็นต้นในเดือนสามปีเถาะ
 เอกศก ทำการมาถึงวันจันทร์ แรม 14 ค่ำ ขึ้นเดือน 5 ปีมะเมีย จัตวาศก 15 ศักราช 1244
 นี้เป็นของปีกับสามเดือน 20 วัน แล้วสำเร็จทุกสิ่งสรรพบริบูรณ์ ตามพระบรมราชประสงค์
 ครบมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอพระ

(ลงนาม)

- จาดุรนต์ศรี
- กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ
- กรมหมื่นอดิศรอุคมเดช
- กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
- กมลสาสน์เลอสร
- ศรีสิทธิไชย
- จุมพลสมโภช

- ภาณุรังษี
- กรมหมื่นพิธิษฐาการ
- กรมหมื่นนเรศวรราชวงศ์
- เกษมสันต์โสภาคย์
- เกษมศรีสุโยก
- ทองแถม
- กรมหมื่นทวงทวารุประการ

สวัสดิประวัตินิ

ไชยานุชิต

กสิกรรม

โสดมัตถิตย

วัฒนานวงษ์

สวัสดิโสภณ

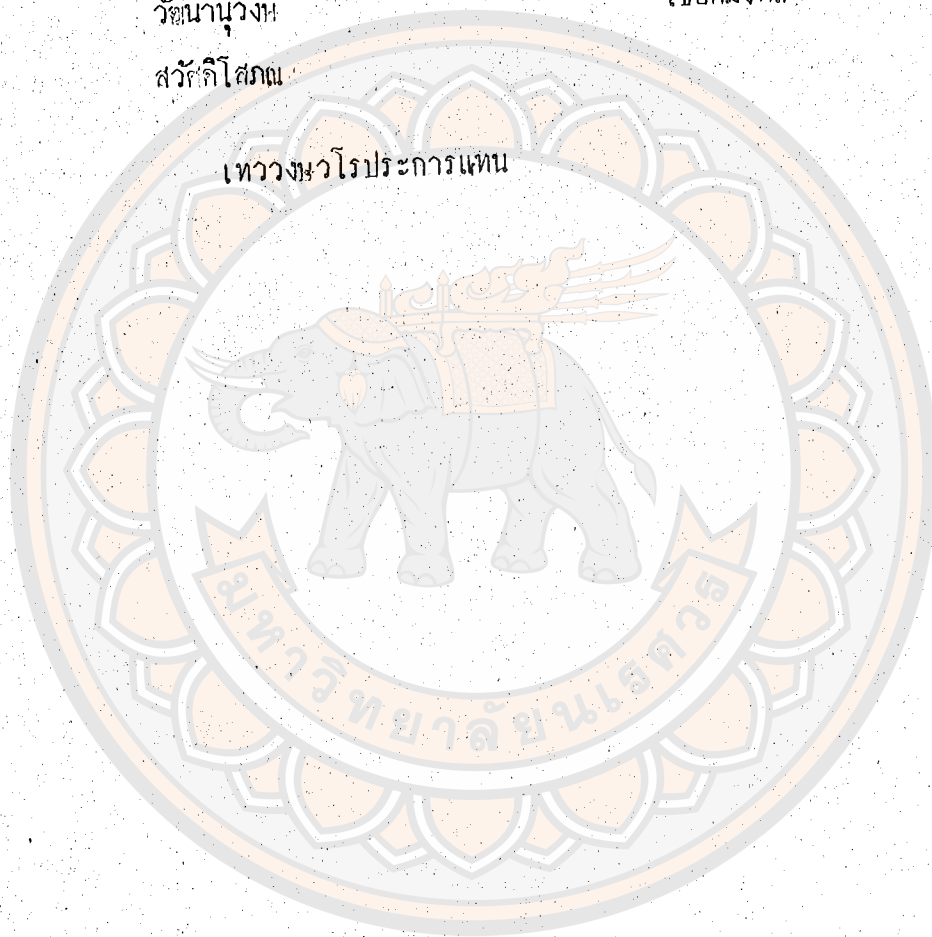
จินทรทักจุฑาธาร

วรบรรณาการ

ศรีโสภณางค์

จิตรเจริญ

ไชยตมมงคล

(สำเนา)

ทรงสืบทอดในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัน 3 1 6 ค่ำ ปี 1244

เจ้านายพี่น้อง และผู้ซึ่งได้ช่วยการในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งปวง ท่านทั้งปวงได้
 มาพร้อมเฉพาะหน้าข้าพเจ้า เวลาวันนี้ได้กล่าวถ้อยคำให้เป็นที่ยินดี เพราะบอกการซึ่งปฏิสังขรณ์
 วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วสำเร็จบริบูรณ์ความความปรารถนา ข้าพเจ้าทอบแสดงความยินดี
 ชอบใจท่านทั้งปวงว่า การซึ่งคิดปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งนี้เพราะข้าพเจ้ารูดถึง
 พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นบรมมหาราชบุรุษปฐมราชวงศ์ ทรง
 สถาปนาขึ้นไว้เป็นส่วนพระราชาครูและเป็นศิริสำหรับกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดิน ซึ่งได้สืบพระบรมราชสันตติวงศ์เป็นลำดับ ก็ได้ ทรงเคารพปฏิบัติบูชา แลปฏิสังขรณ์เนื่อง
 มามิได้ขาดจนถึงสมเด็จพระบรมชนกนารถของเรา ทั้งปวงก็ทรงมีพระราชมารยาอันใหญ่หลวง
 เคารพในพระมหามณเฑียรปฏิมากรพระองค์นี้ ยิ่งกว่าแต่ก่อน ๆ มา ทรงสถาปนาพระพุทธรูปปาง
 ปราสาท แลพระศรีรัตนเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานที่เอกอุ้มค้ำพระพุทธรูปปฏิมากร แต่การ
 นั้นก็หาแล้วสำเร็จได้ตามประสงค์ไม่เพราะเสด็จสวรรคตเสียโดยเร็ว ครั้นต่อมาถึงว่าไถ่มีนาย
 กำนันทำการอยู่เสมอก็จริงแต่การทั้งปวงเป็นการละเอียดยิ่งแล มีราคามากทุกสิ่งทุกอย่าง ยากที่
 จะทำการ โดยปกติให้แล้วสำเร็จตลอดไปได้ ต่อมาเมื่อนายกานันที่แข็งแรงและมีทุนรอนที่จะได้ใช้ไม่
 ชักช้าจึงทำการสำเร็จลงได้

เมื่อข้าพเจ้ามีน้ำใจระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ ซึ่งได้ทรง
 สถาปนา แลปฏิบัติบูชามาก่อนแล้วมีความปรารถนาที่จะใคร่เห็นพระอารามแล้วสำเร็จบริบูรณ์
 ทันเวลา ซึ่งจะบังจบรอยปีตั้งแต่ฝั่งหลักพระนครกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งจะประมาณค่า เพราะ
 พระอารามนี้ได้สร้างขึ้นพร้อมกันกับพระนครบังจบรอยปีในครั้งนั้นด้วยแต่ในเวลานั้นท่าน

ทั้งปวงยอมเห็น เป็นอันมากโดยความจริงว่าการ วัลพระศรีรัตนศาสดารามนี้เป็นการใหญ่ยิ่งยากที่จะ
ทำให้สำเร็จคงจะทำการ ไม่ตลอดได้ถึงความปรารถนาของข้าพเจ้า

ถึงส่วนตัวข้าพเจ้าเองเล่า ก็มีความสงสัยว่าการ จะไปไม่ตลอดแต่ยังมีความหวังใจได้
แนในเหตุสองประการจึงทำให้ข้าพเจ้าอาจหาญออกมามีสการพระพุทธรูปปฏิมากร แล้วตั้ง
สัตยาธิฐานว่าถ้าข้าพเจ้ายังจะได้ดำรงราชสมบัติเป็นยาวสืบไปขอให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตน-
ศาสดารามนี้แล้วสำเร็จบริบูรณ์ความประสงค์ครั้งเมื่อได้ตั้งสัตยาธิฐานดังนั้นแล้ว จึงได้ประชุม
เจ้านายพี่น้องทั้งปวงพร้อมกัน ชี้แจงความหมายใจของข้าพเจ้าสองประการ ที่ได้อ้างไว้ข้างต้น
คือในเวลาเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนารถของเราทั้งหลายเสด็จสวรรคตนั้น พวกเราทั้งปวงยัง
เป็นเด็กอยู่ด้วยกันทั้งสิ้นไม่มีผู้ใดที่จะใคร่รับราชการสองพระเชษฐพระคุณให้สมกับที่ทรงพระมหา
เมตตาไม่ว่า บัดนี้พวกเราทั้งปวงทางคนต่างเจริญวัยขึ้น พอจะทำการอย่างใดอย่างหนึ่งฉลอง
พระเชษฐพระคุณไว้แต่ก็มาเสด็จสวรรคตลงลับไป เสียช้านานยังเหลืออยู่แต่การใหญ่ซึ่งพระองค์
ทรงตั้งพระหฤทัยเริ่มการขึ้นไว้ เพื่อจะเป็นพระราชกุศลและเป็นเกียรติยศ ยังหาแล้วสมพระ
ราชประสงค์ไม่นั้นควรจะช่วยกันทำโดยแข็งแรงให้แล้วเสร็จตามพระราชประสงค์ ก็จะเป็นอัน
ได้ฉลองพระเชษฐพระคุณในภายหลังได้ประการหนึ่ง แลการที่จะทำนี้เล่าข้าพเจ้าจะเป็นการฉลอง
พระเชษฐพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระองค์เดียวก็หาไม่ นับว่าเป็นอัน
ได้ฉลองพระเชษฐพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งเป็นปฐมบรมราชวงศ์ด้วย
เพราะให้พระเกียรติยศของพระองค์ดำรงอยู่สืบไป

ประการที่สองนั้น การซึ่งหมายใจว่าจะให้แล้วทันในกำหนดการ สมโภชพระนครร้อยปี
เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่าเจ้านายพี่น้องเหล่านี้ข้าพเจ้าได้อุปถัมภ์บำรุงรักใคร่มาแต่ยังเยาว์ด้วยกัน
ทั้งสิ้น มิได้มีความหมองหมางชอกช้ำอย่างใดอย่างหนึ่งเลย แต่สักคนเดียว ล้วนแต่ได้แสดงน้ำใจ
รักใคร่ ข้าพเจ้าเสมอมาทั่วทุกคน การซึ่งข้าพเจ้าได้อธิษฐานไว้ในข้างต้นคงจะเป็นเครื่อง
เตือนใจเร่งให้สำเร็จได้โดยเร็ว เพราะเชื่อได้ว่าเจ้านายทั้งปวงคงจะมีน้ำใจให้ข้าพเจ้าอยู่
สืบยาวสืบไป

แต่เงินซึ่งใช้ในการสร้างพระอารามนั้น ครั้นจะใช้เงินพระคลังซึ่งสำหรับจ่ายราชการ
แผ่นดินก็กลัวว่าเงินจ่ายราชการจะบกพร่องไป ถ้าเงินไม่พอใช้ราชการก็ต้องรอการวิงพระศรี-
รัตนศาสดารามนี้ไว้ให้เนิ่นนาน จึงได้ใช้เงินพระคลังข้างที่ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อใกล้จะสวรรคตให้เป็นเงินสำหรับปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงส่วนหนึ่ง
ใช้เงินพระคลังข้างที่ ซึ่งเป็นส่วนของข้าพเจ้าเองสำหรับใช้สอยในตัวอีกส่วนหนึ่ง การวิงพระศรี-
รัตนศาสดารามนี้ได้ใช้จ่ายเงินสองรายนี้เท่านั้นมิได้มีรายอื่นมาเจือปน

ความแนะนำและความหมายใจของข้าพเจ้าสองประการนั้น บัดนี้ก็ได้เห็นผลปรากฏชัดแล้ว
ว่าข้าพเจ้าคิดถูกต้องตามการที่ควรแลตามความจริงทุกประการ การตั้งวิงพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้วสำเร็จบรรจบลงครั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีความยินดีเบิกบานใจ เพราะเหตุที่ใกล้องค์พระ
พระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บรรพบุรุษราชวงษ์ แลองค์สมเด็จพระบรมชนกนาถอันมี
พระเดชพระคุณเป็นอนุเอกราชอันยิ่งนัก ทั้งได้เห็นอนุภาพกำลัง แลความอุสาหทั้งความจงรักภักดี
ของเจ้านายพี่น้องทั้งปวง ทำให้เป็นที่มั่นหมายใจได้ชั้วคางจะช่วยทะนุบำรุงรักษาแผ่นดินให้ถาวร
ยืนยาวสืบไป ด้วยน้ำใจที่ตรงจงรักแลความสามารถอาจหาญ ทั้งอุสาหอันแรงกล้า แลมีความ
สไมสรสามัคคีพร้อมเพรียงกันอันเป็นต้นเหตุที่จะให้เกิดความเจริญสุกผลต่อไปภายหน้า ทั้งมีความ
ยินดีที่ไ้มาแต่ทุกสกลอันยิ่งใหญ่ในพระพุทศศาสนาสมดังประสงค์ การตั้งข้าพเจ้ามีความยินดีตั้งที่
กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงจะเป็นที่ยินดีของเจ้านายพี่น้องทั้งปวง เสมอด้วยตัวข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าขออำนวยการเจ้านายพี่น้องทั้งปวงให้มีหมายคุณยืนยงคงทน ประกอบด้วยความสุข
ยศศักดิ์ สรรพศฤงขารบริวาร และปฏิภาณปริชาสามารถอาจหาญในการที่จะช่วยทำนุบำรุงแผ่นดิน
ให้สถิตยสถาพรยืนยาวสืบไป ทั้งข้าพเจ้ามีความหวังใจอันกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น แลท่านทั้งหลาย
ทั้งปวงผู้ซึ่งได้ช่วยในการวิงพระศรีรัตนศาสดารามบางคนได้ทำการโดยสขิมปัญญาอุสาห แลบางคนได้
ทำการโดยฝีมือการช่างต่าง ๆ ท่านทั้งปวงเหล่านี้ล้วนแต่มีน้ำใจจงรักภักดีต่อข้าพเจ้าให้การแล้ว
เสร็จได้สมประสงค์ของใจได้รับความชอบใจ แลอ่าวเวรสถักพวกหนึ่ง

อนึ่งพระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลสมณพราหมณาจารย์ปราชญ์
บัณฑิตที่มีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนไตรย ซึ่งได้มาประชุมในที่นี้ ก็ถ้าได้มาประชุมในที่นี้

ก็ถึง ขอจงได้มีน้ำใจยินดีอนุโมทนาตาม แล้วได้รับส่วนกุศลความสุขความปรารถนาแห่งตน ๆ และขอ
ถวายพระราชกุศลแด่พระบรมราชาธิราช บรรพบุรุษราชวงศ์ อันเสกีสวรรคตล่วงลับไปช้านาน
แลพระบรมวงษานุวงศ์ทั้งปวง กับทั้งเทพคาทุกสถานที่ทั่วจังหวัดพระราชอาณาจักรเขต จงได้ทรง
อนุโมทนาส่วนกุศลสำเร็จประโยชน์อันพิเศษตามประสงค์ทุกประการ

(ลายพระราชหัตถ์) ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ณ วัน 3 1 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตุศก¹⁵ 1244

(พระบรมนามาภิไธย) สยามมินทร์

ภาคผนวก ฉ.

ประกาศการแสดงนิทรรศการสินค้าไทย

มีพระบรมราชโองการมานพระบัตหุรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระบรมวงศ์ ข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อยบรรดาซึ่งจะได้รับค่าประกาศฉบับนี้ให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นปฐมพระบรมราชวงศ์ ทรงประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยา
ณ ฟากน้ำฝั่งตะวันออกท่ามกลางกอนี้มา ได้ตั้งหลักเมืองในวันอาทิตย์ เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำปีชวด
จัตวาศก จุลศักราช 1144 คิคคำนวณตามสุริยคติกาลถึงวันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำ ปีมะเมีย
จัตวาศก จุลศักราช 1244 นี้บรรจบรวม 100 ปี ถ้านับบริบูรณ์ จึงทรงพระราชดำริว่า ตั้งแต่
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์ปรามปรามเสียดิน
ศักรทั้งภายในภายนอกคาม และได้ตั้งพระบรมราชวงศ์คึกฤกษ์นี้สืบสันตติวงศ์เนื่องมาถึง
5 พระองค์ทั้งแผ่นดินนี้คึกฤกษ์นี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้เดลิงถวัลราชสมบัติ
แต่ปฐมและสืบ ๆ ต่อมาก็ได้ทรงหนุนบำรุงสืบเลี้ยง พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการให้ดำรงยศ
บรรดาศักดิ์ราชการดีบทระกุดเนื่อง ๆ มาและทรงปรามปรามศักรป้องกันพระนครและหนุนบำรุง
ราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขสืบ ๆ มาจนถึงกาลครบ 100 ปี ล่วงไปแล้วดังนี้
ควรที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งทวยราษฎรทั้งปวงจะเป็นที่ยินดีชื่นชม
ระลึกถึงพระคุณพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นปฐมบรมมหาราชธิราช ซึ่งควรนับ
ว่ามีความให้กำเนิดวงศ์ตระกูล ยศศักดิ์ และความสุขสืบมาจนกาลทุกวันนี้ และสมเด็จพระเจ้า-
อยู่หัว ซึ่งได้ดำรงรักษาราชประเพณีวงศ์สนองพระองค์แห่งสมเด็จพระบรมปฐมบรมราชธิราช
และให้มีพระเชษฐพระคุณสืบ ๆ มาโดยลำดับกับทั้งควรจะชื่นชมยินดีแห่งความสุขของตนและท่าน
ผู้ต้นตระกูล ซึ่งได้พบเห็นบ้านเมืองสงบเรียบร้อยมาช้านานเกือบจะไม่มีกาลโลกาตหนึ่ง ซึ่งมี
ในพระราชพงศาวดารว่า จะมีความสุขยืนนานมาได้ถึงเพียงเท่านี้ เพราะทรงพระราชดำริเห็น
ว่าการทั้งปวงนี้จึงได้กำหนดพระราชหฤทัยไว้ว่า เมื่อถึงกาลกำหนดครบ 100 ปีนี้แล้วจะมีการ

สมโภชพระนคร เป็นการใหญ่ให้เป็นที่ชื่นชมยินดีทั่วกัน และจะไ้ทำการฉลองพระเกษพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้สืบสันตติวงศ์ให้ปรากฏพระเกียรติยศต่อไปและการซึ่งทรงพระราชดำริจะจัดการ สมโภชพระนครและการอื่น ๆ นั้นมีมากหลายสิ่งหลายประการ แต่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศมาบัดนี้ แต่เฉพาะการสิ่งเดียวก่อน คือ ทรงพระราชดำริว่าทุกวันนี้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญในการค้าขาย ราษฎรซึ่งทำเพื่ออกสวนไร่นาและการหากินหึ่งปวงซื้อขายได้ประโยชน์มา การทำมาหากินนั้นจึงได้มีความเจริญขึ้น ควรจะจัดหาสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ขพันธุ้เพาะปลูกอันเกิดขึ้นและเป็นอยู่ในกรุงสยามเป็นที่เลี้ยงชีวิตและซื้อขายของราษฎรพลเมืองหึ่งปวง และเครื่องมือซึ่งจะประกอบ การเหล่านั้นทุก ๆ อย่างและสิ่งของซึ่งได้ทำขึ้นด้วยมือตัวเอง ให้อยู่ในกรุงสยามและขายต่าง ประเทศ รวบรวมมาตั้งขึ้นไว้ในที่แห่งหนึ่งให้พระบรมวงศานุวงศ์ และราษฎรชาวสยามและชาวต่างประเทศได้มาก เห็นสิ่งของหึ่งปวงซึ่งเราหึ่งหลายได้เลี้ยงตัวและซื้อขายเป็นประโยชน์เพื่อจะเป็นที่แนะนำให้เห็นสิ่งหึ่งปวงว่าอย่างไรคืออย่างไร ไม่ก็ อย่างใ้ใครควรรู้ใ้ อย่างใ้ใครมีอยู่ คำวลใ้ใคร จะเป็นที่แนะนำแห่งคนทำมาหากินและคนที่จะซื้อขายสินค้าหึ่งปวง การที่จักตั้งขึ้นครั้งนี้ บางที่ท่านหึ่งปวงจะเห็นว่าคิดจะไปเอาอย่างเอกชธิปิเซน ในประเทศหึ่งปวง บ้านเมืองเหมือนกันเมื่อไรจะใ้ใ้ตาขอแจ้งเสียใ้ทราบ ก่อนว่าที่เมืองหึ่งปวง ซึ่งเขาทำเป็นการใหญ่ขึ้นเป็นอินเตอนา-เชอนนัล เอกชธิปิเซน คือบอกใ้ประเทศหึ่งปวงเอาสิ่งของสินค้าในเมืองมาตั้งที่จักครั้งนี้เป็นแท่นาเชอนนัล เอกชธิปิเซน เป็นของในเมืองหึ่งปวงโดยว่าจะไม่มีสิ่งใ้ใครมาตั้งมากน้อยเท่าใ้ใด ฤาจะเป็นของใ้ใคร เพราะเป็นของทำมาหากินเป็นต้นก็ เป็นเครื่องมือระลิกถึงการ เก่า เมื่อก่อนหน้าเราใ้เห็นของสิ่งนั้นขึ้นไป 100 ปี ล้วนแต่เป็นของหายาก ซักสินค้าหึ่งปวงมาใ้ 100 ปี บริบูรณ์ขึ้นใ้เพียงเท่าใ้ใด ก็จะเป็นที่ยินดีน้ำใจใ้ใ้เห็นความเจริญแห่งบ้านเมืองได้ดังนี้ และการที่หาเอกชธิปิเซนอย่างนี้ก็มีในประเทศเล็ก ๆ ในประเทศหึ่งปวงทุกแห่ง ซึ่งเห็นว่าเป็นการมีคุณค่าแก่บ้านเมืองทั่วกัน แต่การที่จักตั้งขึ้นนั้นจะต้องเกณฑ์ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยหึ่งปวง เป็นพนักงานรวบรวมสิ่งของต่าง ๆ ตามสมควรแก่ตำแหน่งราชการและกำลังสติปัญญาและจำนวนเกณฑ์และบอกกำหนดสิ่งของและวิธีที่จักจัดการนั้น ใ้ทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าฯโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุ-
 พันธุวงศ์วรเดช เป็นผู้จัดการบุญซึ่งส่งมาให้ทราบ ถ้าพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ได้รับหมาย
 เกณฑ์แล้วขอให้มีความยินดีช่วยจัดการให้สมดังพระราชประสงค์และเป็นศุภประโยชน์เป็นเกียรติ
 แก่บ้านเมืองและตัวท่านทั้งปวง ผู้ที่ใดจักสืบไปถ้าท่านทั้งปวง ผู้ที่ใดต้องเกณฑ์มีความสงสัยข้อหนึ่ง
 ข้อใดในคำสั่งก็มาทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ-
 วงศ์วรเดชผู้รับพระบรมราชโองการนั้นเถิด

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนสิบ แรมค่ำหนึ่ง ปีมะเส็ง ตรีศก ศักราช 1243⁴ เป็น
 ปีที่ 13 ภาวนี 4687 ในรัชกาลปัตยุบันนี้

